

LWA HAYANI

Bugu ya 2
Themo dza
3 & 4

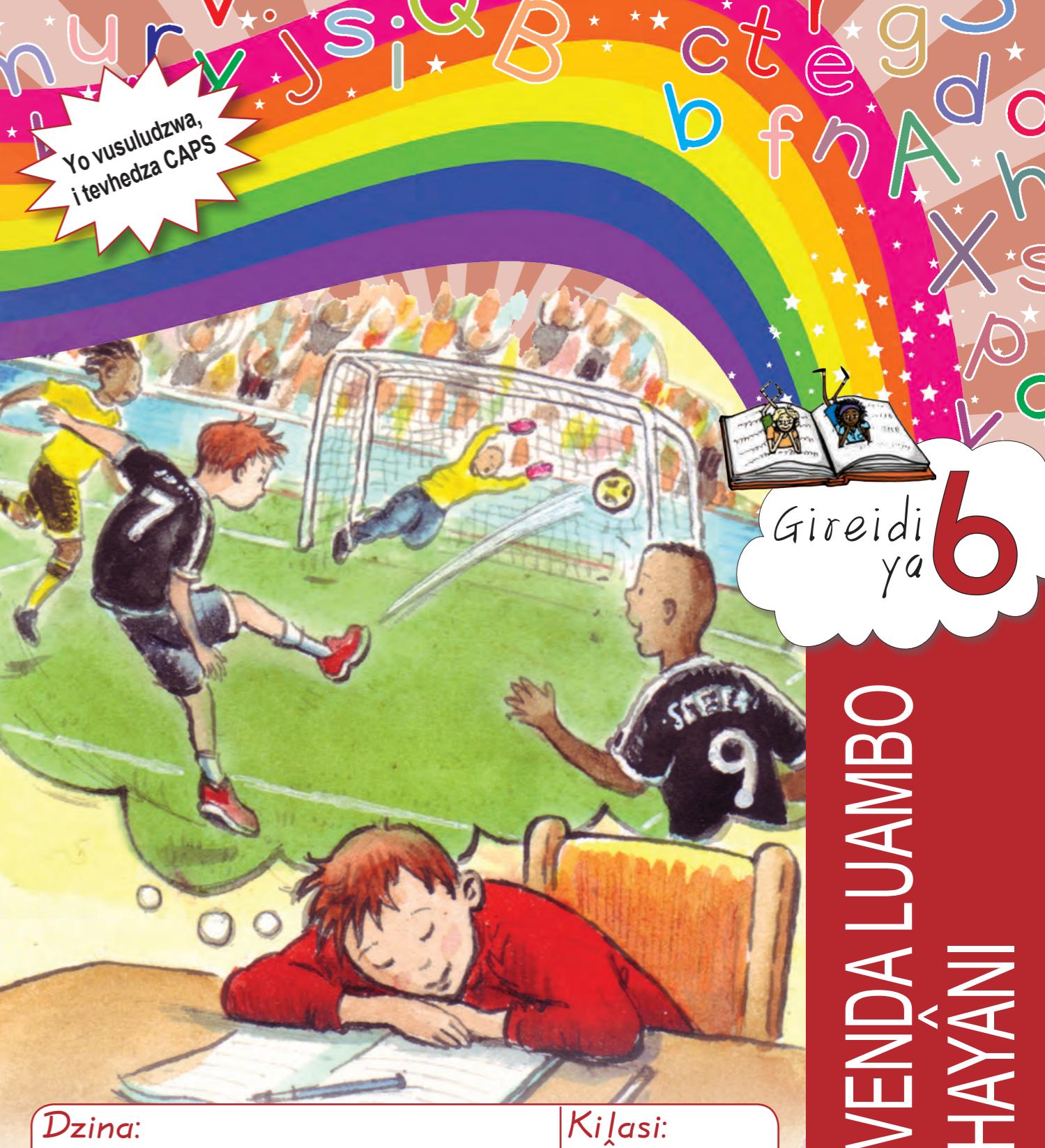
Kilasi:

Dzina:

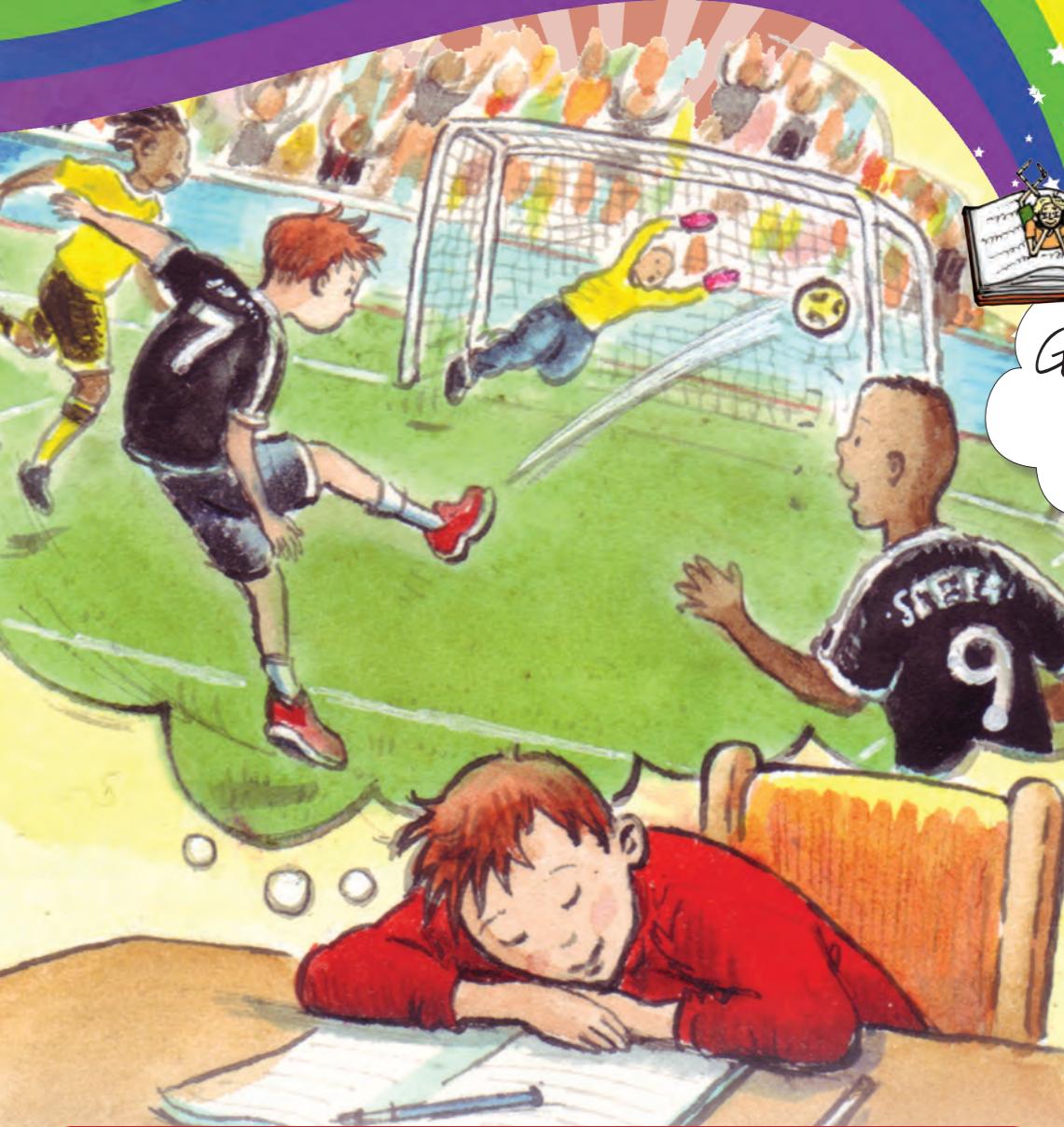

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Yo vusuludza,
i tevhedza CAPS

Gireidi
ya 6

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI – Gireidi ya 6 Bugu ya 2

ISBN 978-1-4315-0123-6

Vho Angie Motshekga
Minista wa Muhasho
wa Pfunzo ya Muteo

Vho Enver Suryt
Muthusaminista wa
Pfunzo ya Muteo

Bugu idzi dzo iñwalelwa vhana vha Afrika Tshipembe, mushumo wa hone wo rangiwa phanda nga Minista wa Pfunzo ya Muteo. Vho Angie Motshekga na Muthusaminista wa Pfunzo ya Muteo. Vho Enver Suryt.

Bugu dza mishumo dza Rainbow ndi tshipida tsha zwe Muhasho wa Pfunzo ya Muteo wa ita zwa u khwirisa vhukoni ha vhagudi vha Afrika Tshipembe vha gireidi dza rathi dza u ranga. Sa tshinwe tsha zwithu zwihiwlane zwa Pulanetshumi ya Muvhuso, thandela iyi yo konadzea nge ya lambedzwa lu sa vhudziswi nga Muhasho wa Gwama ja Lushaka.

Hezwi zwe ita uri Muhasho u kone u bvededza bugu idzi, dzi kha nyambo dzothe dza tshiofisi, dzi tshi waniwa mahala.

Ri na fulufhelo ja uri bugu idzi dzi do thusa vhadededzi (vhagudisi) mushumoni wavho wa u funza wa duvha jiñwe na jiñwe khathihia na u vha na vhufanzi uri vha khunyeledze kharikhujamu yothe. Ro ita nga vhuronwane uri ri sumbedze ndila vhadededzi kha nyito nge ra shumisa aikhoni dzi no sumbedza uri mugudi u tea u ita zwifhio.

Ri na fulufhelo ji no bva ji mbiluni uri vhana vha do diphina nga u shumisa bugu idzi zwenezwi vha tshi khou aluwa na u guda, khathihia na uri na vhonewho, sa mudededzi, vha do diphina na vhana avha.

Ri ri kha vhona na vhagudi vhavho, ngavhe zwi tshi vha nakela musi vha tshi shumisa bugu idzi. Zwi pfumbe.

ISBN 978-1-4315-0123-6

9 781431 501236

TSHIVENDA HOME LANGUAGE
GRADE 6 – BOOK 2
TERMS 3 & 4

ISBN 978-1-4315-0123-6

THIS BOOK MAY
NOT BE SOLD.

U ɻalukanya Mulayotewa (Ndayotewa) wa Riphabuji ya Afrika Tshipembe (1996)

Milayo ya n̄hesa ya shango i wanala kha Mulayotewa (Ndayotewa) wa Riphabuji ya Afrika Tshipembe (1996). Milayo igi i na maanda u fhira na muphuresidennde, maanda ayo a fhira a dzikhothe na a muvhuso wothe.

Ndi milayo ine ya laya vhatu vha jino shango uri vha tea u farana nga ndilade. Mulayotewa wa shango wo itelwa u tsireledza rothe ri no khou tshila zwino na vhana vhashu vhane vha kha di do da.

ɻalukanyani hune ra bva hone.

Ri songo dovha vhukhakhi ha mulovha.

Mulayotewa washu u ri thusa uri ri elekange nga vhumatshelo ha khwile ha rothe khathihia na u vhu fhaña.

Riñe, vhatu vha Afrika Tshipembe;

Ri dzihela n̄tha u shaed ha vhulamukanyi kha tshifhinga tsho fhelaho;

Ri ñhonifha havho vhe vha tambulela vhulamukanyi na mboholowo kha shango jashu;

Ri ñhonifha havho vhe vha shuma vha tshi itela u fhaña na u bvededza shango jashu; na

U tenda uri Afrika Tshipembe ndi ja vhothe vhane vha dzula khaño, vho vhofekanywaho vha vha huthihi naho vha sa fani. Zwenezwo, nga kha vhaimelel vho khethiwaho zwavhuđi, ri khou t̄anganedza ino Ndayotewa sa wone Mulayo Muholusa wa Riphabuji uru u—

Fhelise khethululo ya tshifhinga tsho fhelaho na u thoma tshitshavha tshire tsho disendeka kha ndeme dza demokirasi, vhulamukanyi ha matshilisano na pfanelo dza vhuthu;

Fhaña mitheo kha demokirasi na tshitshavha tshi re khagala hune muvhuso wo disendeka kha lufuno lwa vhatu nahone vhadzulapo vho tsireledza nga mulayo nga ndila I linganaho;

Khwinisa ndeme ya Vhutshilo ha vhadzulapo vhothe na u vhofholola vhukoni ha muthu muñwe na muñwe; na

Fhaña mbumbano na demokirasi zwa Afrika Tshipembe uri ji kone u vha fhethe ho teaho sa muvhuso wo ñimisaho kha muña wa tshaka.

Shumisani pfanelo dzañu sa mudzulapo wa Afrika Tshipembe ni dovhe ni vhe na vhudifhinduleli ha u tsireledza pfanelo dza vhañwe.

Divhani Mulayotibe Wa Pfanelo na Mulayotibe Wa Vhudifhinduleli.

Mudzimu tsireledza vhatu vhashu.

Nkosi Sikele' iAfrika. Morena boloka setjhaba sa heso.

God seen Suid-Afrika. God bless South Africa.

Hosi katekisa Afrika.

Bugu dza mishumo dzi re kha tselano iyi:

- Luambo lwa Nyengedzedzo Gireidi 1–3 (Nga nyambo dzothe dza tshiofisi)
- Luambo lwa Nyengedzedzo Gireidi 4–6 (Nga Luisimane)
- Litheresi ya Luambo lwa Hayani Gireidi 1–6 (Nga nyambo dzothe dza tshiofisi)
- Mbalo Gireidi 1–3 (Nga nyambo dzothe dza tshiofisi)
- Mbalo Gireidi 4–9 (Luisimane na Afrikaans)
- Zwikili zwa Vhutshilo Gireidi 1–3 (Nga nyambo dzothe dza tshiofisi)

Kunwalele

Dilugiseni

Rerani na tshigwada tshañu uri ni kuvhanganye mihibulo. Shumisani mepe wa mihibulo kha u dzudzanya mihibulo yañu siani la puloto, vhaanewa/vhabvumbedza na fhethuvhupo.

Mvetamveto

Nwalani mvetamveto yañu ya u tou thoma. Elekanyani nga lushaka lwa vhathetselesivhatali, tshivhumbo na phara iñwe na iñwe.

Vusuludzani

Vhalani mvetamveto nga lito la u sasaladza ni wane mbigelamurahu i no bva kha vhañwe nga inwi kiłasini na mudededzi wañu.

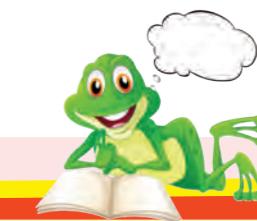
Dzudzanyani

Dzudzanyani nga u Ɋola mupelelo na ndongazwiga. Itani ndulamiso ya mvetamveto.

Andadzani

Nwalani mvetamveto yañu ye ya dzudzanya na u lulamisa, sa one mañwalwa a u khunyeledza.

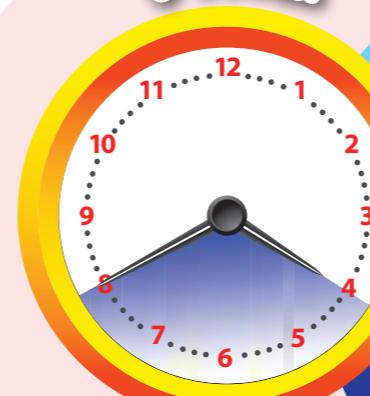
Kuvhalele

Thangelauvhala

Vvhala

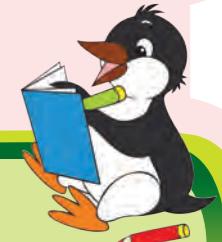
- Elekanyani nga zwine na vho zwi Ɋivha zwi no kwama Ɋoho ya mafhungo.
- Elekanyani nga muñwali na deithi ye bugu ya andadzwa ngayo.
- Vhalani phara ya u thoma na ya u fhedzisela ya tshipida itsho.
- Lingedzani u humbulela uri liñwalwa ilo li khou amba nga mini.

Thevhelauvhala

- Musi ni tshi khou vhala, ni ite ni tshi awela ni vhone uri ni khou pfectesa naa.
- Vhambedzani zwe na vha no humbulela zwone na zwe na vhala.
- Arali ni sa koni u pfectesa zwine mañwe a maipfi a amba shumisani dikishinari (thalusamaipfi).
- Arali ni sa pfectesi phara iyo, i vhaleleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni ntha.

Gireidi
ya 6

L u a m b o
L w a H a y a n i

NGA TSHIVENDA

Heyi bugu ndi ya:

TSHIVENDA

Bugu ya

2

TSUMBANDILA DZA U SHUMISA IYI BUGU YA MISHUMO

Bugu ya Mishumo ya vhuimo ha vhukati ha ngudo ya Luambo lwa Hayani i a vha ṭanganedza. Vhuimo uhu ha vhukati ha ngudo dza Luambo lwa Hayani ho itelwa u alusa vhukoni ha luambo kha vhagudi uri vha kone u alusa zwikili zwavho zwa u davhidzana hu no itwa vhutshiloni, khathihi na u alusa zwikili zwa u guda funzoni ri tshi buđa na kharikhuđamu. Ri na fulufhelo lauri vha ḍo zwi vhona uri iyi Bugu ya Mishumo i thusa vhagudi kha u alusa vhukoni uhu he ha bulwa.

Bugu ya Mishumo iyi yo dzudzwanywa hu tshi tevhedzwa zhitendeledzi zwa vhege mbilimbili zwa CAPS. Vha ḍo ṭangana na migaganyo ya zwine zwa ḍo funzwa kha tshitendeledzi tshiñwe na tshiñwe tsha vhege idzi mbili kha masiatari 1, 35, 69 na 103 a iyi Bugu ya Mishumo.

Tshitendeledzi tshiñwe na tshiñwe tsha vhege mbili tsho vhekanya wa tshi katele zwikili zwi tevhelaho zwa luambo:

Kha ri ambe

1 U thetselesa na U amba (Oraļa) – awara dza 2 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

Vhagudi vha tea u ḡewa zwikhala tshifhinga tshothe zwa u alusa zwikili zwavho zwa U thetselesa na U amba zwa u kuvhanganya ngazwo mafhungomatsivhudzi, vha tandulula thaidzo na u bula mihumbulo yavho na kuvhonele kwavho kwa zwithu.

Bugu ya Mishumo i na nyito dzi re na tshivhalo dza u amba na u thetselesa dzine vhone vha nga dzi shumisa u itela u vha na vhučanzi uri vhagudi vha wana zwikhala musi na musi zwa u ita ndowendowe dza u tou amba.

Kha ri vhale

2 U vhala na U Talela – awara dza 5 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

CAPS i lila uri vhagudi vha vhale na u talela zwibveledzwa zwa mařivalwa magede na tshaka dza mařivalwa nngede kha tshitendeledzi tshiñwe na tshiñwe tsha vhege mbili. Hafha hu katelwa u vhala: nganeapfufhi (zwiđori zwipfufhi), folokuđoo (ngano), nganetshelomuđe, mařivalo, imeiđi, zwiřwalwa kha dayari, matambwa, atikili dza gurannda, atikili dza magazini, inthaviwu dza radio, vhurendi, mařivalwa a u ḡutuwedza, khungedzelo, ndaela, ndaedzandila na kuitelwe kwa zwithu. I tshi inga kha zwenezwi, CAPS i lila uri vhagudi vha vhale mařivalwa a re na mafhungomatsivhudzi a u tou vhona: mimepe, tshati, dzithebuļu, nyolo, mepe ya miumbulo, tshati dza mutsho, phosijara, ndiđihadzo, zwifanyiso na dzigirafu. Vha ḍo wana hu na zwibveledzwa zwa mařivalwa zwi re na tshivhalo kha iyi Bugu ya Mishumo.

CAPS i bula maitele a u vhala ane a vha maga a thangelauvhala, u vhala na thevhelauvhala. Vha ḍo ṭangana na ḡhalutshedzo dzi no sumbedza maga nga maga dza 'kuvhalele' nga ngomu ha khvara ya nga phanda ya bugu iyi.

Kha ri ḡwale

3 U ḡwala na U ḡekedza – awara dza 4 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

CAPS i lila vhagudi vha tshi ita ndowendowe dza u ḡwala musi na musi dza mafhungo o fhambananaho. Bugu ya Mishumo iyi i na fureme dza u ḡwala ngadzo khathihi na nzunzanyo dzi no ḍo ḡudumedza vhagudi vha tshi bveledza zwibveledzwa zwa u tou ḡwala, zwa u tou vhona na zwa midia minzhi. Vha ḍo ṭangana na ḡhalutshedzo dzi no sumbedza maga nga maga dza 'kuṭwalele' nga ngomu ha khvara ya nga phanda ya iyi Bugu ya Mishumo.

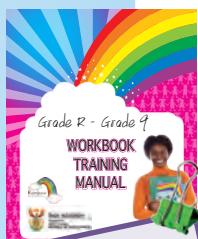

Kha ri ḡwale
LUAMBO

4 Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo – awara ya 1 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

CAPS i vha ḡea mutevhe wa Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo (zwiteňwa) zwine zwa tea u funzwa kha gireidi iňwe na iňwe. Iyi Bugu ya Mishumo i džhenisa na ndowedzo nngede dza tshitendeledzi tshiñwe na tshiñwe tsha vhege mbili. Nyito idzi dzi anzela u katela 'noutu/nzhele' dza u ḡalutshedza milayo ya luambo.

Kha vha shumise
Bugu ya Mishumo khathihi
na zwiřwe zwiko zwi re
hone. Kha vha ḡole CAPS
ya Vhuimo ha Vhukati ya
Luambo lwa Hayani.

Grade R - Grade 9
WORKBOOK
TRAINING
MANUAL

Vha tshi ḡoda
tsivhudzo iňwe kha
vha ḡole Manyuwaļa
wa Workbook Training
Manual.

Thero ya 5: Ngoho na khumbulelwa

Vhege dza 1 - 2: U anetshela ngano

65 Mutukana we a zwima thalente (mpho) yawe 2

U vhala marivalwa a nganetshelo.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga marivalwa.

66 Vhangani ha imi u zwima 4

U vhala marivalwa a nganetshelo.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga marivalwa.
Kha marivalwa u wana maipfi a ne a amba zwihihi na mafurase e a newa.
U bula vhudiipfi he Vhangani a vha naho.
U nwala tshiwalwa tsha dayari a tshi nweledza tshiitori.

67 U nwala tshiitori tsha inwi mune 6

U rera nga vhaanewa, fhetuhvupo na zwiitei zwa tshiitori tsha Vhangani.
U dadza mepe wa mihibulo a tshi pulanela tshiitori o sedzesza vhaanewa, fhetuhvupo na puloto.
U nwala tshiitori tshi no bva kha mepe wa mihibulo nga vhudele.

68 Tshaka dzo fhambananaho dza masala 8

U fhedzisa mafhungo nga u nwala masalamasumbi na masala mavhudzisi one.
U topola masala a sa gumi a sumbedza uri a shuma na nnyi kana na mini.
U anetshela tshiitori tsha Vhangani nga thevhekano yone.

69 Kha ri senguluse bugu 10

U vhala tsenguluso ya bugu.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tsenguluso ya bugu.
U vhambedza maipfi na t̄halutshedzo dzone dza.
U nwala tsenguluso ya bugu ye vha i vhala ya vha takadza.

70 Mutambo wa Tshifhinga tsha Zwino 12

U tamba mutambo wa kha bodo (gwati) wa tshifhinga tsha zwino.

71 Vho Nelson Mandela vha ya tshikoloni tsha nthia 14

U vhala liñwalwa le la disendeka nga nganeavhutshilomuñe ya Vho Nelson Mandela.

U amba nga mariwe a mafurase a re kha marivalwa khathihhi na zwine a amba.
U tala maipfi e a khethelwa kha dikishinari a nwala fhungo nga liñwe na liñwe lao.
U rera nga mbudziso dzo disendekaho nga tshiitor.

U fhindula mbudziso dzi no kwama zwikhala zwo fhambananaho zwa vhatshilo ha Vho Nelson Mandela.

72 Kha ri nwale tshiitori 16

U shumisa mepe wa mihibulo kha u pulanela tshiitori o sedzesza vhaanewa, fhetuhvupo na puloto.
U nwala mvetamveto ya tshiitori, a lulamisa mvetomveto iyi a kona u nwala tshiitori tsha u khunyeledza.

Vhege dza 3 - 4: Ngano

73 Jabu na ndau 18

U vhala lungano.
U rera nga mbudziso dzo disendekaho nga tshiitori.
U ita litambwa la u sumbedza kufhelele kwa tshiitori.
U t̄hatshuvha marive matambwa e a t̄aniwa.

74 Jabu u pfa u vhomba ha ndau 20

U fhindula mbudzisothopholwa dze dzo disendeka nga tshiitori.
U tevhekanya tshiitori zwavhuđi nga u nombora zwifanyiso.
U anetshela haf'hu tshiitori tshi tshi tou tevhekana.
U topola maiti a re kha marivalwa a a shumisa kha u vhumba mafhungo.
U topola pfanywa dza maiti e a newa.
U topola tshivhumbeo tshone tsha liiti ngomu mafhungoni.

75 Ho bvelela mini kha ndau? 22

U vhala lungano lwa Tshizulu lwothe.
U rera nga tshiitori a bula vhudiipfi na mihibulo.

76 U elekanya nga tshiitori 24

U nwala manweledzo othe a tshiitori a tshi t̄halutshedza kubveledzelwe kwa puloto na zwiitei zwo fhambananaho kha maga o fhambananaho.

U rera nga vhaanewa vha re tshiitorini.
U shumisa mat̄aluli kha u t̄halutshedza vhaanewa.

Themo ya 3: Vhege dza 1 - 4

U nwala fhungo la fhetuhvupo huñwe na huñwe he ha sumbedzwa kha zwifanyiso.
U elelwa thevhekano yone ya zwiitei tshiitorini nga u nombora mafhungo.

77 U elekanya nga vhaanewa 26

U nwala mat̄aluli a no t̄alula mvumbo ya ndau.
U nwala phara ya u t̄alutshedza ndau.
U nekana mihibulo na vharive ya mat̄aluli a u t̄alutshedza mvumbo ya Jabu.
U nwala ngaganyavvumbu
U nwala t̄alutshedzo ya muthu wa vhukuma.

78 Ri lavhelesa luambo 28

U humblela tshiitori nga u rera nga zwifanyiso.
U shumisa thebulu ya maiti kha u t̄alutshedza zwine zwa khou bvelela tshifanyisoni tshiirwe na tshiirwe.
U nwala fhungo nga zwine zwa khou bvelela zwifanyisoni.
U nwalulula mafhungo a tshi shumisa tshifhinga tshi daho.
U fhedzisa mafhungo nga u shumisa tshivhumbeo tshone tsha liiti.

79 Madzina 30

U nwala mafhungo a no yelana na tshati.
U topola maipfi a re na u na liiti mafhungoni.
U rera nga vhuimo ha khoma na uri i shandula zwine fhungo la amba nga ndila ifhio.

80 A t̄anganyeni 32

U shumisa mat̄anganyi kha u vhumba mafhungombumbano.
U topola maiti na madzina mafhungoni.

Mutukana we a zwima thalente (mpho) yawe

Kha ri vhala

Ni do vhala tshit̄ori itsi kha
mabammbiri a u shumela
mavhili.

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na t̄hohwana ni lingedze u humblela uri marwala aya a nga vha a tshi amba nga mini.

- Tshimbidzani mačo kha siat̄ari ni wane uri ni do vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humblela na zwe na vhala.

- Arali ni sa p̄fesesi tshipida tshigede tshi vhaleni haf hu nga u ongolowa. Tshi vhaleleni n̄tha.

Ndi musi zwikolo zwo vala. Vhangani, we a vha a tshi dzula Limpopo, o vha tshi khou t̄avha muroho ngadeni ya tshitshavha seli na muči wa hawe. Musi a tshi tou imisa t̄hoho, a vhona khonani yawe Dingani a tshi f̄hira a tshi khou gidima.

"Yaa, Dingani. Ni do vha ni tshi khou ita mini zwino tshikolo tsho vala?"
hu vhudzisa Vhangani.

"Ndi mukapučeni wa thimu ya bola ya tshikolo, zwino ri tea u ita ndowendowe duvha l̄inwe na l̄inwe u itela thonamannde khulu," Dingani u a fhindula. "Ndi vhona u nga n̄anwaha ri do i wina!"

"Yoo, zwi shapu l̄inwe!" Vhangani u a fhindula.

Musi Dingani a tshi khou gidima a tshi f̄hira, Vhangani a thoma u amba e et̄he, "Ndi tou tama arali ndo vha ndi kha thimu ya bola. Na n̄ne ndi do thoma u u phurakhithisa (ita ndowendowe)."

Nga vhege i tevhelaho, Vhangani a t̄uwa na Dingani phurakhithisini ya bola. A t̄amba na thimu, f̄hedzi zwithu zwi sa tshimbile zwavhud̄i.
A dipiringedza lunzhi nahone a ita na u korela il̄a iñwe thimu bola.

Musi metshe wo no f̄hela, Vhangani a zwi vhona uri zwa bola a si zwawe.
A t̄uwa a tshi kokodza milenzhe a tshi ya hayani. Hu si kale o vha o no vha ngadeni mirohonni.

Nga tshenetsho tshifhinga, ha f̄hira Jani. "Hee, Jani! u a vhidzelela. "Ni do vha ni tshi khou ita mini zwino tshikolo tsho vala?" Jani a ri, "Ndi kha khwairi ya kereke, zwino ndi do vha ndi tshi khou ya phurakhitisini ya khwairi duvha l̄inwe na l̄inwe. Ri khou lugisela khontsati khulu."

"Hee vhanna, ndi tou tama arali ndo vha ndi kona u imba," ndi Vhangani a tshi amba nga mbilu". Muñwe na muñwe u khou ita zwithu zwine zwa takadza, ngeno n̄ne ndi tshi khou f̄hedza tshilimo tshočhe ndi tshi khou lima ngade."

Kha ri nwale

Fhindulani mbudziso iyi nga u ita thiki tshibogisi tsho teaho.

Izwi zwi ni vhudza mini malugana na ndila ye Vhangani a dipfa ngayo?

A	O vha a tshi tama u dantsa
B	O vha o tungufhala
C	O vha e na mazhuluzhulu
D	O vha a tshi tama u shuma ngadeni

Maipfi maswa

Ńwalani maſhungo mavhili a no ri vhudza uri Vhangani o vha e na lutamo lwa u vha na mpho dzine khonani dzawe dza vha nadzo.

Kha ri nwale

Ńwalani zwithu zwvhili zwi si na sia zwe Vhangani a ita musi a tshi khou lingedza u tamba bola.

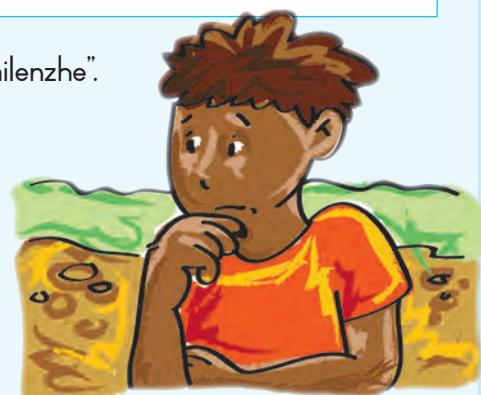
Pulane dza Jani dzo vha dzi dzifhio dza musi tshikolo tsho vala?

Vhangani o dipfa hani malugana na ngade musi a tshi f'hedza u amba na Jani?

Tshitoro tshi ri musi metshe u tshi fhela, Vhangani "o tuwa a tshi kokodza milenzhe".

Izwi zwi ni vhudza mini malugana na ndila ye Vhangani a dipfa ngayo?

A	O vha a tshi tama u dantsa.
B	O vha o tungufhala.
C	O vha e na mazhuluzhulu.
D	O vha a tshi tama u shuma ngadeni.

Vhangani ha imi u zwima

Kha ri vhale

Nga murahu ha vhege dzi si gathi, Vhangani a vhona phamfu^{le}the i no khou ita khuwelelo kha vhaswa uri vha dzhoine tshigwada tshiswa tsha u imba. Ni vhona u nga o ita mini Vhangani? O mbo di ya uri a vhone arali a tshi nga zwi kona. Fhedziha, musi a tshi khou imba, ipfi ^{la} haka na u tzhipea. Muñwe wa madzhadzhi a sinyalala, Vhangani a mbo di zwi ^{di}vha uri a nga si nangiwe.

Vhangani a kokodza milenzhe a tshi humela hayani a vhuyeleta ngadeni. "Khonani dzanga dzoth^e vha na thalente dza tchipentshela," ndi ene a tshi humbula. "Ndi tou tama arali ndo vha ndi na tshiñwe tshithu tshirena nda kona."

Holodei yo^{te}, Vhangani o i fhedza a tshi khou tsa a tshi gonya a tshi zwimana na thalente yawe, tshifhinga tshot^{he} o vha a tshi humela hayani o vhaisala, a vhuyeleta ngadeni.

Musi holodei i tsini na u fhela, Vhangani a vhona khonani dzawe Dingani na Jani hafhu. "Hei, ilá thonamennde khulu ya bola yo tshimbila hani?" u vhudzisa Dingani.

"Ro wina!" ndi Dingani a tshi fhindula. "Khontsati yone?" Vhangani u vhudzisa Jani.

"Ndi ya matshelo. Khwairi yashu yo shuma nga maanda, nahone nne ndi khou ya u imba so^{lo}!"

"Ri a ni fhluledza, vhanna," ndi Vhangani a tshi vha vhudza. "Ndi tou tama arali ndo vha ndi na tshiñwe tshithuvho tshi no nga zwa vhoiwe tshirena nda nga dihudza ngatsho."

"Hee muthannga, ngoho?" hu vhudzisa Jani. "Miroho i re ngadeni yanu i tou titima! I vhonala i tshi nga difha nga maanda na u vha na pfushi nnzhi! Nne tshifhinga tshot^{he} ndi tshi tavha zwithu, zwi a swa zwa fa. Ndi tou tama arali ndo vha ndi na mpho i no nga yanu ya u lima zwithu."

"Zwa vhukuma?" hu fhindula Vhangani. "Thamusi ndo vha ndi sa athu zwi vhona uri u lima ngade ndi tshithu tshihulwane." a setshelela. "Khezwi vhoiwe ni sa di ha hashu matshelo ri pembele ngauri thimu ya Dingani yo wina. Ni de ri le dina ro^{te}he. Ri tshi ^{la} miroho minumingu i no bva ngadeni yanga, ra kona u ya khontsatini ya Jani!"

(Tshiko: Sambula ya mbudziso na tsumbandila dza maraga dza thangelaPIRLS)

Kha ri ñwale

Ni zwi ^{di}vha nga mini uri thimu ya Dingani i a kona u tamba bola?

Fhindulani mbudziso idzi nga u ita thiki tsini na phindulo yo teaho.

Zwe Jani a gudisa Vhangani ndi mini magumoni a tshiñori?

- A Uri hu na zwine a kona.
- B Uri u a kona bola.
- C Uri u lima ngade zwi a vhavha.
- D Uri khonani dzawe dzi na thalente u fhira ene.

Ndi nga mini Vhangani o ramba khonani dzawe uri dzi de ha hawé?

- A U pembelela u fhela ha holodei
- B U pembelela thalente yawe na dza vhañwe
- C U tamba metshe wa bola
- D U vha funza ngade

Lavhelesani tshiṭori tsha *Mutukana we a zwima thalente* (mpho) ni wane maipfī ane a amba zwi tevhelaho:

u kokodza milenzhe (kha bammbiri ḥa u a shumela ḥa 65)

elekanya (kha bammbiri ḥa u a shumela ḥa 65)

u imba u wothe (kha bammbiri ḥa u a shumela ḥa 66)

vhahaṭuli (kha bammbiri ḥa u a shumela ḥa 66)

zwi no fhāṭa muvhili (kha bammbiri ḥa u a shumela ḥa 66)

Ndi zwifhio na zwifhio zwe Vhangani a lingedza u ita?

Vhangani o ḫipfa hani musi a tshi kundwa u ita zwithu zwot̄he zwe a lingedza?

Ho no vhuya na ḫipfa ngauralo?

Vhangani o ḫipfa hani musi a tshi wana uri u na mpho ya u lima ngade?

Nwalani tshiñwalwa tsha dayari ni tshi nweledza uri o ḫipfa hani musi a tshi fhedza u wana uri matsina u na mpho?

Dayari yanga

Deithi

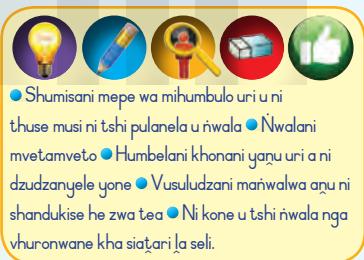
Dayari yanga	Deithi

U ñwala tshitɔri tsha nñe muñe

Lavhelesani itsi tshitɔri tsha *Mutukana u zwima thalente* (mpho) haf'hu ni ambe nga mbudziso idzi:

- ❖ Vhaanewa vhahulwane ndi vhafhio?
- ❖ Thaidzo ndi ifhio?
- ❖ Itsi tshitɔri tshi bvelela ngafhi? Talutshedzani fhethuvhupo.
- ❖ Hu bvelela zwiwo zwifhio?

Zwino pulanelani u ñwala tshitɔri tshanu inwi muñe.

Vhaanewa ndi vhonnyi?

Tshitɔri tshi bvelela ngafhi?

Tshitɔri tshi amba nga mini? (Nzulele kana thaidzo ndi ifhio?)

Hu bvelela zwiitei zwifhio?

Tshi fhela nga ndilade? Ho vha na thasululo ya thaidzo?

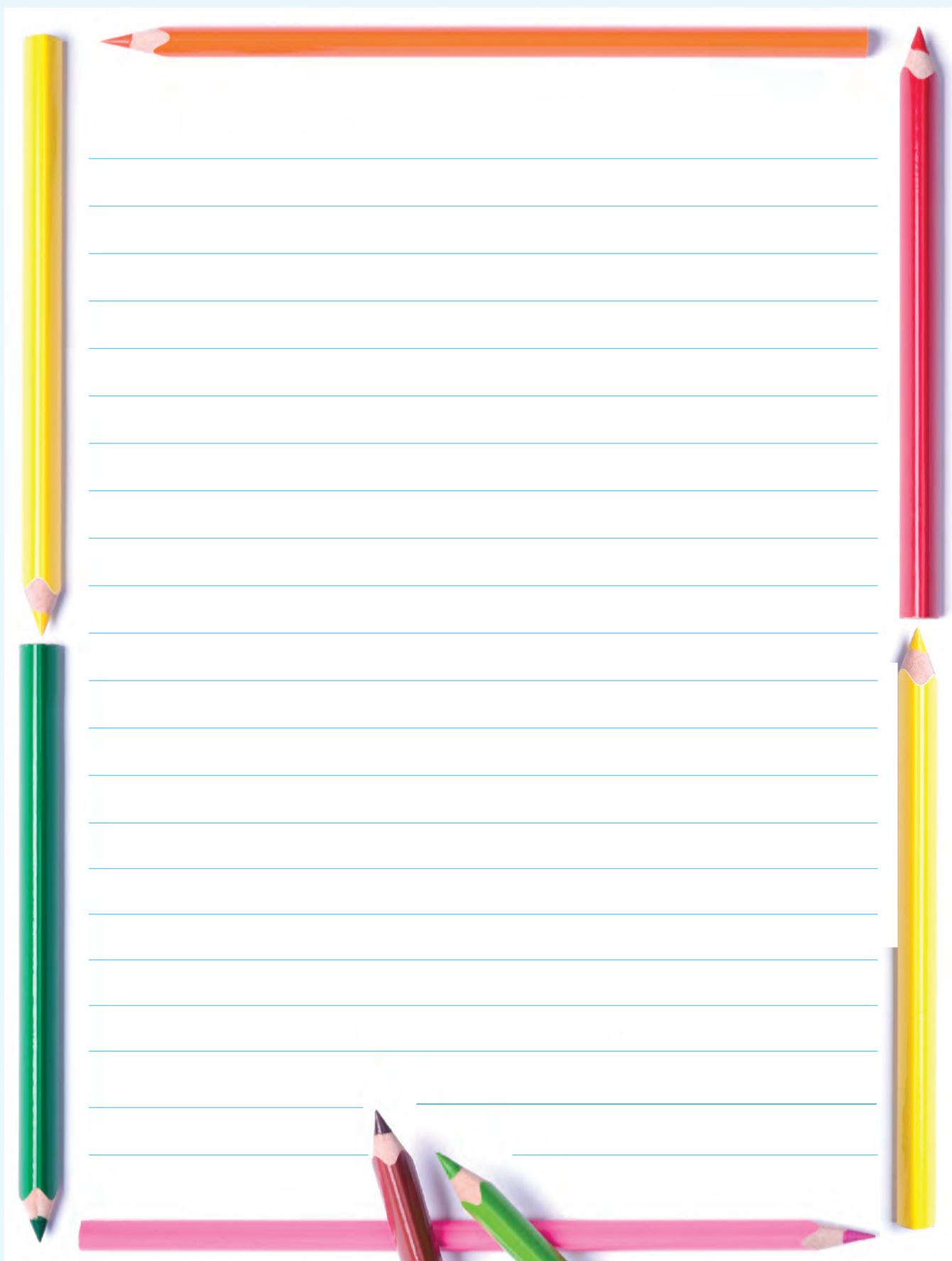

Deithi:

Zwino ንውልናን ተከተሉ ተሻሽሉ. ሽምሸናን መሁበሎ ካይ ዘመኑ ይቻል.

TEACHER: Sign

Date

Tshaka dzo fhambananaho dza masala

Kha ri ንwale

Nwalani masalamasumbi one.

Ri lavhelesa
masalamasumbi.

hedzila izwi hetshi iyi aya

Naledzi dza ተሁዳ ndi _____.

_____ ndi bugu yanga.

Zwidulo zwiጀuku kha _____ zwo naka.

Maluጀa u ተavha _____ maluvha museni uyu mahoጀa.

_____ midi ya u naka ndi ya Makhado.

_____ ine nda khou i shumisa ndi ya kukaladzi kwanga.

Ni ዓ do zwi elelwa uri **hetshi** na **hezwi** zwi amba zwithu zwi re tsini, ngeno **hetshila** na **hezwila** zwi tshi amba zwithu zwi re kule.

Mavhudzisi

Ri lavhelesa mavhudzisi

Mavhudzisi a shumiswa kha u vhudzisa mbudziso. Dzinwe tsumbo dza mavhudzisi ndi **nnyi**, **mini**, **hani**, **lini**, **ngafhi** na **-flio**.

Dzenisani mavhudzisi one mafhungoni aya.

Bugu yanga yo dzhiwa nga .....? _____

Vhangani o dipfa ..... musi wa khontsat? _____

Ndi inwi .....? _____

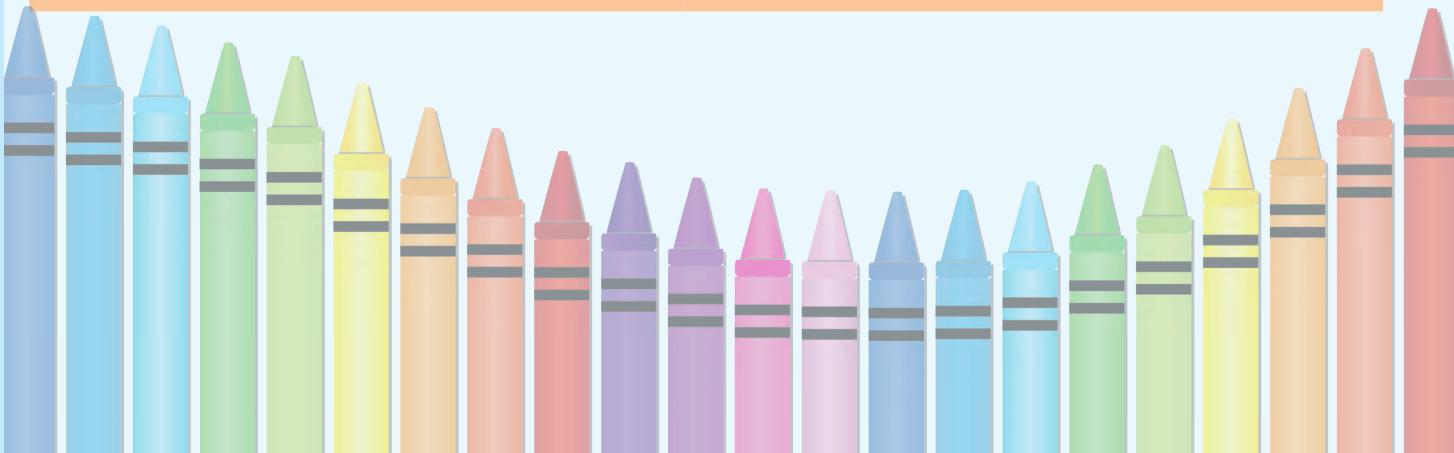
Malume vho vhuya ..... mushumoni? _____

Ni ዓ do tshimbila nga ..... tshikolo tshi tshi vala? _____

nahone vha shuma .....? _____

Kha nnđu idzi mbili khulwane ndi .....? _____

Mudededzi washu vha dzula .....? _____

Masala a sa gumi

Ri lavhelesa masala a sa gumi

Lisala li sa gumi li sumbedza tshivhalo tsha vhatu kana tsha zwithu tshi songo bulwaho. Tsumbo dzo dowlwaho dza masala a sa gumi ndi muñwe na muñwe, huñwe na huñwe, uf'ho na uf'ho, nnyi na nnyi, vhanzhi. Hu shumiswa matsinde a no nga -ñwe, -f'ho na -nzhi.

Talelani masala a sa gumi mafhungoni ni ambe uri a amba nga nnyi kana zwif'ho.

Muñwe na muñwe kilasini yashu o phasa mulingo.

Ndo ri u dzhena kamarani nda wana tshiñwe na tshiñwe tshi fhasi.

Vhatu vhanzhi vho rambiwa munyanyani.

Muthu uf'ho na uf'ho u na pfanelo dza u tshila o takala.

Muñwe mukalaha o vha a tshi khou ni ḥoda huñwe na huñwe.

Hu nga swika nnyi na nnyi hu si kale.

Lushaka luñwe na luñwe lu na maitele alwo.

Li amba nga

Vhangudi

Talutshedzani hafhu tshiñori tsha Vhangani ni tshi shumisa maipfi, tsha u thoma, ha tevhela, nga murahu, fhalaha na tsha u fhedza.

Dzina: Matilda

Muñwali: Roald Dahl

Yo andadzwa nga Khuvumedzi 2004

Yo andadzwa nga Puffin

Ndi Gwatitepa, masiat̄ari ndi 240

Vhaanewa: Matilda Wormwood, Miss Honey na Miss Trunchbull

Fhethuvhupo: Tshikoloni na muñini u re ngei England

Puloto

Matilda ndi riwana o ḥalifhaho lu si na muñwe nahone u na ḫora ḫa bugu li sa dzimulei. Vhabebi vhawe, vha ha Wormwood, vha vhona u nga ndi mudzindeli. Matilda u vhona u nga vhabebi vhawe vha takalela fhedzi u ḫalela TV na u ita tshelede. A humbula u vha shandula. A vho wana uri u na manditi aña a nga si shume fhedzi hayani, a nga shuma na tshikoloni tshawe tsha Crunchen Hall hune ha vha na ḥohoyatshikolo i no ofhiwa nga maanda nga vhana vhothe afho tshikoloni.

Mufumakadzana Vho Trunchbull.

Vhalani tsenguluso ya bugu ni fhindule mbudziso dzi tevhelaho.

Ni vhona u nga yo riwalelwā vhavhali vhafhio? Ni nga ita thiki kha zwigwada zwi no fhira tshithihi.

vhatukana	vhasidzana	vhaswa	vhahulwane	vhana vha miñwaha ya q – 13	
-----------	------------	--------	------------	--------------------------------	--

Ni tshi shumisa zwe na vhala kha tsenguluso ya bugu, riwalani mafhungo mararu a no ḥalutshedza mvumbo ya Matilda.

Ni vhona u nga bugu iyi i do vha i tshi amba nga mini?

Talani mutalo ni tshi livhanya maipfi na ḥalutshedzo dzao dzone.

lu si na muñwe		lutamo lu sa fushei.
li sa dzimulei		muthu a no dina vhar̄iwe
mudzindeli		zwiito zwa vhut̄olo
manditi		a zwi anzeli u wanala kha vhanzhi

Nwalani tsenguluso ya bugu kana tshit̄ori tshe na vhala na tshi takalela. Musi no no fhedza tsenguluso, t̄ut̄uwedzani khonani dzanu dici i vhale.

Dzina la bugu	
Munwali	
Puloto Hu bvelela mini?	
Fhethuvhupo Tshit̄ori tshibvelea ngafhi nahone lini?	
Vhaanewa Vhatu vha re tshit̄orini ndi vhonnyi?	
Bugu iyi ndi ya khumbulelwā?	
Thero Tshit̄ori tshi amba nga mini? Mulaedza wa tshit̄ori ndi ufhio?	
Zwe nda zwi takalela Ndi tshipida tshifhio tsha tshit̄ori tshi re tshonetshone?	
Themenndelo Ndi nga mini ni tshi nga tshi themenndela kha khonani yanu?	

Mutambo wa Tshifhinga tsha Zwino

MILAYO

Tambani mutambo wa tshifhinga tsha zwino. Posani daisi i wele tshibogisini. Tangedzelani phindulo yone. Arali na tangedzela phindulo i si yone, ni songo tamba kha raundu i daho. Arali na nga swika kha nomboro ya 35 ngeno ni sa athu tangedzela zwibuloko zwothe ni tea u thoma mathomoni a mutambo u swika no no tangedzela phindulo dzwothe dzone. Muthu we a kona u tangedzela phindulo dzwothe dzone ndi ene we a wina.

UTHOMA

1 Nne ndi dzula/ndo dzula Kimberly.

2 Namusi ri khou shuma/ro shuma ra neta.

3 Masindi u lela/o lela vhana.

4 Vhone vha/vho nwa madi.

5 A ni tambi.

6 Ri/ro na ndala.

7 Tshi/tsho lenga.

8 Musidzana u/o tshikoloni.

9 Mulalo u/o neta nga u t^{av}hanya.

10 Humelani murahu nga maga mavhili. -

11 Gokoko li/lo wa la phulea.

12 12

32

Tshi na phepho a
tshi/tsho sumbedzwi
mulilo.

33

Vhathu **vha/vha**
do la
zwiliwa.

34

Ene **u/tshi** na
mulenzhe.

31

Kutukana **ku a/kwo** imba.

35

No wina?

30

A ni tambi.

29

Zwiliwa **zwi a/zwo** difha.

14

Vho/vha namela
bisi.

28

Lwendo lu **a/lu** do kondā.

13

Vhangani **u/o**
na thotho.

15

Tambani hafhu.

27

Lufhangang **lu/lu** do
tshea mutukana.

17

Mme a Jabu **vha/bika**
/vho bika tshilalelo
tsha mutāni.

18

U/o vha e na
ndala

26

Zwimange **zwi/zwo**
swura mafhi.

19

Mudededzi
vha/vho vha
vhe kilasini?

20

A ni tambi.

23

Kholomo **i/yō**
nwa madī.

25

Tambani hafhu.

21

Ndi/ndo shuma
nga maanda
zwino.

24

Tshikoli **tshi/tsho**
difha na
nduhu.

Kha ri vhale

Vhuñwe vhusiku ndi na miñwaha ya t̄ahe, nda pfa ha hashu hu na bonyongo. Nda wana khotsi anga vho lala nduni ya mme anga, vho tou ganama, vha kat i na zwingaho u hotola hu sa gumi. Vho vha vha tshi khou lwala vhuñwe vhulwadze vhu no nga ha mafhafhu. Hu si kale nga murahu ha izwo vha lovha na vhutshilo hanga ha shanduka tshothe. Nda tea u tuwa nda yo dzula na malume anga vhe vha vha vha tshi do kona u nthogomela vha nnyisa na tshikoloni. Nda paka zwithu zwi si gathi zwe nda vha ndi nazwo nda tuwa na mme anga haya hanga huswa.

Zwo vha zwi tshi vhavha u tuwa Qunu. Nda rembuluwa nda sedza murahu hayani na dakalo line nda khou li sia. Nda sedza nn̄du na vhatu vha tshi khou bvelaphanda na mishumo yavho. Nda sedza kudambo kwe khakwo nda vha ndi tshi bambela na u tamba na vharine vhatukana. Mañgo anga a sedza nn̄du tharu dza hashu. Nda tuwa – fhedzi nda sa kone u vhona vhumatshelo hanga.

Nda ya nda dzula na Malumele Jongi ngei Mqhekezweni, kushangoni kwa tsini. Vho vha vhe khonani khulu ya khotsi anga. Nda tuvha Qunu na mashaka anga a hanengei, fhedzi vhutshilo hanga na Malume Jongi ho vha hu ha vhudi. Ndo tamba na ñwana wavho, Justice, ra difhelwa vhukuma. Malume vha mpfara sa ñwana wavho. Nda dzhena tshikolo tsha lufhera luthihi tsha tsini nda guda Tshiisimane, Tshixhosa, Divhazwakale na Divhashango. Ndo vha ndi khou shuma zwavhudzi tshikoloni ngauri ndo vha ndi tshi shumesa na makhulu wanga vha tshi t̄ola mushumo wanga madekwana manwe na manwe.

Musi ndi na miñwaha ya 16, Malume Jongi vha nnyisa Clarkebury School. Sa khotsi anga vho vha vha tshi funa na u tenda kha zwa uri pfunzo i na ndeme.

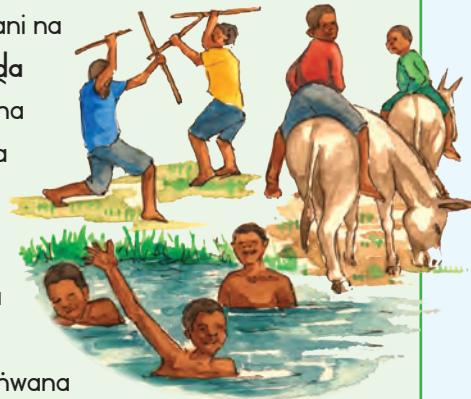
Clarkebury ho vha hu tshi fhira Mqhekezweni. Tshikolo tsha hone tsho vha tshi na tshikhuvhugu tsha dauzeni mbili kana u fhira dza zwifhañgo zwa tshikoloni.

Duvha la u thoma la kilasi dzanga ndo vha ndo rwela nga mabutswu maswa. Musi ndi khou khwathamedza ndi tshi dzhena kilasini ine fhasi ha vha hu mabulannga, nda vhona vhasidzana vhavhili vhe vha vha vho dzula phanda vha tshi khou t̄alela misumbedzo yanga vho tou fa nga zwiseo. Nda fhedza ndo dowelana na munwe wavho lwe a fhedza o vha khonani yanga khulwanesa Clarkebury.

Hu si kale nda dowela vhutshilo ha Clarkebury. Nda tamba mitambo na zwipotso nga hune nda kona, fhedzi ndi sa tou vha makone lini. Vhunzhi ha vhane nda dzhena navho kilasini vho vha vha tshi mphira mudavhini mphira na kilasini. Ndo vha ndi tshee na zwinzhi zwine nda tea u zwi guda uri ndi vha fare.

Nganetshelo iyi yo
disendeka nga
nganeavhutshilomune
ya Vho Nelson
Mandela.
Nganeavhutshilomune ndi nganea
ine muthu a ñwala nga vhutshilo
hawe. Afha fhasi ro nweledza
nganeavhutshilomune iyi khathihin na
uita uri i leluwe ni tshi vhala.

Naho ndo thoma nga u ongolowa ndo vho thoma u **vhonakubuli**, ha vha na mvelaphanda nda fhedza tħanziela yanga ya fhasi (Gireidi ya 10) nga miñwaha mivhili nħani ha miraru. Nda ȳivheha sa muthu wa maluvhi a no fara nga u tħavħanya, ngħoħi ndi ya uri ndo vha ndi mushumi a re na biko.

Zwino musi ndi na
miñwaha ya 21 ndo
ya nda dżiena Fort
Hare University College.
Fhedzi izwo ri do zwi amba
liñwe duvha.

Kha ri ambe Mafurase o swifhadzwaho a amba mini? Talani maipfi a no kondà dikishinarini yanu ni vhumbe mafhungo nga liñwe na liñwe ħao ni tshi sumbedza zwine ħa amba. Nwalani mafhungo hafha.

- ❖ Tħalutshedzani vhutshilo ha Vho Nelson Mandela vha tshee mułku musi khotsi avho vho no lovha.
- ❖ Vhutshilo havho ho shanduka hani nga murahu ha lufu lwa khotsi avho?
- ❖ Ndi zwifhio zwine na vho zwi ȳivha nga zwikolo zwiraru zwo fħambanaho zwo bulwaho afho tħiżorini?

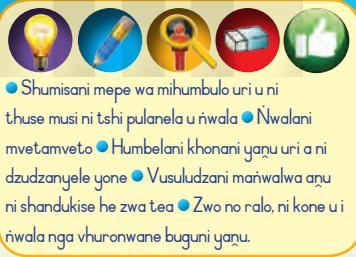
Fhedzisani theбуlu i re afho fhasi ni tshi nweledza zwiwo zwi re na ndeme zwa vhutshilo ha Vho Nelson Mandela kha maga o fħambanaho a vhutshilo havho.

Liga kana vhukale havho	Tshiitei tshihulwane tħo bulwaho ndi tħifhio?

Kha ri ንwale tshitorì

Pulaneli u ንwala tshitorì tsha inwi muñe. Ni te uri ni khou ታዶւ ንwala nga mini. Thomani nga u ንwala mi Humbulo yanu kha mepe uyu wa mi Humbulo uri tshitorì tshanu tshi vhe na mathomo, mutumbu na magumo.

Mathomo

Thomani nga u amba uri hu thoma nga u bvelela mini.

Mutumbu

Bulani uri hu bvelela mini kha mutumbu wa tshitorì.

Tshitorì tshanga
nñe muñe.

Tshi tevhelaho

Bulani uri hu tevhela mini.

Magumo

Tshitorì tshi f'hela hani?

Dadzani mepe wa mi Humbulo u tevhelaho.

Vhaanewa ndi vhonnyi?

Fhethuvhupo ndi huf'ho?
Tshitorì tshi bvelela ngaf'hi?

Hu bvelela mini?

Ni do ንwala
nga mini?

Tshi f'hela hani?
Tsho vha tshi tshi takadza nga mini?

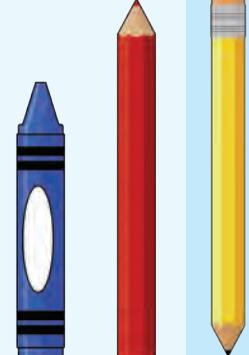
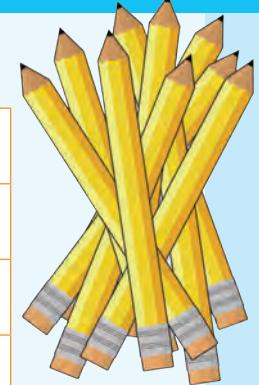
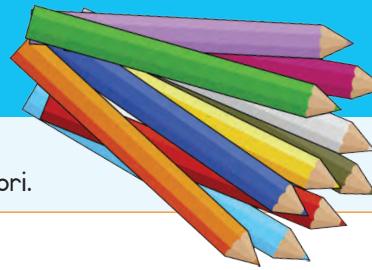
Shumisani mepe wa mi Humbulo kha u ንwala mvetamveto. Humbelani khonani yanu a dzudzanye mvetamveto yanu. Itani ndulamiso ni kone u ንwala tshitorì tshanu kha siatari li tevhelaho.

Deithi:

Shumisani mepe wa mihibulo wañu kha u ñwala tshit̄ori.

U THOMA

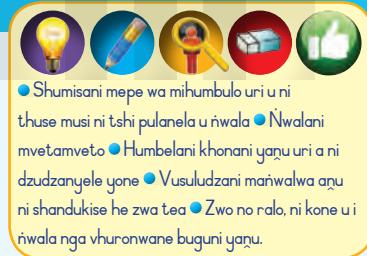
MAGUMO

TEACHER: Sign

Date

Kha ri vhale

- Shumisani mepe wa mihibulo uri u ni thuse musi ni tshi pulanelu u iwala ● Nwalani mvetamveto ● Humbelani khonani yanu ura ni dzudzanye yone ● Vusuluzani marivalwa aqanu ni shandukise he zwa tea ● Zwo no ralo, ni kone u i iwala nga vhuronware buguni yanu.

Ino vhege ni do vhala nga lungano lwa Tshizulu. Ngano dzi pfukiswa nga mulomo, lu tshi bva kha murafho muriwe lu tshi ya kha muriwe. Vhathu vha anetshela ngano vhana vhavho na vhaduhulu vhavho – a vha tou dzi iwlala. Ngano dzi anzela u funza vhathu vhudifari khathihi na u mvumvusa. Dzi a dovha hafhu dza badekanya vhathu. Vhana vha mvelele nngede vha thetshelesa ngano nthihi lune zwa ita uri vha pfe vhe vhathihi.

Kha ngano nnzhi ri tangana na zwipuka zwine zwa kona u amba.

Jabu o vha e mutukana wa miwaha ya fumiina. O vha a tshi dihudza nga kulisele kwave kwa sambi lihulu la kholomo dza khotsi awe. Linwe duvha nga tshifhefho, musi Jabu o dzula nthha ha ndunduma o tielela thakha, a vhona khonani yawe Sipho a tshi da khae a tshi khou gjidima.

"No no zwi pfa naa, Jabu?" hu vhudzisa Sipho, a tshi tou femeleka. "Bhubesi, ndau, yo vhoniwa henefha madekwe. Yo vhulaha kholomo. Vhahulwane vha khou rea zwilibana na mambule a u i fasha. Khadelani kholomo dzañu dangani ri ye u vhona vhahulwane vha tshi rea zwilibana!"

Jabu a pfa o tshuwa nga maanda. "Ndi nga si vhuyedzedze kholomo dangani, Sipho," a ralo.

"Hu kha di vha matshelonisa. Dzi tea u thoma dza fula dza pfelela, nda kona u dzi tsitsa mulamboni uri dzi nwe madi dzi sa athu orowa."

Sipho a pfa o kulea mirado, fhedzi o vha a tshi zwi divha uri ha ngo tea u hanedza Jabu. "Ho lugaha," a ralo. "Ndi do ni vhona nga vhuya, thamusri tshi dzedza muliloni nga madekwana. Ndi khou ya u vhona zwine vhahulwane vha khou ita." Ha mbo di vha u tuwa hawea tshi gjidima.

Jabu a thoma u khuruñanya sambi lawe, a li khadela mulamboni. Musi kholomo dzi tshi khou nwa, a dzula fhasi o dzhenisa nayo dzawe madini.

Khathihi fhedzi Jabu a pfa muungo we wa ita uri a tetemele. "Huhhhhhh!" Kholomo dza ima dze dzii dzothe. Ho vha hu Bhubesi, nahone yo vha i tsinitsini! Jabu a tingatinga a tshi sedzesesa. Magona hu vhuthengethenge, a kuvhanganya kholomo uri dzi ite danga la tshitendeledzi tsho khwañhaho. "U vhomba hula a hu ambi uri ndi khou da u u la," u ambela mbiluni. "Zwi nga Bhubesi u khakhathihi musi. Ndi vhona u nga ho vha hu u vhomba ha u toda thuso." Jabu a tshimbila a tshi ya hune ndau ya vha hone.

Bhubesi o vha o fashwa nga tshiñwe tsha zwilibana zwe zwa vha zwo reiwa nga vhahulwane. Thoho yawe yo vha yo haniva nga lilibana lihulu, zwino musi i tshi lingedza u lwa naño, li tou nañu u i hanu. Jabu a sokou ima henefho a lavhelesa. Ha athu vhuya a

vhona na ḫuvha na ḫithihi khosi ya zwipuka i tsinitsini nae ngaurali. Ndi ngoho uri yo vha i phukha ya tshirunzi na mutsindo. Zwenezwi Jabu a tshi khou vhona Bhubesi i tshi khou lila u lamukisa vhutshilo hayo, a thoma u pfa a tshi i pfela vhuṭungu. Ndau i tshi vhona uyu mutukana ya thoma u amba nae.

Ndau: Hawu! Mfana (mutukana)! Nthusei. A thi koni u ḫilamukisa. Ndi khou tou humbela wee!

A u ḫi wa takusa dzimbi ili line la khou ntzhipeledza ḫhoho? Ndi khou tou humbela wee!

Jabu a sedza maṭoni a Bhubesi. Na u hanganea ha ijy ndau a kona u hu pfa ip̄ini ḫayo.

Ndau: Philisi, mfana! Ndi khou tou humbela! ḫavhanyai vhadzimba vha sa athu swika vha mphedzisa. Idai u mmbopholole!

Jabu: Ndo vha ndi tshi nga tama u u vhofholola, Bhubesi. Fhedzi ndi khou shavha uri ndi tshi tou fhedza u u vhofholola u ḫo mbo ḫi nzhota.

Ndau: Hai, mfana. Na luthihi, ndi nga si zhote muthu we a mphulusa. Ndi khou u fulufhedzisa, ndi nga si vhuye nda u kwama Ndi khou fulufhedzisa!

Rerani nga mbudziso idzi ni na muñwe nga inwi (phathinara).

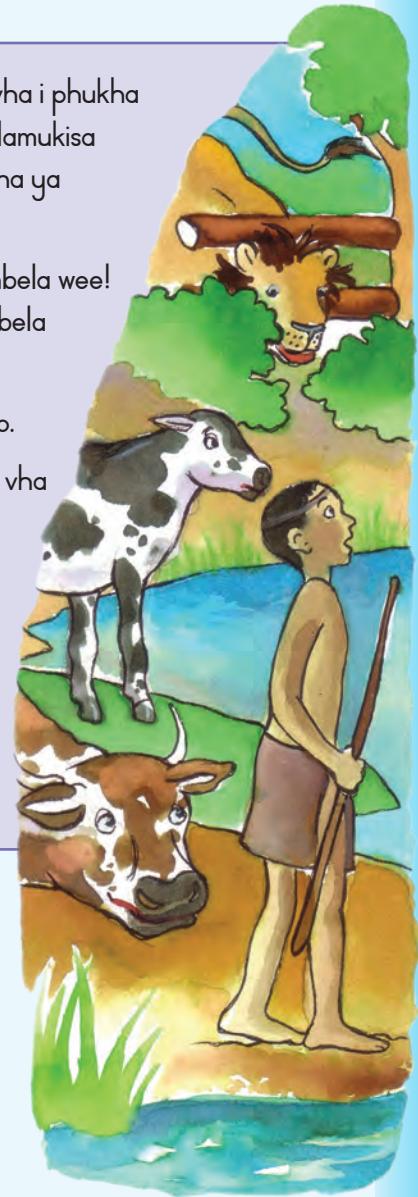
- ❖ Vhaanewa vhahulwane tshiṭorini itshi ndi vhonnyi?
- ❖ Ndi nga mini Sipho o vha o nyanyulea ngaurali musi a tshi ḫa ha Jabu nga u giđima?
- ❖ Jabu o vha e ngafhi musi Sipho a tshi mu wana?
- ❖ Lavhelesani zwifanyiso ni ḫalutshedze fhethuvhupo (fhethu) hune tshiṭori tsha khou bvelela hone.
- ❖ Afha fhethu ho fhambana na hune na dzula hone? Ngani?
- ❖ Ni vhona u nga Jabu o vha e muthu a re na vhuḍifhinduleli? Ngani?

Ndi vhona u nga tshiṭori itshi tshi ḫo fhela nga ndilade?

Ni vhona u nga Jabu u ḫo fashulula ndau?

- ❖ Musi ni kha tshigwada tshanu, elekanyani nga kufhelele kwa tshiṭori itshi. Itani ḫitambwa ḫatsho ni li ḫanele kilasi yanu. Hu ḫo ḫodea vhathu vha no ḫo tambo sa Jabu, Sipho na ndau Bhubesi. Na kholomo dzi si nnzhi dzi ḫo ḫodea.
- ❖ Pfanani uri ndi tshigwada tshifhio tshi re na magumo avhudisa.

Jabu u pfa u vhomba ha ndau

Kha ri nwale

Lavhelesani tshiori haf'hu ni f'hindule mbudziso.

1 Jabu ha ngo ya u vhona zwilibana ngauri

A	Ho vha hu kulesa kha u ya nga milenzhe.
B	O vha o neta nga maanda.
C	O vha a tshi fanela u isa kholomo u nwa madi.
D	O vha a tshi zwi ḋivha uri zwilibana zwo tou itisa hani.

3 Ndi nga mini magona a Jabu o vha a tshi khou tetemela?

A	O vha a tshi khou pfa phepho.
B	O vha o tshuwa ndau.
C	O vha a tshi khou balelwa u kuvhanganya kholomo.
D	O vha o ḋivhaisa magona.

2 Muanetsheli wa tshitoru u amba mini a tshi ri "Kholomo dzidzii dzot̄he"?

A	Dzo vha dzi tshi khou pfa phepho.
B	Dzo vha dzo tshuwa dzi sa tsukunyee.
C	Dzo vha dzi sa ṭodi u tsa mulambomi.
D	Dzo ṭoka khwanda f'hasi.

4 Ri a zwi ḋivha uri Jabu o vha e muthu a re na vhuif'hinduleli Ngauri

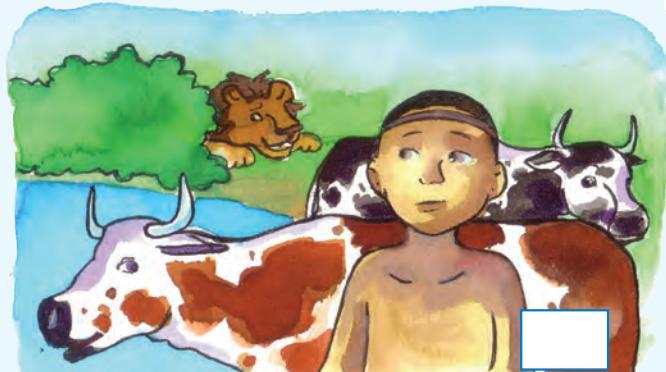
A	O vha a tshi lisa kholomo.
B	O vha a si nga sii kholomo dzi dzot̄he.
C	O vha o dzula kha nduluma.
D	O amba na ndau.

Nomborani zwifanyiso nga ngona
zwi tshi tevhela tshitoru.

Ni mpfarele Sipho. Ndi
nga si kone u ṭuwa na inwi.

Zwino ñwalani fhungo li no ɏalutshedza zwine zwa khou bvelela kha tshiñwe na tshiñwe tsha zwif anyiso zwi re kha siatari lo fhiraho.

1	
2	
3	
4	

Vhalani phara hafhu ni talele maiti (maipfi a nyito) manzhi ane na nga a wana. Nangani mañanu ni a shumise kha u vhumba mafhungo.

Livhanyani maipfi na pfanywa dzao dzi re afho fhasi.

luvhelela   dzangalelo   amba   bvisa   tumbula   enda   rembedisa   londa

Ñwalani pfanywa dza maiti afho zwikhalani zwe na ñewa.

vhofholola	fhembeledza	tshimbila	lutamo
haseledza	dzhia	wana	tevhela
amba			

Zwino tangedzelani liitti li re lone mafhungoni aya.

Jabu o/u ñelwa nga pulane ya u latisa na ndau

A ri/ro ngo ɏalukanya mvumbo ya vhukuma ya ndau.

Uyo musi ndau yo/i vhofha mulanga fhedzi yo/i fhedza yo u latxa.

Ilo luvha mme a Jabu vho/vha bika tshilalelo vhathu vha/vha do la vhothe.

Nga madekwana vhanna vho/vha dzula muliloni vha tshi khou/vho amba nga zwe zwa bvelela.

Ho bvelela mini kha ndau?

Kha ri vhale

Kha ri vhone uri Jabu o humbula u ita mini nga ndau.

Bhubesi ya luvhelela zwi na vhusiwana lwe Jabu a fhedza o humbula uri a i fulufhele a kone u i fashulula. A imisa dzimbi li re kha tshilibana le la vha lo hanja thoho ya ndau. Ndau ya ponyoka kha tshilibana ya dzungudza gula layo.

Ndau: Yoo, ndo livhuha, mfana! Ndi do u humbula linwe duvha. Mutsinga wanga wo vha u tshi vho oma hafhalta tshilbanani, nahone ndo vha ndi tshi vho ofha uri vhadzimba vha do mmbulaha. Zwino, mfana, ndi na dora – u nga ntsumbedza hune mulambo wa vha hone?

Jabu: U hafhalta fhasi, Kha vha ntevhele.

Ndau: Hai ndi khou litsha nama yavhudzi mani!

Jabu: Vhanna vha hashu! Ndo vha lamukisa kha vhadzimba, nahone vho mpfulufhedzisa uri a vha nga nzhoti.

Ndau: Ee, ndi zwone hezwo. Ndo u fulufhedzisa. Fhedziha, ngauri zwino ndo ponyoka, uri ndo u fulufhedzisa mini zwi nga a zwi tshee na mushumo. Ndi khou fa nga ndala nne!

Jabu: Vha khou khakha nga maanda vhone. Muthu ho ngo tea u laza mulanga.

Ndau: Shikitili! Ndi maloto fhedzi hezwo! Ndi khou ya u u zhota, kutukana. U twa u tshi vhalavhala zwi khou nanisa ndala.

Jabu: Fhedzi vhone vho mpfulufhedzisa, zwino arali vha laza mulanga, zwi do vha wela linwe duvha.

Phunguhwe ya vhučali ye ya vha i tshi khou thetshelesa ya mbo sendela uri i pfesese nga ha u fulufhedzisana ho itiwaho.

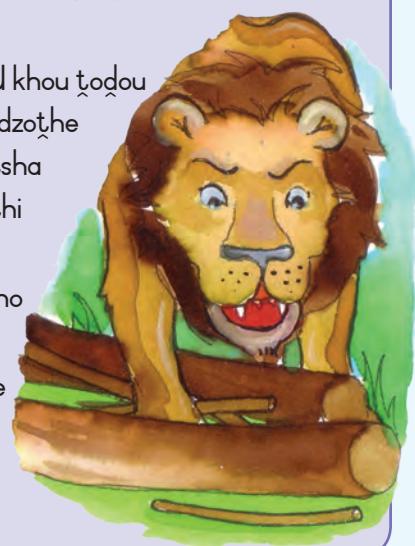
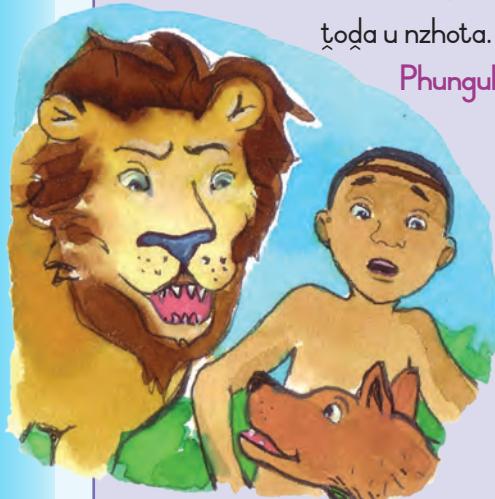
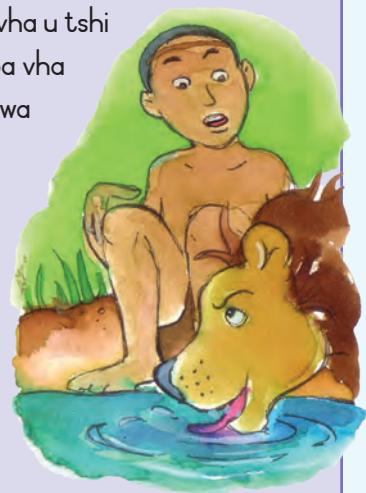
Phunguhwe: Ndi u fulufhedzisana ha mini honohu? Khezwi vho mu fulufhedzisa uyu muthu, Muhali?

Jabu: Ndo vha lamukisa kha tshilibana vha mpfulufhedzisa uri a vha nga nzhoti zwino vha vho todia u nzhotia.

Phunguhwe: Yoo, yoo, ndi mafhungo maiwevho haya. U khou todou mmbudza uri Muhali, khosikhulu ya phuka dzothe vho vha vho manywa nga tshilibana tshe tsha rewa nga muthu wa nama? A zwi itei! A thi zwi kholwi nne.

Ndau: Ndi zwone, tsho vha tshi tshilibana tsho khwahaho nga maanda, lilibana helo!

Phunguhwe: Yoo, a thi tendi uri hu na tshinwe tshithu tshi re na maanda u fhira vhafuvi vhang. Ndi tea uri ndi tou divhonela nga anga

maṭo heļo lilibana ḥa hone. Ndo vha ndi tshi khou ri vha sa athu ponda muhali vha ye vha ntsumbedze heļo lilibana ḥine vha khou amba ngalo. Ndi hone vha tshi do kona u zhotaha kutukana kwavho.

Ndau, phunguhwe na Jabu vha humela ngei tshilibanani.

Phunguhwe: Vha khou ṭodou mmbudza uri kulibana uku kučukutuku ngaurali ndi kwone kwe kwa vha fasha kwa tzimbeledza ṭhoho yavho! A zwi itei! A thi zwi tendi na luthihi. Muhali, vha nga kona u džhenisa ṭhoho yavho afha u itela uri ndi vhe na vhučanzi uri uyu mutukana nangoho o vha wana vho tou ralo?

Ndau: Hawu. Ndo no neta nga mbudziso dzau iwe. Ndi do u sumbedzaha, fhedzi ndi tshi fhedza u mbo di tuwa u ntsie na ḥama yanga ndi le. Ndi na ndala.

Ndi fhalaha Bhubesi a tshi vhuedzedza ṭhoho fhalā vhukati ha madzimbi u fana na zwila Jabu a tshi mu wana. Nga luvhilo lu sa athu vhonwa, phunguhwe ya mbo di lila dzimbi ḥa nga nt̄ha han̄aa! Bhubesi a vha o fashwa haf hu nga u bonya ha ito!

Phunguhwe: Ahaa, zwino ndi a kona u zwi vhonwa uri vho fashwa nga ndilade.

Zwi ṭungufhadza hani uri vho dovha vha vhuyelela tshilibanani.

Hoyu mutukana o amba zwone, Muhali. Wa lača mulanga zwi a dovha zwa u wela liňwe duvha!

Bhubesi a vhomba o vhomba o sinyuwa, fhedzi tshilibana tsha u khwačha tsha mu tzimbeledzela fhasi. Jabu a livhuha phunguhwe kha zwe ya mu itela. A gidimela kholomo dzawe a dici khadela hayani. Zwe a ṭangana nazwo ḥamusi!

Sipho a tshi mu vhonwa a vhidzelela, "Jabu, Jabu! Ilā ndau yo fashwa tsini na mulambo! No ṭahela mučhannga!"

Jabu a sokou setshelela a divhudza a ri, "Zwe nda ṭangana nazwo a si u ṭahela, zwo nndingana."

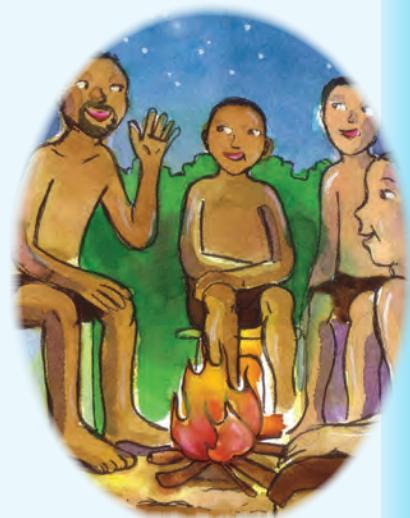
Sipho a humela kha vhadzimba uri a pfe nganetshelo ya ndau ya vhuhalu na maanda ye ya fashwa nga tshilibana, Jabu a dici khadela hayani. A swika a resha mme awe, a dzula fhasi a homolowa. Madekwana eneo muliloni, Jabu a thetshelesa vhabulwane vha tshi khou anetshela mafhungo a uri vho fashisa hani ndau, uri zwo konda hani na uri vho shumisa hani vhučali uri vha kone u i fasha.

Zwino ni vho divhya uri tshičori tsho fhelelha nga ndilade.

Elekanyani nga mbudziso hedzi:

- ❖ Tshičori tsho fhelelha sa zwe na vha no lavhelela?
- ❖ No dici pfa hani malugana na ndau ye ya lača mulanga?
- ❖ Pfunzo ya tshičori itsi ndi ifhio?
- ❖ Ni vhonwa u nga phunguhwe yo ṭalifha? Ndi nga mini ni tshi ralo?
- ❖ Sipho o vhudza Jabu uri o ṭahela zwithu. Ni a tendelana na Sipho? Ngani?

U elekanya nga tshit̄ori

Elekanyani nga tshit̄ori tshothe ni kone u talutshedza zwiitei. Talutshedzani uri puloto yo bveledzwa nga ndilade. Ni do tea u elelwa zwiitei zwa ligi linwe na linwe.

Nwalani uri tshit̄ori tsho thoma nga ndilade.	
Ho bvelela mini kha mutumbu wa tshit̄ori?	
Talutshedzani uri tshit̄ori tsho fhele nga ndilade.	

Ambani nga muñwe na muñwe wa vhaanewa. Tsheani uri ndi maipfi afhio kha a re afho fhasi a no talutshedza muanewa muñwe na muñwe nga ndila yone. A dzeniseni zwikalani zwo teaho.

vhumbulu

vhudifhinduleli

muthumuthu

u sa fulufhedzea

u fulufhedzea

nungo

tseda

mbilu mmbi

vhutuku

muhalu

vhutali

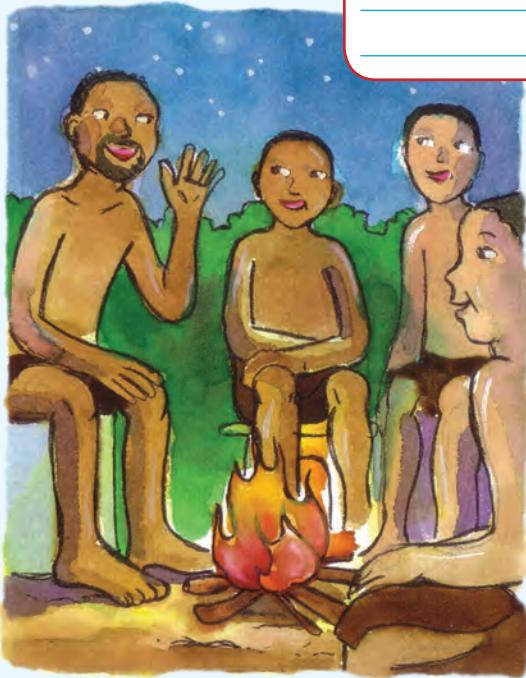
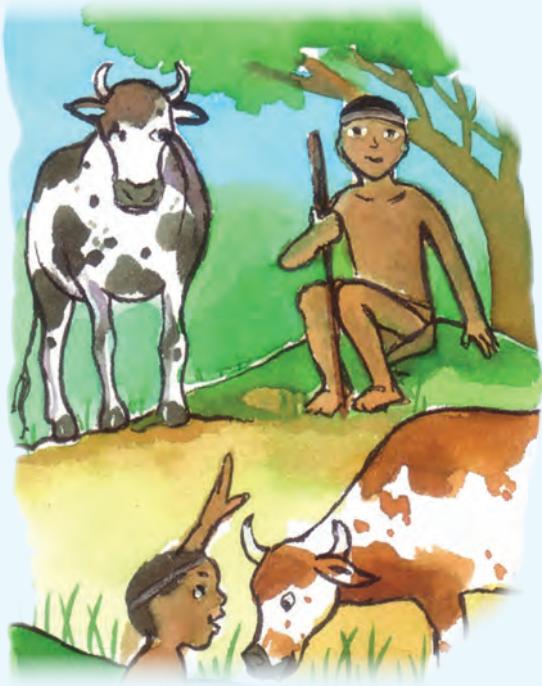
vhuhwawho

Jabu	Ndau	Phunguhwe

Kha ri nwale

Lavhelesani zwifanyiso izwi nga vhuronwane.

Dikishinari yanga

Maipfi maswa

Zwino nwalandi fhungo nga fhethuvhupo he ha sumbedzwa tshifanyisoni tshiñwe na tshiñwe.

1

2

Kha ri nwale

Lavhelesani mafhungo a re afho fhasi ni thuthe ane a si yelane na tshitori. Nomborani mafhungo a tshi tevhekana nga thevhekano yone ya zwiitie.

	Jabu o vha e muthu a re na vhudif hinduleli nga maanda.
	O vha a tshi khou lisa kholomo dza khotsi awe musi Sipho a tshi mu vhudza nga ndau ye ya t̄hasela thakha.
	Miri yo vha i na matavhi malapfu.
	Jabu ha ngo t̄uwa na Sipho ngauri o vha a tshi khou fanelu u isa kholomo u nwa mad̄i.
	Kholomo dzo vha dzo neta.
	Jabu o zwi d̄ivha uri u tea uri a t̄hogomele kholomo dzawe tshothe.

U elekanya nga vhaanewa

Ǹwalani maṭaluli a rathi ane a ታlутshedza ndau.

Ri ታlukanya mvumbo dza vhaanewa vha tshiṭori nga zwine vha amba kana vha ita kana nga zwine vhariwe vha ri vhudza nga avha vhathe.

Shumisani maṭaluli kha u የwala phara i no ታlутshedza ndau. Ǹwalani ታlутshedzo sa mvetamveto. Humbelani khonani yanu a ni dzudzanye yone ni kone u የwala iyi ታlутshedzo yo lulamiswaho tshikhali tshe na ደnewa.

Elekanyani nga mvumbo ya Jabu. Elekanyani nga maipfi ane a ታlутshedza mbondalo yawe na zwiito zwawe. Nekanani mihibulo na khonani dzanu uri ni wane maipfi manzhi a u ታlутshedza u ya nga hune na nga kona. Ǹwalani maipfi aya ane a ታlутshedza muanewa zwikhali zwi re afho fhasi.

Shumisani maṭaluli kha u የwala ngaganyamvumbo ya muanewa. Ǹwalani mvetamveto yanu kha kubammbiri. Humbelani khonani yanu a dzudzanye mvetamveto yanu. Zwino የwali ngaganyamvumbo ya muanewa zwikhali zwe na ደnewa.

Dzina:	Miñwaha:
Mbonalo:	

Zwino ታልህትሬን ሙምቦ ያ ሙቱሁ ው የዚህ ቅመ. ነንጂ ሙቱሁ አነ እና ተማ በ ዘመኑ ነገር. ሙቱሁ ው የነበረ ነገር የሚሸፍ ነው እና አነ ተከላል አለሁ ይችሁ.

Madzina a uyo muthu	
Mbeu/ miñwaha/ mushumo	
Mbonalo yawe	
Mpho kana zwikili	
Ndi ngani no mu nanga	

Zwino ንውሉን ማታልሪ እና እና ታልህትሬን ሙምቦ ው የዚህ ቅመ.

Dzina እና ሙምቦ

Shumisani ማታልሪ ው እና ታልህትሬን ሙምቦ. Ni kone እና ታልህትሬን ሙምቦ ው የዚህ ቅመ እና ተማ በ ዘመኑ ነገር. Humbelani khonani የነበረ ነገር የሚሸፍ ነው እና አነ ተከላል አለሁ ይችሁ.

Ri lavhelesa luambo

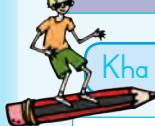
Lavhelesani zwifanyiso. Talutshedzani phathinara yanu uri hu khou bvelela mini kha tshiñwe na tshiñwe.

Tshifhinga tsha zwino tsha **khou**
Tshifhinga tsha zwino tsha **khou**
tshi sumiswa kha u sumbedza
zwithu zwi no khou bvelela zwino
musi ri tshi khou amba ngazwo.

Shumisani thebuļu i re afho fhasi kha u amba uri hu khou bvelela mini tshifanyisoni tshiñwe na tshiñwe.

Ene	u/tshi/vha khou	tshina	bwa	L <i>ü</i> ti	baka
Inwi		čamba	fhufha	bambela	vhalā
Tshone		tshova		imba	amba
Vhone			hona	lora	biča
			thusa		tamba

Zwino īwalani fhungo nga zwine zwa khou bvelela kha zwiraru zwa zwifanyiso zwi re afho n̄tha.

Zwino shumisani thebuļu kha u īwalulula mafhungo e na īwala zwi tshi nga nyito i khou itea tshifhingani tshi daho.

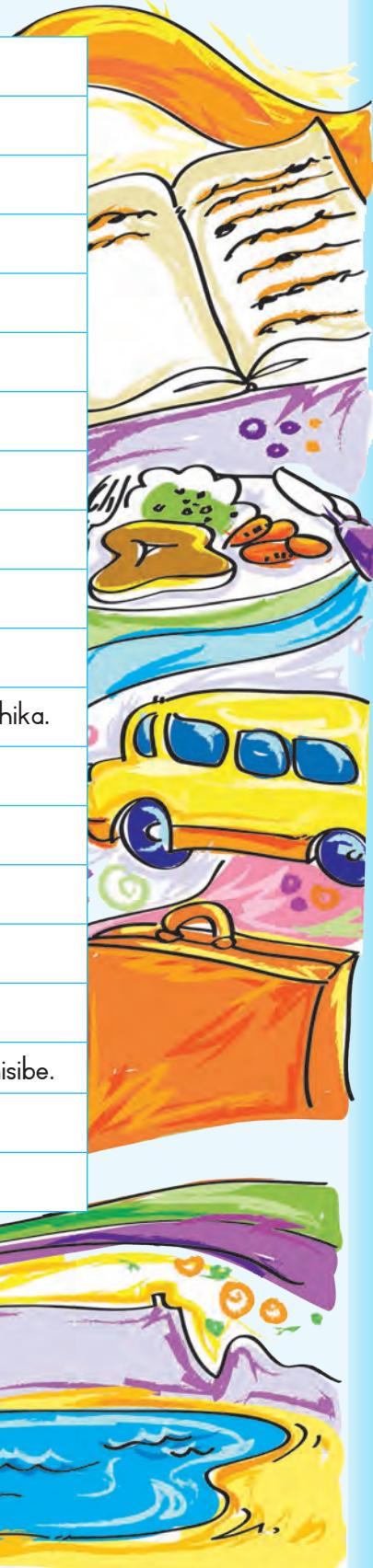
Ene	u/tshi/vha do	tshina	bwa	L <i>ü</i> ti	baka
Inwi		čamba	fhufha	bambela	vhalā
Tshone		tshova		imba	amba
Vhone			hona	lora	biča
			thusa		tamba

U shuma na maiti

ጀwalani zwivhumbeo zwone zwa maiti one. Tangedzelani a no thoma nga thangi di.-

runga	I.	Mme a nga vho runga rokho ya u naka.
runga	2.	Mme a nga vho rungela Masindi rokho ya u naka.
vhala	3.	Vho ri vhudza uri ri _____ bugu nnzhi.
bika	4.	Makhulu vho _____ nama ngauri yo vha i songo vhibva.
fhaṭa	5.	Vhaṭa muṭhaṭi vho no _____ vhathe vhanzhi nnđu.
imba	6.	Mudededzi washu ndi vhone vha no _____ khairi.
shuma	7.	Ni _____ mini kha u baka khekhe?
ṭhavha	8.	Maluta o _____ nga ዓለተ a tshi khou runga hemmbe.
shela	9.	Ni _____ makhulu tie, vha ፍዴስ nwa vha tshi vuwa.
ṅwala	10.	Vho ri vhudza vha ri: "Ni _____ nga muṅwalo wa vhudele."
tamba	II.	Ri khou _____ tsini na hayani uri ri pfe vha tshi ri vhidzelela.
bambela	12.	_____ madini a si na muṭambut̄ambu na tshika.
ruma	13	Makhadzi vho _____ mpho yanga nga poswo ya tshihadu.
funa	14.	U _____ ndi tshithu tshavhuđi shangoni.
baka	15.	Vho ri _____ khekhe ya u ጽifha.
dzula	16.	Hoyu የኞana ndi ndeňwa, u _____ u lila.
londa	17.	Ni tea u _____ u itela uri ni si dzhene khomboni.
ṭamba	18.	Ni tshi fhedza u shumisa thoilethe ni _____ zwandā nga tshisibe.
kuvha	19.	Vhasidzana vha khou _____ zwiambaro ngauri zwo andesa.
dala	20.	Matshelo ri ፍዴስ ya ra _____ vhzawala vhashu Thononda.

Madzina

Lavhelesani tshati iyi nga vhuronwane. Vhudzani phathinara yanu zwine ḥwana muñwe na muñwe a takalela u ita kana zwine a si zwi takalele.

	u imba	u ola nga pennde	u gidima	u ṫalela zwiñoni	u sefa nga khaithi	u bika	u vhala
Ann	✓	✓	X	X	X	✓	✓
Jabu	X	X	✓	X	✓	✓	X
Peter	X	✓	X	✓	X	X	✓
Nomsa	X	✓	✓	✓	X	X	✓
Enver	X	X	✓	X	✓	X	✓

Ann	U takalela u imba, u ola nga pennde, u bika na u vhala. Ha takaleli u gidima, u ṫalela zwiñoni na u sefa nga khaithi.
Jabu	
Peter	
Nomsa	
Enver	

Shumisani khoma vhukati ha zwithu (zwiteñwa) zwi re kha mutevhe. Ri shumisa na vhukati ha zwithu zwivhili zwa u fhedzisela kha mutevhe.

Vhalani mafhungo aya nga vhuronwane. Ni kone u talela maipfi a re na kuvhumbi **u**. Bulani uri ndi nga mini maipfi ayo e madzina e si maiiti.

- I. A thi pfani na u zwimiwa ha phukha.
2. Zwa u vhulahwa ha tshugulu fhanu Afrika Tshipembe a zwi ri takadzi.
3. U vhulahwa ha tshugulu nga ndila ya vhutungu zwo tshusa vhathu.
4. U setshelela ha vhasidzana kīlasini ho sinyusa mudededzi.
5. U lila ha mmbwa ho pfala vhusiku hot̄he.
6. U reila huvhi kha MI ho vhanga khombo khulu.

Madzinamaiti
ndi **madzina** a no vhumbiwa nga u tuma kuvhumbi "u" kha liiti

7.	Ndi tshi fhedza u gidima ndi a shawara.
8.	Ndi sa athu u edela ndi thoma nda nwa tie.
9.	U sia madi a tshi khou shuluwa bommbini zwi fhedza madi.
10.	U kotama hu vhaisa mutana wa makhulu.

U shumisa khoma

U lavhelesa khoma

Hune ha vha na mutevhe wa maipfi kha fhungo, ipfi linwe na linwe li fhandekanywa na marwe nga khoma Vhuimo ha khoma vhu nga shandula zwine fhungo ja amba arali khoma i songo shumiswa zwavhudj.

Lavhelesani mafhungo aya ni ambe nga uri vhuimo ha khoma vhu shandula zwine a amba nga ndilade. Olani tshifanyiso tsha u sumbedza uri fhungo linwe na linwe li amba uri vho ja mini.

Ro ja tshokoleithi, dzheli na khekhe.	
Ro ja tshokoleithi dzheli na khekhe.	

Zwino dzhenisani khoma mafhungoni aya.

Ri todha hamula zwibigiri na saha.

Ro renga maapula maswiri miomva na mapiere.

O ima a lavhelesa a shavha.

Livhanda lo vha li lihulu lo nona lo mela mipfa.

Ri shumisa maṭanganyi kana maiṭfi a u ḥuma kha u ḥanganya mafhungo. Maṭanganyi a na mushumo muhulwane kha u ḥanganya maiṭfi. Arali ri sa a shumisi, maambiya na manwalwa zwi nga pfala zwi sa kwakkani.

Lavhelesani tsumbo idzi.

Vhatambi vho ya tshikoloni nga Mugivhela.

Tshikoloni ho vha hu na metshe wa bola.

Vhatambi vho ya tshikoloni nga Mugivhela ngauri ho vha hu na metshe wa bola.

Vhatambi ndi ḥefhungo wa mafhungo vhuvhili hao lune ipfi: tshikoloni ḥa vhuvhili ḥa tea u sala nnda musi hu tshi ḥumiwa mafhungo aya mavhili.

Ni nga kha ḥi shumisa "fhedziha" kha u ḥuma mafhungo.

Fhedziha ḥi amba zwi no fana na *fhedzi*. Vhuvhili hao a sumbedza mbampedzo ya zwipida zwivhili zwa mafhungo.

Elelwani: Phungozwalo ḥi na ḥefhungo muthihī fhedzi na ḥiti lithihī. Phungotserkani ḥi na maiti a no fhira lithihī na vhoṇefhungo vha no fhira muthihī.

Kha ri ḥwale

Tanganyani mafhungozwao mavhili ni tshi shumisa lithihī ḥa maṭanganyi aya kana maṭumi.

Ni kone u talela maiṭti a mafhungo e a ḥumiwa.

naho

fhedziha

fhedzi

ngauri

zwino

Ro ya u tamba bola ya milenzhe. Mvula ya ri pfuvhisela.

Ann o nkhumbelu uri ndi mu thuse kha tshunwahaya yawe. Nda mu thusa.

Ndo lenga u swika tshikoloni. Ndo vha ndo siwa nga bisi.

Vho ri buroho yo lugiswa. Yo vha i tshee yo ḥi rala.

U kona nga maanda mbalo. U kona nga maanda ḥivhashango.

Ndi pfana na mitshelo. Ndi pfana na miroho.

Ro shumisa zwisambureni zwashu. Yo vha i tshi khou na.

Thohoyatshikolo vho vha vha sa lemi. Thohoyatshikolo vho vha vhe na vhulenda.

O vha a tshi khou lwala. Dokotela vha mu fha mishonga.

Sam u pfana na kofi. Ann u pfana na tie.

O ya mavhengeleni. O renga baphathi la tshokoleithi.

O vha o sinyuwa. Ndo vha ndo lenga.

Vhatukana vha tamba bola ya milenzhe. Vha tamba khirikhethi.

Ndi pfana na malegere. A thi takaleli khekhe.

Ndi khou vhalesa. Ndi khou todou phasa mulingo.

Ndi pfana na mvula. A thi pfani na tshifhangi.

Ha Malume ho vha hu tshi ntakadza. Ndo pfa ndo tuvha mme anga.

Tshikolo tshiswa tsho ntakadza. Nda tea u shumesa uri ndi fare vhañwe.

Fhungoni linwe na linwe talelani madzina (thinwa) ni tangedzele maiti (maipfi a nyito)

John u takalela mmbwa khulwane dza Alsatian.

Mary u ya tshikoloni tsha Good Hill Primary School nga milenzhe.

Sipho u tamba bola kha thimu ya Little Chiefs.

Jabu o tshimbila nga baisigiri yawe ya dzithavhani

Ann o vha a tshi khou ita phosho kilasini.

Ndi kona		
u vhala marivalwa a nganetshelo		
u fhindula mbudziso dzo disendekaho nga marivalwa		
u vhala marivalwa a nganetshelo		
u fhindula mbudziso dzo disendekaho nga marivalwa		
u wana maipfi marivalwani ane a amba zwithihi na mafurase e a newa		
u bulu vhudipfi he Vhangani a vha naho		
u nwala tshirivalwa tsha dayari		
u rera nga vhaanewa, fhetuhvupo na zwiitei zwa tshitiori		
u dadza mepe wa mihumbulu a tshi pulanelu tshitiori		
u nwala tshitiori tshi no bva kha mepe wa mihumbulu		
u shumisa masala masumbi		
u shumisa na masala mavhudzisi		
u topola masala a sa gumi a sumbedza uri a shuma na nnyi kana na mini		
u anetshela hafhu tshitiori nga thevhokano yone		
u vhala tsenguluso ya bugu		
u fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tsenguluso ya bugu		
u nwala tsenguluso ya bugu		
u shumisa tshifhinga tsha zwino		
u vhala nganeavhutshilonune		
u tala maipfi a no kondza kha dikishinari		
u vhala lungano		
u ita jitambwa		
u nwala magumo a tshitiori		
u fhindula mbudzisothopholwa dzo disndekaho nga tshitiori		
u dubekanya tshitiori nga thevhokano yone		
u topola maiti nda a shumisa kha u vhumba mafhungo		
u topola pfanywa dza maiti		
u topola zwivhumbeo zwone zwa maiti mafhungoni		
u bulu mihumbulu na vhudipfi malugana na tshitiori		
u nwala manweledzo a tshitiori		
u talutshedza fhetuhvupo hu re tshitiorini		
u nwala phara i no talutshedza muanewa		
u nwalangaganyamvumbo		
u nwalulula mafhungo ndi tshi shumisa tshifhinga tshi daho		
u saukanya tshati		
u topola maipfi a re na kuvhumi u		
u shumisa dzikhoma kha ndongazwiga mafhungoni		
u shumisa matanganya kha u tanganya mafhungo		
u topola maiti na madzina mafhungoni		

Thero ya 6: Ndila dza u ńekedza mańwalwa

Themo ya 3: Vhege dza 5 - 10

Vhege dza 5 - 6: Zwitori na mańwalwa

81 Muvhuda u sevha phukha nga ha mudzinginyo 36

U vhala mańwalwa a nganetshelo.

82 U elekanya nga tshiṭori 38

U shumisa maṭaluli kha u ḥalutshedza vhaanewa vha tshiṭorini.

83 U riwala tshiṭori 40

U fhedzisa mepe wa mihumbulu a tshi itela u anetshela haf'hu tshiṭori tsha muvhuda. U riwala tshiṭori tsha muvhuda nga vhudele.

84 Luriwalo lwa holodei 42

U vhala luriwalo.
U wanulusa thevhekano ya zwiito zwa John a tshi shumisa luriwalo.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga mańwalwa.
U ḥala maiſfi kha dikishinari (thalusamaipfi) a rekoda zwine a amba.
U fhindula mbudzisothopholwa dze dza disendeka nga mańwalwa.

85 U riwala luriwalo 44

U shumisa mepe wa mihumbulu kha u pulanelu u riwala luriwalo.
U riwalela khonani luriwalo a tshi mu vhudza mafhungo a tshikoloni na a hayani.

86 Imeili i no bva kha khonani 46

U vhala imeili.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga imeili.
U shumisa mafhungomatsivhudzi a no bva kha luriwalo a tshi ḫadza garata i no amba nga nzulele ya muanewa.
U riwala imeili a tshi shumisa tsumbundila dze a newa.

87 Zwińwe hafhu nga luambo 48

U topola madzina na maṭaluli mafhungoni.
U riwala mafhungo nga u riwala maṭaluli a tshi rangela kana u tevhela madzina.
U livhanya maiſfi na pfanywa dzao na mafhambanji ao.
U shumisa maṭanganyi kha u vhumba mafhungotserekano.

88 Tshifhingga tsho fhiraho na tshi daho 50

U shumisa tshifhingga tsho fhiraho.
U fhedzisa mafhungo nga u shumisa maiti a tshifhingga tsho fhiraho.
U ńwala mafhungo e kha tshifhingga tsho fhiraho tsha vha na no.

Vhege dza 7 - 8: Khathuni dzi a takadza

89 Supa Strikas 52

U vhala khomiki.
U rera nga ḥalutshedzo ya mabono na luambo lu no shumisa nga vhabvumbedza vha re kha tshiṭori tsha khomiki.

90 U elekanya nga khomiki 54

U rera nga fureme ińwe na ińwe ya khathuni.
U ńwala fhungo li no ḥalutshedza tshiṭori sa zwe zwa sumbedza kha fureme ińwe na ińwe.
U ńwalulula mafhungo e kha maiſfi maambiba.
U rera nga khungedzelo dza thelevishini khathihi na u mbula muhumbulo.

91 U riwala khungedzelo 56

U pulanelu khungedzelo ya thelevishini nga u ita nyolo dzayo na u riwala tshikiriputi tshayo.
U ḥalutshedza fhetuhvupo, vhabvumbedza na theroy a khunguwedzo.
U shumisa tsha u pulanelu khatsho a tshi vhekanya mańwalwa.
U ḥana khungedzelo sa litambwa.

92 Zwińmeni 58

U rera nga u ḥuma thangi na mitshila kha midzi ya maiſfi.
U topola thangi, mitshila na midzi ya maiſfi.
U fhedzisa mafhungo nga u shumisa maiſfi maambiba na maiſfi maambelwa.

Vhege dza 9 - 10: Tshifhingga tsha mitambo

93 Mulondo mutambimakone wa bola ya milenzhe! 60

U ita litambwa li no amba nga Mulondo a tshi shumisa vhatambi na muanetsheli.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga litambwa.

94 Phosīṭara ya litambwa 62

U vhala phosīṭara u no khou kungedzela litambwa.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga phosīṭara.
U ita phosīṭara ya litambwa.

95 Nwalani litambwa ļanu 64

U shumisa tshipulaneli kha u riwala litambwa.
U riwala mvetamveto ya litambwa, a lulamisa mvetomveto iyi a kona u riwala litambwa ja u khunyaledza.

96 Zwińwe hafhu nga mađadzisi na maṭaluli 66

U topola mađadzisi na maṭaluli.
U sumbedza tshaka dza mađadzisi: a maitele, tshifhingga, fhetu, nyanzelo, digirii kana vhučanzi.
U topola na u vhekanya maṭaluli.
U topola madzina na masala ake a khou ḥalutshedza nga maṭaluli e vha ńnewa.
U topola lushaka lwa maṭaluli a no kwama: vhuńe, vhnunžhi/tshivhalo, masumbi kana maṭalutshedzi.

Muvhuđa u sevha phukha nga ha mudzinginyo

Kha ri vhale

Ho vhuya ha vha na muvhuduđa we wa vha u tshi dzula nga u vhilahela. "Nga vhanna," u tshi dzulela u amba zwenezwo đuvha lođhe, "Eish, hee vhanna vha hashu."

Mbilahelo yawo khulwanesa yo vha i ya uri hu nga vha na mudzinginyo liñwe đuvha. "Arali hanga vha na mudzinginyo?", u tshi đivhudza, "ndi do fhelela ngafhi?"

Wo vha u na mbilahelo yeneyi liñwe đuvha nga matsheloni, he, khatihhi fhedzi ha wa mutshelo muhuluhulu u tshi bva murini we wa vha u henefho tsini – we GUUUU – shango lođhe ja dzinginyea.

"Mudzinginyo!", wa vhidzelela.

U bva afho wa gidima nga luvhilo u ya midavhini u yo sevha vhazwala vhawo.

"Mudzinginyo! Kha ri shavhe!"

Mivhuđa yođhe ya shavha midavhini ya fuda đaka i tshi gonya dzithavha tshi enda i tshi sevha vharinwe vhazwala henefha ndilani.

Ndi khwiñe ri mbo di shavha hafha!

Nga tshenetsho tshifhinga, ha fhira ndou. "Mudzinginyo! Shavhani!" hu vhidzelela muvhuduđa.

Ndou ya tevhela mivhuđa, i tshi dzinginya shango nga maga ayo a re na mutsindo.

Vha gidima vha tshi fhira tshikhuvhugu tsha thuda. "Mudzinginyo! Shavhani!", hu vhidzelela muvhuduđa.

Thuda dza tevhela ndou ye ya vha i tshi khou tevhela mivhuđa. Musi phukha idzi dzi tshi sala dzi tshi swika thavhani, ndi musi mivhuđa ya zwigidi zwa fumi na ndou nthihi, na thuda dzi re na tshivhalo, zwi tshi khou ita bonyongo le mubvumo wađo wa vho nga

dumbu lihulu li no khou unga li tshi gonya na mabama. Muvhuđa wa u thoma wa lavhelesa murahu u itela u vhona arali mudzinginyo u tshi khou sendela, zwe wa kona u vhona ho vha gwilisha ja zwipuka zwi no khou shavha nga luvhilo lu no shavhisa.

Musi vho no ima zwino vha tshi khou femeleka na u dakaila nga u neta, ha mbo bvelela ndau.

"Hu khou bvelela mini", hu vhudzisa ndau.

"Ndi mudzinginyo, mudzinginyo wee!", ndi muvhuduđa u tshi kakamela.

"Mudzinginyo?", hu vhudzisa ndau. "Ndi nnyi we a u vhona? Ndi nnyi we a u pfa?"

- Shumisani mepe wa mihumbulu uri u ni thusé musi ni tshi pulanelu u ñwala • Ñwalani mvetamveto • Humbelani khonani yanu uri a ni dzudzanye yone • Vusuludzani marivalwa aju ni shandukise he zwa tea • Zwo no ralo, ni kune u ñwala nga vhuronwane buguni yanu.

Mudzinginyo! Ndi khwiñe ndi tshi ya u sevha miñwe mivhuđa!

Hu khou itea mini?

"Nne a si nne," hu amba ndou.

"A si riñe," hu amba thuda.

"Kha vha vhudzise hoyu, kha vha mu vhudzise!" hu fhindula mivhuða yothe i tshi khou sumba uña wa u thoma.

Ndau ya sedza muvhuda.

"Ndi amba muñe wanga," hu amba muvhuda wo niwa nga t̄honi, "Nne ndo vha ndo di dzuelela muñini wanga ndo takala musi ndi tshi pfa u wa ha tshithu tshe tsha dzinginya shango lothe nda zwi ñivha uri ndi mudzinginyo. Zwino nda mbo di thoma u shavha nga u t̄avhanya uri ndi sevhe vhathe vhothe uri vha diphuluse."

"Ndi amba khotsimunene, ni nga vha na nungo dza u ya na ntsumbedza he tshiwo itsho tsha bvelela hone?", hu vhudzisa ndau.

"Hai, ndi nga si tsha vhuyeleta hangei nne!", hu amba muvhuda.

"Idani ndi ni bebe, ndi do ni tsireledza," hu amba ndau.

Ndi honeha fhaña, u tshi khou tou vhundai, muvhuda u tshi bebiwa nga ndau, asizwila, vha tuwa. Vha tshimbila vha rauwa matavha, vha gonya zwikwara, vha wela milambo, vha sera mañaka, vha pfuka midavhi, u swika vha tshi dzhena hayani ha muvhuda.

"Ndi henefha he nda pfa mudzinginyo hone, muñe wanga. Ndo u pfa zwavhudivhudí. Na fhasi ho dzinginyea."

Ndau ya lavhelesalavhelesa henefho – hu si kale ya vhona khokhonati khulukhulu ye ye i tshi wa ya ita phosho khulu. Ya ita na u vhona kutohwana kwo dzula t̄hodzini ya muri. Ndau ya doba khokhonati, ya gonya ntha ha mvumi ya posa ilà khokhonati fhasi. GUUU!

Muvhuda wa thamuwa vhuntha hu no lingana mithara yothe. "Mudzinginyo! Tavhanyani – shavhani – wo dovha haf'hu!"

Ndi hone u tshi kona u zwi vhona uri ndau i khou u sea, wa vhona na khokhonati yo fhanduwaho i milezheni yawo.

"Yoo," u tshi hevhedza "Matsina ho vha hu si mudzinginyo wa vhukuma. Wo vha u wone?"

"Hai," hu amba ndau, "a si wone, nahone zwo vha zwi songo tea uri u tshuwe, iwe muthu."

"Hee vhanna. Ndo diita muvhudade wa kuðabada!"

Ndau ya riwerwela nga vhulenda. "Ni songo vhilahela khotsimunene rothe – na nne ndo rali – ndi a ita ndi tshi ofha zwithu zwine ndi si zwi pfesese."

Nga aneo maiþfi ya huma i tshi vhuyeleta ngei hu re na muvhuda ya zwigidi na zwigidi, ndou na t̄huda, vhe vha vha vha tshee vho lindela ntha ha thavha, ya ya ya vha vhudza uri kha vha vhuye hayani a hu na tshi no dina.

Tshiko: Lungano lo pambiwa kha Rabbit heralds the earth quake by Rosalind Kerven
in PIRLS Reader. The Natural World. Main Survey 2001. IEA.

Ni songo vhilaela murathu.
Ri di anzela u ofha zwithu zwine
ra sa zwi pfesese.

U elekanya nga tshit̄ori

Fhindulani mbudziso idzi dza muvhuda na mudzinginyo. Arali ni si na vhut̄anzi na phindulo, humelani murahu ni vhale lungano ulu hafhu.

Mbilahelo khulwane ya muvhuda ho vha hu mini?

A	Ndau
B	Phosho
C	Mudzinginyo
D	Muri une wa khou wa

Ndi mini tshe tsha ita uri fhasi hu dzinginyee?

A	Mudzinginyo
B	Likokonathi ljhulu
C	Muvhuda une wa khou shavha
D	Muri une wa khou wa

Ndau yo vha i tshi khou ḥoda muvhuda u tshi i isa ngafhi?

Ndi nga mini ndau yo posa khokhonati fhasi?

A	Uri muvhuda u shavhe
B	U itela u thusa muvhuda uri u wane mutshelo
C	U itela u sumbedza muvhuda zwe zwa bvelela.
D	U itela u seisā muvhuda

Muvhuda wo dipfa nga ndilade musi ndau yo posa khokhonati fhasi?

A	Wo sinyuwa
B	Wo shona
C	Sa tsilu
D	Wo vhilahela

Mulaedza muhulwane wa lungano ulu ndi ufho?

A	Muthu kha shavhe khombo.
B	Ivhani na vhut̄anzi ni sa athu shavha zwithu.
C	Mivhuda i na luvhilo.

Zwithu zwo bvelela nga u ḥavhanya musi muvhuda wo vhidzela uri "Mudzinginyo!" Nwalululani maipfi mavhili a no bva kha lungano ane a ri sumbedza izwi.

Ndau yo lingedza hani u ita uri muvhuda u si pfe wo vhaisala musi lungano ulu lu tshi fhela. Nwalani zwithu zwivhili zwe ya ita.

1

2

Vhudipfi ha muvhuda ho shanduka nga ndilade musi lungano ulu lu tshi khou di ya phanda?

Mathomoni a lungano muvhuda wo pfa

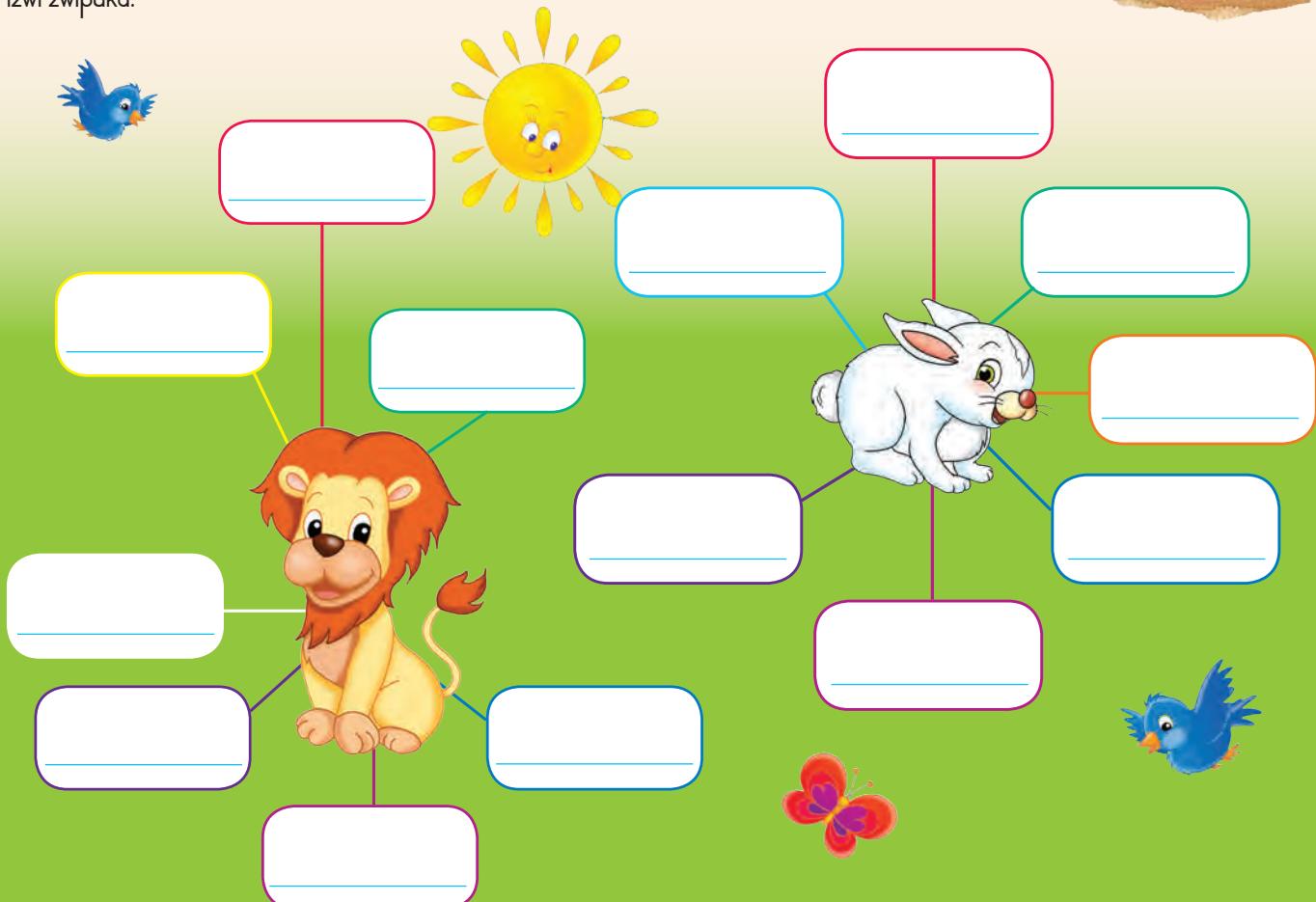
ngauri

Magumoni a lungano muvhuda wo pfa

ngauri

Zwenezwoha, magumoni a lungano, zwo vha zwi khagala uri ndau i a takalela muvhuda ngauri

Kha lungano ulu ni a kona u vhona uri ndau na muvhuda zwo fhambana nga maanda. Kha mepe wa lubuhi u re afha fhasi, nwalani mat̄aluli a no ḥalutshedza tshiñwe na tshiñwe tsha izwi zwipuka.

U ñwala tshitɔri

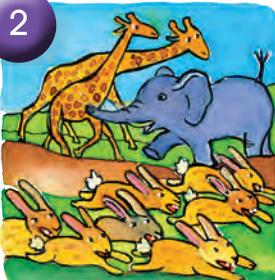

Shumisani mepe wa mihumbulu kha u anetshela hafhu lungano lwa muvhuda u tshi sevha phukha malugana na mudzinginyo hu na thevhekano. Humbudzanani na khonani dzañu uru hu bvelela mini kha lungano ni kone u ñwala mihumbulu yanu tsini na tshifanyiso tshi re tshone.

1

2

3

4

5

6

Muvhuda u
sevha phukha
malugana na
mudzinginyo

Zwino ñwalani tshiṭori nga vhudele af ho tshikhali
tshe na ḥewa.

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thusi musi ni tshi pulanela u ñwala • Ñwalani mvetamveto • Humbelani khonani yanu uri a ni dzudzanye yone • Vusuludzani manivalwa anu ni shandukise he zwa tea • Zwo no ralo, ni kone u i ñwala nga vhuronwane buguni yanu.

1 	
2 	
3 	
4 	
5 	
6 	

Kha ri vhale

27 Apple Road
New Town
0301
20 Khubvumedzi 2015

Khonani yanga Dan

Hei! Ndo vha wa mashudu vhukuma nge nda kona u ḥuwa na vhazwala vhanga Cape Town nga holodei dza Fulwana. Ro ḥuwa nga ḥa 12 Fulwana ra swika nga ḫuvha li tevhelaho. U namela tshidimela zwo vha zwi tshi khou takadza vhukuma. Ro edela ḥorokisini nahone nne nda vha wa mashudu nda wana mmbete wa nga nt̄ha!

Musi ri tshi swika Cape Town, tshe nda tou thoma u tshi vhona ho vha Table Mountain yo alamelwa nga gole li ngaho bulo ḥitshena. Thavha iyo yo vha i yavhuđi u fhira zwe nda vha ndo lavhelela.

Lavhelesani zwifanyiso zwine nda khou ni rumela.

Nga ḫuvha ḥa vhuvhili ro ya Robben Island. Ro ya tshi ḥangadzimeni nga mukhumbi (tshikepe tshi ḥuku). Ro swika ra vhona sele ye Vho Nelson Mandela vha vha vho valelwa khayo – miñwaha ya 18 yothe! Ro vhona phingwini nnzhi dzi kha matombo henengei tshi ḥangadzimeni.

Nga ḫuvha ḥa vhuraru ro vhona phingwini hafhu. Ro dzi vhona bitshini i no vhidzwa upfì ndi Boulder's Beach. Ri henefho ro ita na u vhona ndaulwanzhe dza vhukuse dza Kapa. Hu na thandela Cape Town ya u tsireledza ndaulwanzhe ngauri dzi tsini na u ḥothela. Thandela iy i ita na u vhavhalela na phingwini.

Nga ḫuvha ḥa vhuñā, ro ya ra ima ḥodzini ya Afrika, ngei Cape Point, hune mađanzhe mavhili a ḥangana hone. Ndi hařha hune mađi a no rothola a Danzhe ḥa Atlántiki a ḥangana na mađi a tsinga dzi no dudela a Danzhe ḥa India.

Nga ḫuvha ḥa vhut̄anu, ḥa u fhedza, ro ya ra vhona zwipuka zwa lwanzhe ngei Two Oceans Aquarium. Yoo, zwo vha zwi zwavhuđisa! Ndo vha ndi sa athu vhuya nda sendela tsini na shaka ngauralo! Ho vha hu tshi tou vha na ngilasi fhedzi vhukati hashu na shaka, nahone dzo vha dzi sa shoni u ri sumbedza mađo adzo manzhimanžhi. Ro ita na u vhona tshaka nnzhinnzhi dza khovheňaledzi – dziňwe dzo vha dzi na zwanda zwi no swika fuřhanu! Arali tshanda tsha ḥukhuwa, hu mela tshiňwe henefhaļa.

Ri khou humela hayani matshelo. Ndo ni ḥuvha hani ngoho, ndi tou ri tshikolo tshi vula lini ra vhonana.

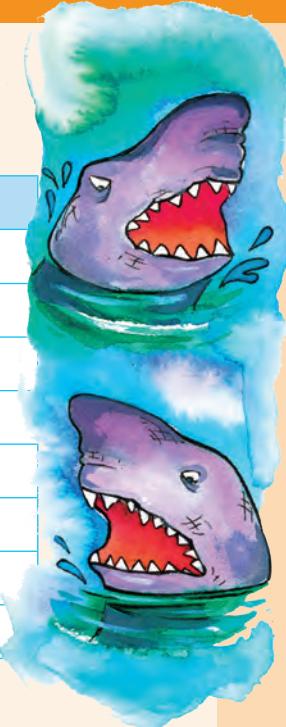
Khonani yanu

John

Luñwalo lwa John lu amba nga lwendo lwa maðuvha a sumbe. Rekanyani deithi dza lwendo lwawe ni ñwale zwe a ita maduvhani eneo.

I Deithi	Zwe a zwi ita
I2 Fulwana	U taktuwa a tsíi bva Cape Town
I3 Fulwana	
I4 Fulwana	
I5 Fulwana	
I6 Fulwana	
I7 Fulwana	
I8 Fulwana	
I9 Fulwana	

Kha ri ñwale

Zwino ñwalani phindulo dza mbudziso idzi.

Ñwalululani fhungo líthihi lí no bva kha luñwalo líne la sumedza uri John na Dan ndi khonani vhukuma.

Neani tsumbo ya fhungo líne la sumbedza uri John u khou ñwalela muthu ane a vha murole muthihi.

Neani tsumbo nthihi ya fhungo líne la sumbedza uri John o vha a sa athu u vhuya a ya Cape Town.

Talani maiipfi aya kha dikishinari (tthalusamaipfi) ni kone u a shumisa mafhungoni u itela u sumbedza zwine a amba.

mapulo

thothela

Kha ri ñwale

Ndi ngani John a tshi khou ñwalela Dan luñwalo ulu?

A	U itela u mu vhudza nga ha dzishaka.
B	U itela u mu vhudza nga ha holodei i takadzaho.
C	U itela u mu vhudza uri u khou ðo vhuya tshikoloni hu si kale.
D	U itela u mu vhudza nga ha tshidimela.

A	Dzishaka dzo vha dzi na vhukonani.
B	Dzishaka dzo vha dzi tshi khou vha mvumvusa.
C	Dzishaka dzo qidzulela u atama milomo yadzo.
D	Dzishaka dzo vha dzi tshi khou la dzinwe khovhe.

U ñwala luñwalo

Kha ri ñwale

Ñwalelani khonani yanu luñwalo. Anetshelani khonani yanu mafhungo a uri no vha ni tshi khou ita mini hayani na tshikoloni, kana ni mu vhudze zwiñwe zwithuvho zwe na ita zwi no takadza.

Hu na zwe ra ni tsivhudza kha phara iñwe na iñwe. Ñwalani luñwalo lwanu sa u tou vetaveta u thoma. Ifhani muñwe nga inwi a lavhelese. Ni kone u lu ñwala nga muñwalo wo kunaho kha siañari lo livhanaho na ili.

Livhuwani luñwalo lwe khonani yanu a ni
ñwalela.

Tshipida tsha vhuvhili tsha mafhungo.

Luñwalo lu
ya kha

Neani tshipida tsha u thoma tsha
mafhungo a no khou anetshelwa.

Fhedzisani nga u amba nga džirive
nyito dza tshifhingani tshi daho.

Deithi:

Nwalani dziesi yangu

Deithi

Ha _____

Nwalani nga theshano.

Nwalani nga tshipida tsha u thoma tsha mafhungo.

Nwalani nga tshipida tsha vhuvhili.

Pendelani luñwalo lwanu.

Khonani yanu

Nwalani dzina lwanu.

TEACHER: Sign

Date

Imeili i no bva kha khonani

Kha ri vhale

Imeili ndi ndila ya u davhidzana na dzikhonani nga u shumisa netiweke dza dzikhomphiyutha. Ri anzela u shumisa imeilli sa mariwalo a u kovhekana mafhungo na dzikhonani. Arali ni khou tama u rumela khonani yanu luñwalo lwa imeili, vhuvhili hanu, inwi na khonani yanu ni tea u vha na diresi ya imeili na u u vha na khomphiyutha.

Ha: ann@school.co; dan@school.com

I bva kha: kin@library.com

13 Thafamuhwe 2011

11:56

Ann na Dan

Ndi a fulufhela no no vhala nga mafhungo a mudzinginyofulu wa ngei Japani. Ndo da u vha ndi tshi khou dzula na vhazwala vhanga ngeno Japani Tshipembe nahone ndi do dzula henefha u swika zwithu zwi tshi sumbedza vhukhwine ngei hayani Tokyo. Naho ndo takala uri ndo kona u shavhela ngeno kule na tshivhilela, ndo ḥuvha vha hayani na khonani dzanga dza International Primary School tshine nda dzhena khatsho.

Fhedziha, ndi khou diphinä na muzwala wanga. Ri murole muthihi. U na miñwaha ya 13 na ene nahone ri kha gireidi b vhuvhili hashu. Ri na mashudu ngauri muzwala wanga u dzula tsini na phakha i re vhukati, hune ra tambo kha tshinziezie na kha madembetiti.

Arali ndi si khou tambo ndi vha ndi tshi khou diphinä nga hobis dzanga – u vhala na u tambo mitambo kha khomphiyutha. Ndi khou vhala Jungle book nahone ndi tou tama arali ndo vha ndi tshi dzula Afrika. Ndi tsini na u swika vhukati ha iyi bugu.

Khonani yanu

Kin Hosh

Rumelani

Kin o dalela nnyi?

Ndi nga mini o ya henengei?

Ulu luñwalo o lu ñwala nga deithi ifhio?

Sikenani luñwalo lu no amba nga nzulele ya Kin ni mu ḫadzele garaṭa iyi.

Dzina	
Miñwaha	
Gireidi	
Tshikolo	
Dzihobi	

Zwino f'hindulani Kin. Hu na zwe ra ni tsivhudza kha phara inwe na inwe. Nwalani luñwalo lwañu sa mvetamveto u thoma. Ifhani muñwe nga inwi a lavhelese. Ni kone u luñwala nga muñwalo wo kunaho kha siatari ili.

Nwalani dziesiyaru

Deithi

Ha Kin

Thomani nga theshano.

Ambani uri mbiyu yanu i khou vhavha zwo itiswa nga mafhungo a mudzinginyo.

Ambani uri ndi mafhungo avhuđi uri u khou kona u isa phanda na hobi dzawe.

Vhudzani khonani yanu mafhungo a tshikolo, mitambo na hobi dzanu.

Khonani yanu

Nwalani dzina janu.

Zwiñwe hafhu nga luambo

Lavhelesani phere dza mafhungo dzi tevhelaho nga vhuroñwane. Talelani dzina ni tingeledze lītaluli line la li lātalutshedza.

Mmbwa ḥukhu.	Mmbwa ndi ḥukhu.
Goloi ya luvhilo.	Goloi i na luvhilo.
Bugu ndenya.	Bugu ndi ndenya.
Khirayoni ya lutombo.	Khirayoni ndi ya lutombo.
Maluvha a u naka.	Maluvha o naka.
Phikhokho ya mivhalavhala.	Phikhokho i na mivhalavhala.

Zwinzhi nga mat̄aluli

Ri a zwi ñivha uri mat̄aluli a ri vhudza nga ha madzina (muthu, f'hethu kana zwithu). Kanzhi lītaluli li rangelalo dzina. Tshiñwe tshifhinga mat̄aluli a tevhela dzina. Huñwe na huñwe hune na nga a vhea hone, a di lālula dzina.

Zwino ñwalani mafhungo ni tshi shumisa madzina na mat̄aluli aya. Thomani nga u ñwala fhungo li na lītaluli li rangelalo dzina. Ni kone u ñwala fhungo li na lītaluli li no khou tevhela dzina.

lapfu mutukana	Mulapfu mutukana. Mutukana ndi mulapfu.	
tshi no silinga tshimange	....	
i re na ndala ndau	....	
wa vhūtali musidzana	....	
a kondisaho mudededzi	....	
tsho nakaho tshifanyiso	....	

Kha ri nwale

Livhanyani maipfi na pfanywa dza.

thothela	lavhelelwa	vhuhulu	takuwa	zwivhumbwa
----------	------------	---------	--------	------------

lindelwa	ngalangala	tuwa	zvisikwa	ndeme
----------	------------	------	----------	-------

Zwino livhanyani maipfi aya na maf'hambanyi ao.

naka	vhugala	wanwa	ndenya	khulwane
------	---------	-------	--------	----------

vhuvhi	xedzwa	thukhu	vhifha	tsekene
--------	--------	--------	--------	---------

Tumani mafhungo aya nga u shumisa matanganyi
(maipfi a u tuwa) a re zwitangeni.

Ndi do dzula hanefha. Zwithu zwi tshi vha khwiñe hayani. (u swika)

Ndo takala ndi fhano. Ndo tuvha tshikolo tshanga. (naho)

Ndo mu vhudza uri a dzule henengei. Madi o gonya a tshi ya. (ngauri)

Ndo thoma nda sedza matungo othe. Ndi kone u pfuka bada. (uri)

Ni tshi pfa phepho. Ni ambare dzhesi. (arali)

Ndo mu vhudza uri a songo lenga. O vha o lenga hafhu. (fhedziha)

Tshifhinga tsho fhiraho na tshi daho

Tshifhinga tsho fhiraho tsha vha na no.

Lavhelesani tsumbo idzi: Musi ri tshi swika, tshidimela **tsho vha tsho no tuwa**.

Musi ndi tshi swika mulovha, khotsi anga **vho vha vho no bika** tshilalelo.

Nne	ndo vha	ndo no	la
Inwi	no vha	no no	vhuya
Ene	o vha	o no	edela
Vhone	vho vha	vho no	ambara

Tshone	tsho vha	tsho no	huvha
Kwone	kwo vha	kwo no	tuwa
Loné	lo vha	lo no	kovhela

Zwino fhedzisani mafhungo aya nga u shumisa **vha na no + liiti** (kha tshifhinga tsho fhiraho).

Khonani yanga o mpha apula. Ndo vha ndi si na ndala ngauri ndo

Ndo lenga u swika. Khonani dzanga dzothe dzo

Ndo vha ndo neta ngauri

O mmbudza uri o

Musi ndi tshi swika tshikoloni ndo wana uri ndo

Musi tsimbi i tshi lila ndo humbula uri ndo

Musi ndi tshi vhona mudededzi wanga ndo humbula uri ndo

Ndo vha ndo takala ngauri ndo

Musi ndi tshi swika hayani ndo wana uri mme anga vho

Musi ndi tshi swika sitediamu ndo vhona uri thimu yanga yo

Ulavhelesa tshifhinga tsho fhiraho

Tshifhinga tsho fhiraho tsha **vha na no** tshi amba nga nyito **yo fhiraho** musi hu sa athu da inwe nyito zwenezwo **kale**. Ndi nyito **yo fhiraho kale**.

Tshifhinga tshi daho tsha vha na no

Ri lavhelesa tshifhinga tshi daho tsha **vha** na **no**. Tshifhinga tshi daho tsha **vha** na **no** tshi sumbedza uri nyito i do vha yo no khunyelela kana u fhela, huriwe, tshifhingani tshi daho. Tshifhinga itshi tshi vhumbiwa nga "do" + "vha" na lipfanisi li no thaphuwa nga - o na livhumbi **no**.

Ndi **do vha ndo no shumisa** tshelede yanga yothe nga hetshi tshifhinga nwakani.

Ndi **do vha ndo no tamba** mimetshe ya rathi ya bola ya milenzhe musi khaliwaha ya bola i tshi fhela.

Elekanyani nga zwine na do vha no no ita u swikela ni tshi phasa pfunzo ya phuraimari. Nwalani mafhungo matanu ni tshi shumisa Ndi **do vha ndo no + liiti**.

U swikela ndi tshi phasa pfunzo ya phuraimari

Ndi **do vha ndo no vhalala bugu dza 50.**

Zwino fhedzisani mafhungo aya ni tshi shumisa **do vha _____ no + liiti** li re kha tshifhinga tsho fhiraho.

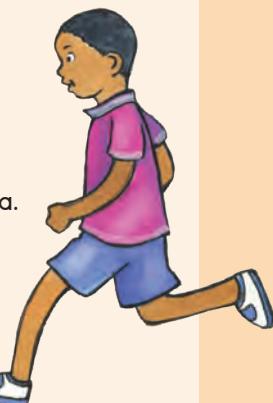
Nga hetshi tshifhinga vhege i daho u   (shuma) mushumo uyu lwa maduvha a fumbili.

Nga hetshi tshifhinga nwakani ri   (dzhena) tshikoloni itshi miwaha ya rathi yothe.

Nga hetshi tshifhinga matshelo ndi   (fhedza) tshunwahaya yanga.

Nga hetshi tshifhinga nwedzi u daho   (gidima) kha marathyoni.

Musi Khiresimusi i tshi swika, ndi   (endela) Vhugalaphukha ha Kruger.

Supa Strikas

Khathuni ndi lushaka lwa mariwalwa

Uno nwaha no no vhalo tshaka dzo fhambanaho dza zwibveledzwa: folukuloo/mariwalwa a sialala, vhurendi khungedzelo, mivhigo, nyambedzano, zwibveledzwa zwa mafhungo na zwibveledzwa zwa ndaela.

Khomiki kana khathuni ndi luñwe lushaka lwa tshibveledzwa.

Khomiki na dzone dzi na maipfi a si gathi na zwifanyiso zwinzhi uri ni kone u vhona vhabvumbedzwa/vhaanewa. Tshitiori tshi anetshelwa kha fureme dzo vhalaho - dziriwe dzi na maipfi ngeno dziriwe dzi si na maipfi.

Vhalani masiañtari mavhili a tevhelaho e a ñulwa kha khomiki ya Supa Strika ya Nomboro 100. Sedzesani zwine zwa khou bvelela kha fureme iñwe na iñwe. Thanggelani tshaka dzo fhambanaho dza mapulo a maipfi e a shumiswa kha khathuni iyi. Sedzani mapulo ane a sumbedza zwine vhaanetsheli vha khou amba kha fureme dza 4, 5, 6, 7 na 8. Ni dzieie nzhele maedza mibvumo na uri o ñwalwa nga ndilade.

U elekanya nga khomiki

Rerani na khonani yanu nga khomiki ya Supa Strika. Zwino ንwalani fhungo li no ታላህተሱ ጥወቃ ዝወንታዊ አገልግሎት ነው.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

Vhalani khomiki iyi haf hu ni fhindule mbudziso dici tevhelaho:

1. Ndi zwifhio zwiñwe zwine vhatambamurahu vha Super Striker vha zwi takalela nga nn̄da ha u tamba bola ya milenzhe?

2. Super Striker i khou tamba na thimu ifhio?

3. Tshitiriri tsha malogwane (refuri) tshi ita muungo ufhio? Ndi nga mini a tshi khou lidza tshitiriri kha fureme ya 4?

4. Tshikoro ndi vhugai? (Tsvhudzo: lavhelesani fureme 4 na 8 vhuvhili hadzo)

5. Itani mutevhe wa maedza mibvumo othe a re kha khomiki.

6. Ndi khungedzelo dzifhio dzine dza vhonala kha khomiki iyi?

7. Khungedzelo idzi dzo livhanywa na vhonnyi?

Khathuni ya khungedzelo

- ❖ Khungedzelo ya TV kana ya radio ine na i funesa ndi ifhio?
- ❖ Ndi nga mini ni tshi i funesa?
- ❖ Ni nga renga zwine ya khou kungedzela?
- ❖ Ndi vhafhio vhane vha lavhelelwa u renga itscho tshibveledzwa?
- ❖ Khungedzelo i shumisa tshilogeni malugana na itscho tshibveledzwa?

Rengani Tshibandangafhasi Tshipalamabuse. Ndi goloi ya reisi. Ni songo ṭahela. Tshi gidima mavuni: vruum, vruum! Ni nga si tshi thivhe.

Nga Tshibandangafhasi Tshipalamabuse ni nga vha ḥwana a dīvheswaho lifhasini!

Wow!

Tshi do ni setā! Na dzula no setwa!

Halala!
Ndi na
Tshibandangafhasi
Tshipalamabuse!

4

Lavhelesani khungedzelo ni kone u fhindula mbudziso idzi.

Khungedzelo iñwe na iñwe i khou lingeda u ni ṭutuwedza uri ni ite mini?

Khungedzelo i a ḥanisa zwithu kana u ni fulufhedzisa tshiñwe tshithu? Ṭalutshedzani uri ndi nga mini ni tshi ralo.

Ho shumiswa mibvumo ifhio ya majpfì kha khungedzelo iyi?

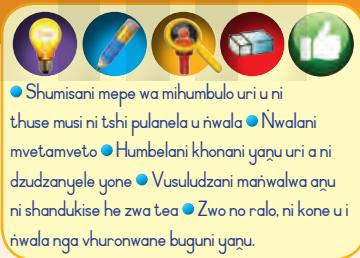
Khungedzelo iyi yo livhiswa kha vhonnyi? Yo livhiswa kha vhaswa kana vhaaluwa, vhatukana kana vhasidzana?

U ñwala khungedzelo

Zwino ni khou ya u shumisa phositarara yanu kha u ñwala tshikiriputi tsha khungedzelo yanu ya TV!

- Thomani nga u pfana uri ni khou ya u dzenisa hani zwiitei kha khungedzelo yanu.
- Ni do shumisa muthu muthihi kana vhanzhi?
- Zwino fhandekanyani khungedzelo yanu i bve mabono maña.
- Olani tshifanyiso kana gerani zwifanyiso zwa u sumbedza bono liñwe na liñwe.
- Ñwalani tshikiriputi tshi no sumbedza uri muthu muñwe na muñwe a do amba zwifhio kokotolo.

1

2

3

4

Fhethu vhupo ndi hufhio?

Vhaanewa ndi vho nnyi?

Puloto na therou ndi ifhio?

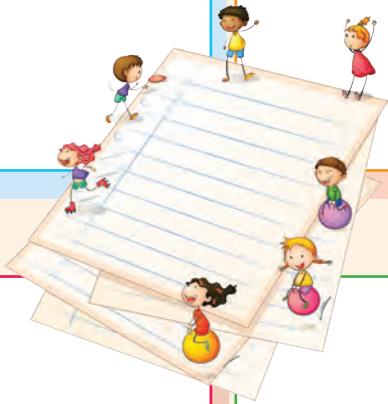
Zwino shumisani tsha u pulanelo khathsho tshañu kha u ñwala khathuni yanu. Vhalani khathuni. Vhanwe nga inwi kilasini. Nangani khathuni ine na nga i tambela kilasi.

1

2

3

4

Musi no no ñwala tshikiriputhi tsha fhelelaho tsha khungedzelo yanu ya TV, nangani mirado ya tshigwada tshañu uri vha i edzisele vha sumbedze uri i ñdo vhonala nga ndilade kha TV.

Zwi t̄umeni

Thangi ndi mini?

Thangi a si ipfi lo fhelelaho. Ndi tshipida tsha ipfi tshi no dzheniswa mathomoni a ipfi lo fhelelaho (tshine tsha pfi mudzi wa ipfi). Thangi iñwe na iñwe i na ñhalutshedzo yayo. Musi thangi i tshi shumiswa sa mudzi wa ipfi, i shandukisa zwine mudzi wa ipfi wa amba.

Tangeledzani thangi kha liñwe na liñwe la maipfi aya.

Ni kone u talela mudzi wa fhungo.

nyamukamadi

nyamurovheni

negota

direma

randima

nyambeni

tshammbenga

Lavhelesani tsumbo. Hu itea mini Musi ni tshi ñanganya thangi na mudzi wa ipfi? Ipfi li amba uri mini?

Thangi
nya-

Mudzi wa ipfi
muvñuya

Thangi iñgi i amba mini?

Thangi	Zwine ya amba
Nya-	mudzia u
Ra-	muñe wa
di-	- u ita nyito kha iwe muñe

Thangi	Zwine ya amba
Tsha-	mudzia u
Ne-	muñe wa

Maambaitwa

Ñwalani mafhungo aya e kha maambaitwa. Ro ni thomela ñithihi.

Fasiñere lo kwashiwa nga musidzana.

Fhungo li kha liambaitwa arali ñefhungo fhungoni ilo e ene a no khou ita nyito. Sa tsumbo:
Mmbwa i shenga shambo.
Fhungo li kha liambaitwa arali ñefhungo fhungoni ilo a tshi tou itelwa nyito.
Sa tsumbo: Shambo lo shengiwa nga mmbwa.

Tshivhingwi tsho _____

Mutshila ndi mini?

Mitshila i fana na thangi, nga nn̄da ha uri yone i t̄umiwa mugumoni wa mudzi wa ipfi u itela u shandukisa zwine wa amba. Tsumbo: mutshila -isau-une wa amba "nyito ine ya tou kombetshedza kana u thusiwa u ita nyito" Tsumbo: bikisa: zwi amba u kombetshedza u bika kana u thusa u bika.

Lavhelesani tsumbo iyi. Hu itea mini musi ni tshi t̄anganya mutshila na mudzi wa ipfi? Ipfi liswa li amba mini?

Mudzi wa ipfi

bilu

Mutshila

-fhala

Mitshila iyi i amba mini? Tingaledzani mitshila kha linwe na linwe la maiipfi aya. Ni kone u talela mudzi wa ipfi.

hanedzwa

mmane

semesa

tshilume

bvukulula

bilufhala

futelela

tsekisa

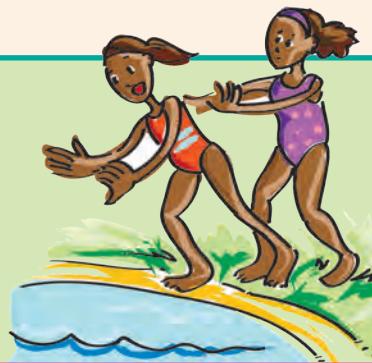
señwa

mufumakadzi

vhof holola

Mitshila iyi i amba mini?

Mutshila	Zwine wa amba	Mutshila	Zwine wa amba
-lume	tshiduna	-munene	mułuku
-kadzi	tshisadzi	-lume	tshiduna
-olola-	nyito i dovhoholwaho	-kanya	nyito a i londwi
-ulula-	nyito i humelaho murahu	-ulula	u itulula nyito

Musidzana o _____ madini.

Bola yo _____ nga mutukana.

Mutukana o _____ nga mmbwa.

Mutshimbizaposwo o _____ nga mmbwa.

Mulondo mutambimakone wa bola ya milenzhe!

Kha ri vhale

Edziselani litambwa ili. Ni tea u vha na mme, khotsi, የwana wa mutukana na muanetsheli ane a vhala zwipida zwa vhukati ha mufhindulano wa vhabvumbedza.

Bono: Lufherani lwa u awela lwa ha Mulondo. Mulondo o ganama kha sofa u khou ተalela metshe wa bola ya milenzhe kha TV. Mme awe na khotsi awe vha vhonala vhe na mbilaelo ngauri Mulondo ha khou ita tshuriwahaya yawé.

Ndaela dza bono na dza tshiteidzhi dzo የwala ngomu ha burakete dza zwikwea.

MME: Mulondo, no no ita tshuriwahaya yanu?

MULONDO: ... ah ... hei, hu tou nga. Um ... A thi tou vha na tshuriwahaya nnzhi Mmawe. Zwine nda khou tea u ita ndi u የwala tshiteidzhi tsha maipfi a 300 malugana na zwiwhe zwithu. Fhedzi ndi khou ተoda u thoma nda vhone metshe nga u ተavhanya kha TV.

MME: Mulondo Shabalala ndi khwiñe ni tshi ita tshuriwahaya yanu zwino!

[A doba mukhwama wawe fhasi a u vhea n̄ha ha ተafula.]

MULONDO: Mme angavho, uyu mudededzi ndi ngani a tshi ri ri የwale tshiteidzhi tsha maipfi a 300? Hafhu nne a thi William Shakespeare! Mađana mararu! Zwi do dzhia የwaha wothe musi! Ndi do የwala nga ha mini? A si khwiñe ndo thoma nga u ተalela Pirates na Chiefs? Metshe u tshi tou fhela ndi do mbo di thoma. Khetshi!

KHOTSI: [Vha bvisa bugu mukhwamani vha i vula.]

Khamusi ni do wana thuso hafha. Lavhelesani mepe wa mihibulo kha bugu yanu ya mushumo. Hu pfi የwali ተhoho yanu vhukati na mihibulo miña mihibulo zwibogisini. Zwo leluwa nga maanda! Dzenai fhasi, dukaduka እlanga.

Ri የwala madzina a vhabvumbedza nga maleđeredanzi. Ri shumisa kholoni (.) i tshi tevhela madzina avho. A ri shumisi zwidevhe zwi ri tshi tingedzela zwine vha amba.

MULONDO: Fhedzi Baba, ndi do የwala nga ha mini? Ndi do thoma nga dzina እlanga na tshifani. Ndi do vha ndo no vha na maipfi mavhili ha vha ho sala a 298 fhedzi. Ndi nga mbo di ተalela metshe u swika u tshi fhela. Zwo luga, ndi do humbula uri ndi የwale nga ha mini? Mmm.

[Mulondo a mbo di farwa nga khofhe o vhea ተhoho n̄ha ha bugu.]

MUANETSHELI: Musi Mulondo a tshi lingedza u humbula u tou የwana u kumedza. A alamula hu si kale a dovha a lala kha bugu dzawe, dza mbo di ya tshothe. U khou lora nga ha metshe une a khou ተoda u u ተalela. O no tou dzula tshiteidiamu tsha FNB kha እaini ya phanda murahu ha mapala a Chiefs. U khou ተalela o tshuwa. Thimu yawe i khou እwa nahone ho tou sala minetse miyanu fhedzi uri metshe u fhele. Mutambaphanda tshi khou ተudza nahone hu khou tou bva u bviswa mutambavhukati o huvhalaho mudavhini.

Nga ndado, Mulondo a mbo di fhufhela mudavhini. A dirivhula a tshinisa bola a tshi mona na mudavhi. U kha luvhilo na mafulufulu a fhiraho a vhothe vhaqatisani nae. Nga u futelela

Muanetsheli u anetshela tshipida tsha tshiteidzhi tshine tsha sa khou tambiwa nga vhatambi.

huhulu a tshi khou shumisa misipha yawe yothe, Mulondo a kora tshikoro tsha u wina musi tshitiriri tsha u fhedzisela tshi tshi tou lila. Tshifhatuwo tsha Mulondo tshi no khou nwerwela tsha sumbedzwa shango ^{lo}th^e kha TV. Muhashi a huwelala a ri "Mulondo Shabalala! La lila! O i tanganya na mambule zwa sia vha vhone dzingwena kha la ^ñamusi. "Ngwena ntswa, Mulondo Shalalala! Afrika Tshipembe ri na ngwena ntswa ya bola ya milenzhe!"

[Mme vha vusa Mulondo]

MME: Mulondo, vuwani... vuwani! Ni kha di tea u nwala tshuruhaya!

MULONDO: Mmmm! Hh? Vha ri mini?

KHOTSI: Mulondo! Ndi hone ni khou ita mini mathina? Ni khou tea u fhedzisa tshitoru? Ni khou ^ñoda ndi tshi ni thusa u humbula nga ha thoho ya tshitoru tshañu?

MME: Khamusi vhukofhe hovhu he na zhambula vhu do ni ^ñea mafulufulu a u fhedzisa tshitoru. Ni khou ^ñoda ndi tshi ni thusa u humbula nga ha thoho ya tshitoru tshañu?

MULONDO: [U a nwerwela] Zwo luga mma. Ndi vho zwi diwha uri ndi khou ya u nwala nga ha mini!

Ni vhonu u nga Mulondo u do ya u nwala nga ha mini?

Musi Mulondo a tshi ri "A thi William Shakespeare" o vha a khou amba mini?

Fhethuvhupo ha litambwa ili ndi ngafhi (ili khou bvelela ngafhi)?

Ndi nyito dzifhio tharu dzo bulwaho kha litambwa?

1

2

3

Phositara ya litambwa

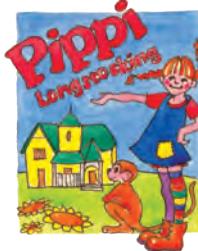

O swika Afrika Tshipembe...

Seani ni bvise na madungammbwa

O vhuya mulilwahot̄he!

National Children's Theatre i a dihudza nga u vha qisela khalañwaha ya **Pippi Longstocking/Pippimudziamitokela**, nganetshelotseiso ya vhana. Nganetshelo iyi i ðo vha hone nga holodei ya Mvuwo, u bva 7 Thafamuhwe.

Pippi ndi musidzana wa dakalo a qidzulelaho e ethe kha **nndu yawe ya ñaganana**, na bere na t̄hoho ye a i fuwa. Mathaithai a Pippi ha seisi zwone, fhedzi a dovha a mu dzenisa dziedzini! Vhana vha a qifhelwa nga u t̄alela **zwiitwana zwave**.

Ndi mubvumbedza a funeaho, nahone vhana vhoñthe vhane vha mu vhona vha a t̄aða u vha Pippi.

Nga murahu ha litambwa vha na vha ðo qidimela laiburari u wana khophi ya bugu *Pippi Longstocking*.

Ngoho ndi ya uri, Pippi vha nga si tende a tshi vha pfuka.

Pippi Longstocking/Pippimudziamitokela, i ðo tambiwa

National Children's Theatre, U bva nga la 7 Thafamuhwe u swika
16 Lambamai, 3 Junction Avenue, Parktown, Johannesburg.

Musi zwikolo zwi katì, matambwa a itwa vhukati ha vhege nga

09:00 na 10:30. Musi zwikolo zwe vala, matambwa a itwa Musumbuluwo u
swika Mugivhela nga 10:30 na 14:30.

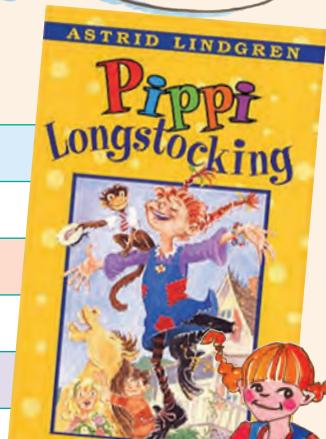
U buka sa zwigwada na luafhulelo zwi a wanala kha zwikolo.

Kha ri ñwale

Vhalani mbudziso ni kone u ñwala fhasi phindulo dzanu.

Dzina la litambwa ndi lifhio?

Ri zwi ñivha hani arali litambwa li tshi takadza?

Vhatambi ndi vho nnyi? Talelani mutambidendele.

Vhathetshelesi vha litambwa ili ndi vhonnyi? Ndi zwifhio zwi ni vhudzaho mafhungo aya?

Ni vhona u nga ndi ngani hu tshi shumiswa mivhalanzhenge kha phositara iyi?

Dizainani phositara yà litambwa

Dizainani phositara ya u kungedzela litambwa. Ni nga kha di kungedzela "Jabu na ndau" kana "Dan mutambimakone wa bola ya milenzhe!" Elekanyani nga vhuronwane nga litambwa line na do kungedzela ngauri ni do tea u nwala tshikiriputi tsha lo kha bammbiri la u shumela. Ni tea u katela:

- Dzina la litambwa li vhe nga maledere mahulwane o swifhadzaho, a mivhalanzhenge (ni tea u nea litambwa dzina)
- Ndi nnyi ane a khou tamba
- Li do farelwa ngafhi
- Deithi na zwifhinga zwine ha do tambiwa ngazwo
- Thalutshedzo pfufhi ya zwine litambwa la khou amba nga hazwo.
- Mafhungo a no kwama u buka

Ngeletshedzo dza kuolele kwa phositara

- Shumisani luambo lu re khagala
- Ni fhambanyise maledere na muelo wa maipfi na mafurase, na mafhungo.
- Shumisani mivhalanzhenge u itela u wana tshenzhemo ya vhatu.
- Olani kana ni nambatedze zwifanyiso zwine zwa talutshedza vhatu zwinzhi nga ha litambwa.

Lavhelesani phositara dzo itwaho nga khonani dzanu ni nange ine na i funesa. Kha bammbiri la u shumela li tevhelaho nwalanzi tshikiriputi tsha litambwa.

Nwalani litambwa janu

Shumani na vharewe nga inwi kilasini u bveledza litambwa. Dadzani tshati ine ya ni thusa u pulana.

Vhatambi	Talutshedzani vhatambi.	Mutambi uyo u do ambara mini?	Mutambi muñwe na muñwe u do amba zwifhio?

Vhatambi ndi vho nnyi?

Sa tshigwada rerani
nga mihibulo mihibulwane
ya tshibveledzwa.
Shumisani mepe wa
mihibulo kha u
dzudzanya mihibulo
yanu.

Fhethuvhupo ndi ngafhi? Talutshedzani bono.

Thoho

Puloto ndi ifhio?

Ho thoma

Ha tevhela

Ha kona u tevhela

Zwa fhela nga

Nwalani litambwa lanu sa mvetamveto. Dzudzanyani (edithani) ni kone u nwala zwavhu^di tshipida tsha u fhedzisela kha tshikhala tsho newaho. Arali tshikhala tshe na newa tshi tshituku, shumisani siatari ni no bva buguni yanu ya ndowedzo.

Thoho

Zwiñwe hafhu nga mađadzisi na mađaluli

Mađadisi kanzhi a đadzisa t̄halutshedzo ya liiti kana nyito. A fhindula mbudziso dza uri nyito iyo yo itea: Hani? Lini? Ngafhi? Kana Ngani? A t̄alutshedza:

- **Maitele** kana zwo itea hani: nga vhulenda, nga u ongolowa, nga u t̄avhanya
- **Fhethu** kana zwithu zwi itwa ngafhi: afha, fhala, kule, tsini, murahu, phanda.
- **Tshifhinga** kana zwo itea lini: mulovha, nga murahu, u thoma, matshelo.
- **Nyanzelo** kana zwo itea lungana: misi yothe, na kathihi, nga huñwe, kanzhi, luthihi.
- **Digirii** kana vhudzivha ha nyito: zwiłuku, kałukutłuku, na zwiłukutłuku, nani.
- **Vhudziswi** kana nyito i nga itea u swika ngafhi: tshothe, nyana, lu sa vhudziswi.

Talelani mađadzisi mafhungoni aya ni kone u tangeledza liiti. Ni sumbedzise uri ndi ljudadzisi la lushakade?

Tshaka dza mađadzisi

Khonsathi yo thoma u lenga.

Tshifhinga

Mutukana o la nga u t̄avhanya

O vha e tsini na u wina mugidimo

Mukegulu u khou ya phanda

Vho vhuya mbamulovha.

O tuwa nga u gidima.

U anzela u da nga mathabama.

U khou ya kule vhukuma.

Malume vho vhuya mulovha.

Ntakadzeni u ita ndowendowe tshifhinga tshothe.

Ann o vhuya haynani (_____) nga u t̄avhanya (_____) mulovha (_____) u itela u t̄alela mutambo.

Zwinzhi nga maṭaluli

No ደি vha vha u shumisa maṭaluli kha u ታlутshedza vhatambi vha tshiṭori tshañu. maṭaluli a fhindula mbudziso ya "Zwi fana na mini/zwo tou itisa hani?"

Vhalani mafhungo aya ni kone u topola maiifi ane a khou shumiswa u ታlутshedza zwithu.

Fobvu እo vha እo ambara dzhasi ዘhulu, muñadzi wa wuñu na masiki mutswu khofheni.

Mutambi wa bola o vha o ambara tshikhipha tshitswuku, masogisi matswuku na khokho dza ታada.

dzhasi	muñadzi	masiki	dzhesi	masogisi	khokho

Tshaka dzo fhambanaho dza maṭaluli

Maṭaluli a vhuñe a sumbedzaho vhuñe ha tshithu: zwashu tshanga zwavho zwawe yanu

Maṭaluli a vhunzhi: zwinzhi zwiñuku zwi si gathi zwiñwe zwivhili zwiraru

Maṭaluli masumbi: zwiña izwi uña vhaña

Maṭaluli a u vhudzisa: mini? tshifhio? lini? ngafhi?

Lavhelesani maṭaluli o talelalwaho nga fhasi mafhungoni aya ni kone u tingeledza madzina kana masala ane a ታlula one kha kholomu ya u fhedzisela ni sumbedze uri ndi lushakade lwa maṭaluli, a u vhudzisa, a vhuñe, a vhunzhi, masumbi.

Tshaka dza maṭaluli

Muofhe musekene o vhuya.

Ndi bugu ifhio ine na i funa?

O ramba khonani mbili uri dzi ፈ phathini.

Musidzana uña o wina mugidimo.

O gama mavhudzi awe.

Ro dzhia mihwalo yashu ra ታuwa.

Mmbwa ntswu ndi ya hashu.

Ndi a kona		
u vhala mañwalwa a nganetshelo		
u fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tshitɔri		
u shumisa mañaluli kha u ɻalutshedza vhaanewa vha tshitɔrini		
u fhedzisa mepe wa mihumbulu ndi tshi anetshela tshitɔri nga huswa		
u ñwala tshitɔri ndi tshi shumisa mepe wa miumbulo		
u vhala luñwalo lwa vhukonani		
u wanulusa thehekano ya zwiito kha luñwalo		
u ɻala maipfi kha dikishinari nda rekhoa zwine a amba		
u fhindula mbudzisothopolwa dzi no kwama mañwalwa		
u ñwala luñwalo lwa vhukonani		
u shumisa mepe wa miumbulo kha u pulanelu u ñwala luñwalo		
u vhala imeili		
u fhindula mbudziso dzi no kwama imeili		
u topola madzina na mañaluli mafhungoni		
u shumisa mañaluli a tshi rangela na u tevhela madzina		
u livhanya maipfi na pfanywa dzao		
u livhanya maipfi na mafhanganyi ao		
i shumisa mañanganyi		
u shumisa maïti a re kha tshifhinga tsha fhiraho		
u shumisa tshifhinga tsha fhiraho tsha vha na no na tshifhinga tshi ðaho tsha vha na no		
u vhala tshitɔri tsha khomiki		
u rera nga fureme dza khathuni		
u ɻalutshedza fureme iñwe na iñwe ya khathuni		
u ñwalulula mafhungo e kha maambwa		
u bula miumbulo malugana na khungedzelo		
u pulanelu tshikiriputi tsha khungedzelo na u tshi ñwala		
u ɻalutshedza fhetuhvupo, vhabvumbedza na theroyakhungedzelo		
u ñwala tshitɔri tsha khathuni		
u ɻuma thangi na mitshila kha midzi ya maipfi		
u shumisa maipfi maambwa na maipfi maambelwa		
u vhala litambwa		
u tamba litambwa		
u fhindula mbudziso dzi no kwama litambwa		
u vhala phositaro i no khou kungedzela litambwa		
u fhindula mbudziso dzi no kwama phositaro		
u ita phositaro ya litambwa		
u ñwala litambwa		
u topola mañadzisi a maitele, tshifhinga, fhetuhu, nyanzelo, digiri, kana vhuñanzi		
u topola madzina na masala ane a khou ɻalulwua nga mañaluli		
u topola madzina na mañaluli a no kwama: vhuñze, vhuñzhi, masumbi kana mañalutshedzi		

Thero ya 7: Kuitele kwa zwithu

Themo ya 4: Vhege dza 1 - 4

Vhege dza 1 - 2: Tevhedzani milayo

(97) Kutambele kwa mutambo wa Spud 70

U vhala marīwalwa a ndaela a no amba nga kutambelwe kwa mutambo u no pfī Spud.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga marīwalwa.

(98) Kuitele kwa French Toast 72

U vhala risipi ya u ita French Toast.
U tevhela thevhekano ya zwifanyiso na nomboro nga ndila yone.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga risipi.
U vhambedza ndaela dza risipi na dza mutambo wa Spud.
U rera na khonani yawe nga mafurase a no shumiswa kha selefounu.
U ūwala liñwalwa la ndaela.

(99) U ūwala ndaela na milayo 74

U ūwala ndaela kana milayo ya kushumiselwe kwa tshishumisa kana a pfesa milayo ya mutambo.
U topola maïiti mafhungoni.
U khethekanya mafhungotserekano a bva zwipida.

(100) Madadzisi a tshifhinga, maîtele na fhethu 76

U topola madadzisi a sumbedza tshaka dzao.
U topola madadzisi na maiti ane a khou a t̄alutshedza.
U ūwala phara ya u t̄alutshedza.

(101) Ni kona u elelwa zwifhio? 77

(102) U tshimbila tshikhali **78**

Therisano na u bvumba (u humbulela) o disendeka nga zwifanyiso.
U vhala marīwalwa a ndaela.

(103) Kha ri pfeſeſe **80**

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga marīwalwa a ndaela.
U ūwala phara i no amba nga muendatshikhali.
U ūwala posikaraña a tshi anetshela lwendo lwa tshikhali.

(104) U ūhumisa khweshenee ya inthaviwu **82**

U ita t̄hodisio a tshi ūhumisa khweshenee.
U tabuleitha mawanwa a t̄hodisio.
U ūwala muvhigo wa mawanwa.

Vhege dza 3 - 4: U vhalela tsivhudzo

(105) Ri dzula kha pułanete lifhasi 84

U vhala marīwalwa a tsivhudzo.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga marīwalwa.
U ūwala mafhungomatsivhudzi kha marīwalwa.

(106) Madzhango a sumbe 86

U dzherisanī madzina a madzhango a sumbe na mađanzhe mahulwane.
U leibula mepe a tshi ūhumisa mafhungomatsivhudzi e a ūnewa.

(107) Khwizi ya mepe wa lifhasi 88

U ūtamba mutambo wa khwizi ya mepe wa lifhasi.

(108) Mvelele nnzhinnzhi 90

U ita intaviwu a rekhoa phindulo.
U guda nga mawe mashango na u wana phindulo dza mbudziso.
U fhedzisa digirii dza mbamedzo mafhungoni.

(109) U waniwa ha Sediba 92

U vhala atikili ya gurannda.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga atikili ya gurannda.
U ūwala tshirwalwa tsha dayari tshi no amba nga atikili ya gurannda.

(110) Mrs Ples na Nyakudenze 94

U vhala sia la inthanete li no amba nga fhethu ha vhufa.

(111) Vhufa hashu **96**

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga mafhungomatsivhudzi a re kha webusaihi.
U dizaina phositaro ya u kungedzela Cradle of Humankind World Heritage Site.
U ūhumisa mafhungo a tshi ūhumisa madadziso a nyanzelo.
U ola tshi ūhumisa a tshi ūhumisa t̄halutshedzo mafhungo dzis re na ambigwithi.

(112) U pulanela phamfulethe **98**

U dizaina burosha ya u kungedzela Cradle of Humankind.

Kutambele kwa mutambo wa SPUD?

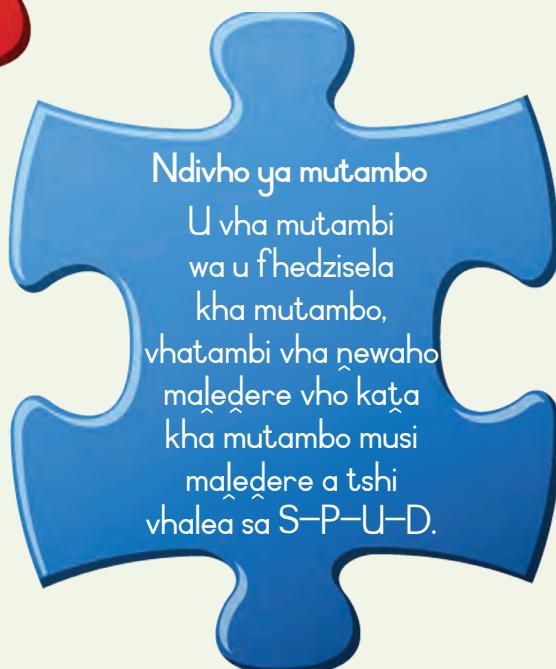
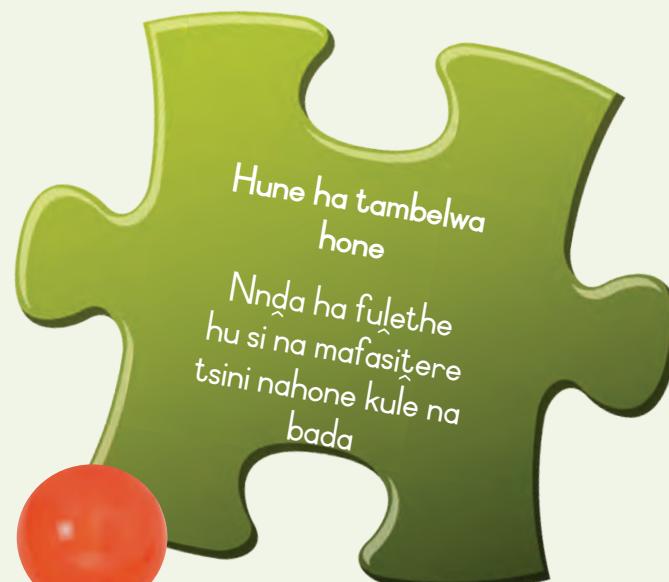
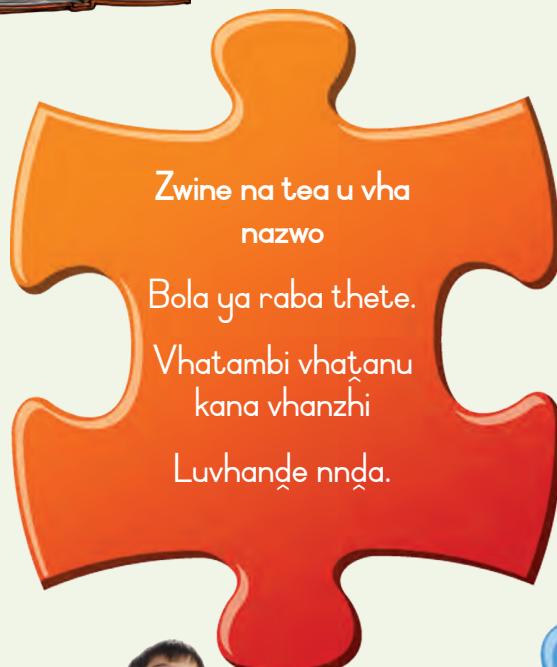
Manwalwa a ndaela ndi mini?

Kha vhege mbili dzi tevhelaho ni do sedzesza manwalwa a ndaela. Ndivho ya manwalwa a lushaka ulwu ndi u vhudza muvhali uri zwithu zwi itiswa hani. Maf'hungo a thukhukanywa a bva maga a tevhekanaaho matuku. Tsumbo yo dōwelwaho ya manwalwa a ndaela ndi risipi kana kubikele. Dzirwe tsumbo dzo dōwelwaho dzi katela tsumbavhuo kana kushumisele kwa selefounu na khomphiyutha na milayo ya mitambo

Kha ri vhole

Liñwalwa ili la ndaela li kwama mutambo wa Spud. Ndaela dza kutambele kwa mutambo uyu a si idzi.

Milayo ya mutambo

- 1** Mutambi u dzhia nomboro ya tshiphiri i tshi bva tshibogisini. Kana ha vha na ane a amba uri ndi nnuyi a no ḫo phakhela nomboro, sa tsumbo: "Mudededzi u ḫo phakhela mutambi muñwe na muñwe nomboro ya tshiphiri".
- 2** Nangani mutambi a no ḫo thoma mutambo. Onoyo u dzhia bola. Mutambi a re na bola u pfì **It**.
- 3** **It** u posa bola muyani a vhidzelela nomboro. Mutambi a re na nomboro iyo u vha **It** a kona u gavha bola. Vharíwe vhatambi vhoñhe vha tea u shavhela kule.
- 4** **It** u vhidzelela ari SPUD. Vhatambi vhoñhe vha tea u ima.
- 5** **It** u dzhia maga mararu a magoza a tshi khou ya kha mutambi a posa bola mulenzheni wa mutambi. Uyo muñwe mutambi ha tei u tsukunya.
- 6** Arali **It** a rwa mutambi kana mutambi uyo a tsukunya u mbo ḫi vha ene **It** a wana ḫedere **I**a **S** (**I**o imela SPUD). Tshifhingani tshi ḫaho mutambi a tshi rwiwa, u wana ḫedere **P**, a dovha a rwiwa u wana **U** a kona u wana **D**.
- 7** Musi mutambi a tshi wana ḫaledere maná a ndatiso (SPUD) u mbo ḫi bva mutambo wa bvelaphaða a si tsha vha ngomu.

Zwino fhindulani mbudziso idzi dzi no kwama milayo ya Spud.

Lingedzani u
tamba mutambo
na u tevhedza
milayo.

Hu ḫodea vhatambi vha siho fhasi ha vhangana vha u tamba mutambo uyu?

Mutambi u tea u ita mini musi **It** a tshi ri "SPUD"?

Ndi ngafhi hune na sa tee u tamba mutambo uyu?

Ndi tshifanyiso tshifhio tsho tou fanelesaho milayo ya mutambo?

Kuitele kwa French Toast

Kha ri vhale

Lavhelesani zwifanyiso ni vhale ndaela. Ni kone u tevhedza thevhekano ya zwifanyiso na u nombora ndaela nga mutevhe wone.

Risipi ya French Toast

Thimbwanywa

- Makumba a 2
- Mu $\underline{o}$ mut $\underline{u}$ ku
- Mafhi a $\frac{1}{4}$ ya khaphu
- Zwilebulu zwi $\underline{t}$ uku zwivhili zwa dzhamu
- Zwi $\underline{l}$ ai zwa 4 zwa vhurotho

Kuitele

Bikani zwi $\underline{l}$ ai zwa vhurotho ni tshi zwi rembulusa musi zwo no vha burauni.

I $\underline{l}$ ani na dzhamu.

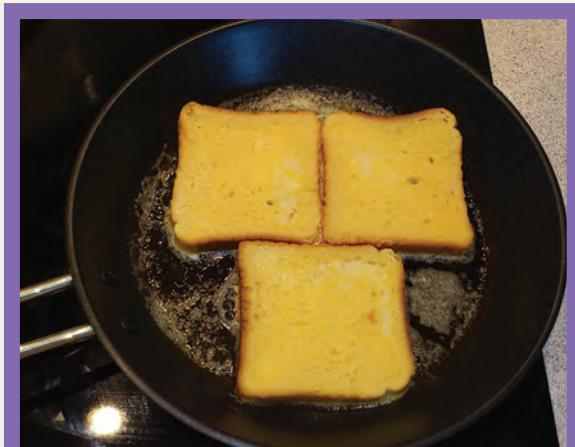
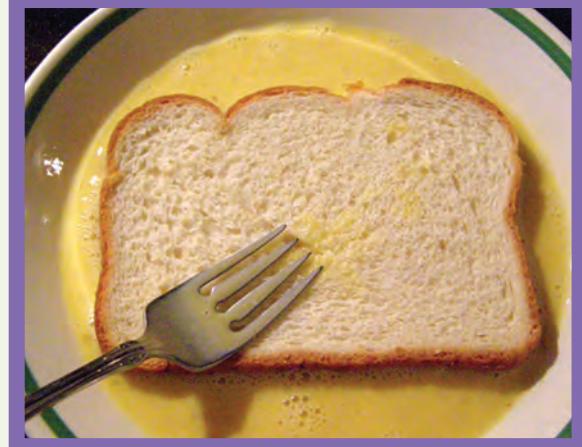
Dodzani mapfura a si manzhi nga fhasi ha pani i sa fhiszi zwithu.

Tanganyisani makumba na mafhi.

Lovheani matungo othe a tshi $\underline{l}$ ai tsha vhurotho mafhini o $\underline{t}$ anganaho na makumba.

Sedzani uri ni toða zwishumiswa zwifhio u ita French toast. Zwi ñwaleni.

Zwino vhambedzani ndaela ya risipi na ndaela (kana milayo) ya u tamba SPUD.

Sethe idzi mbili dza ndaela dzi fana nga ndilade?

Sethe idzi mbili dza ndaela dzi fhambana ngafhi?

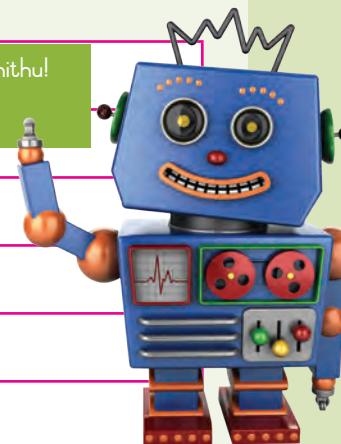

Musi ri tshi ñea ndaela kanzhi ri tea u shumisa mathemo a thekinikala, lavhelesani mafurase aya a no kwama selefounu ni kone u t̄alutshedza khonani yanu zwine a amba.

alamu dza tshifhinga		menyu	
bitiri i khou fhela		kholo a yo ngo fhindulwa	
khalenda		vhakwamiwa	
tshikhala tsha kholo		SMS	
dzenisani PIN code		khiululani	
voisimeili		ñwalani mulaedza	

Ñwalani ndaela ni tshi t̄alutshedza Robbie Robot uri SMS i rumelwa hani kana mulaedza u thetshelleswa nga ndila ifhio?

Ndi Robbie Robot nahone a thi ðivhi tshitihu!

Nthuseni ndi khou tou humbela.

U እውላ አዳወልና ነውል

Ni a tamba mitambo?

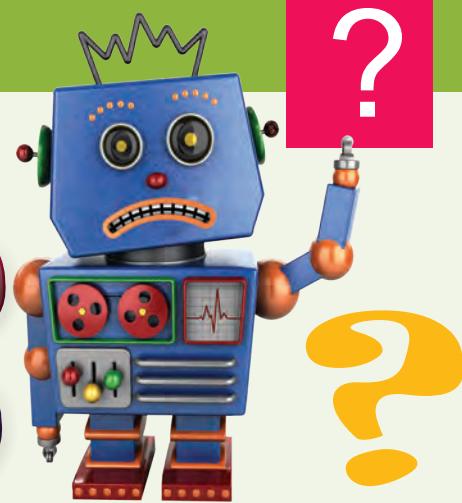

Ni a shumisa selefounu?

Ni a shumisa aini ya mudagasi kana gedela?

Nwalani ndaela kana milayo ya u thusa Robbie Robot u shumisa gazhetha (tshishumiswa) kana u pfesesa milayo ya mutambo une na u tamba.

Hu na mutambo une na tamba?

Milayo na ndaela

Dza: _____

Deithi:

Mafhungotserekano

Fhungotserekano li na maiti a no fhira lithihi.

Talelani maiti mafhungoni aya. A fhandekanyeni a vhe mafhungo mavhili.

Mutukana o tudza ngauri o vha o huvhala mulenzhe

Mutukana o tudza.

Mutukana o vha o huvhala mulenzhe.

Rose o la khekhe thanu ngauri ndi musidzana wa milo.

Mudededzi o thusa rwana we a vha a sa tavhanyi u fara.

Mmbwa yo huvha ngauri yo pfa phosho.

Ndi thusa mme anga u bika nda kona u deka tafula.

Ndi thoma nga u ita tshunwahaya yanga nda kona u vhona TV.

TEACHER: Sign

Date

Mađadzisi a tshifhinga, a maitele na a fhethu

Tshaka dzo fhambanaho dza madadzisi ndi dzifhio?

Saizwi no zwi vhona kha mabammbiri a u shumela o fhiraho, mađadzisi a ri vhudza uri hani, nga ndilade, lini na uri zwitħu zwi khou itwa ngafhi. Nga marniwe maipfi a tħalutshedza kuitele, fhethu kana tshifhinga tsha nyito.

U lavhelesa madadzisi

Mađadzisi a kuitele kanzhi a ri vhudza uri zwitħu zwi khou itwa nda ndilade.

nga + dzinaliitil
nga + dzina

Dzinaliitil	Lidādzisi
nga + u tħavħanya	nga u tħavħanya
nga + u ongolowa	nga u ongolowa

Dzina	Lidādzisi
nga + nungo	nga nungo
nga + luvhilo	nga luvhilo

Thevhékano ya madadzisi

Madadzisi a fhindula mbudziso hani, ngafhi, lini na ndi ngani hu tshi khou itwa nyito.

Liiti	Maitele	Fhethu	Digirii	Tshifhinga	Ndivho
Mulalo u shuma	nga maanda	e hayani	musi na musi	nga matsheloni	a tshi thusa mme awe.
Sundani u tshimbila	nga maga	ndilani	misi yothe	nga masiari	u ri a tħavħanye u swika holoni.
U la	nga u tħavħanya	e tħikoloni	duvha na duvha	nga bureiki	uri a si lenge.

Talelani lidādzisi kha mutaladzi muñwe na muñwe ni dovhe ni ambe uri ndi lidādzisi la maitele, fhethu kana la tshifhinga naa.

Lushaka lwa lidādzisi

U amba nga ndila ya vhulenda.	
Ri dzula fħano.	
Ri do tħikuwa Durban matshelo.	
U dzulela u ita tħruñwahaya yawa.	
U tshimbila nga u ongolowa ngauri o vħaisala mulenzhe.	
Khwairi i imba zwavħudi.	
Vha do ita domboru matshelo nga matsheloni.	
A thi li nama na kathihi.	
Vħana vho tamha nga dakalo phakhni.	
Vho vhuya hayani nga bisi.	
Ndi khou la zwino.	
Mulovha ndo ya dorobini.	
O vha o tħuwa a mba nga u tħavħanya.	

Ni kona u elelwa zwifhio?

Talelani madadzisi othe o shumiswaho nga John kha tshipitshi tshawe. Ni kone u tingeledza zwine maiti a thalutshedza.

Ndo tamba metshe wa bola u no takadza nga maanda madekwe. Ndo vha ndi na luvhilo luhulu, nda thasela ndi sa ofhi nda fhedza ndo nwisa zwikoro zwiraru sa madze. Ndo tamba zwavhu di nga maanda lwe mugudisi washu vha ri arali nda nga ita ndowendowe ndo khwa thisa ndi do fhedza ndi tshi tambela Bafana Bafana. Vhat aleli vho khuza nga khuwa khulu musi ndi tshi kora luraru lwo the.

Linwe duvha ndi do vha mutambi wa phurofeshinala, ndi nga kha di fhedza ndi mukaputeni wa Bafaba Bafana!

Zwino talelani matululi othe ane Ann a a shumisa tshipitshini tshawe.

Ni a divha uri ndi tshifuwo tshifhio tshine nda vha natsho? Ndi na kubuvhi ku tuku kwa u naka. Ndi tshifuwo tshavhu di nga maanda. Mukomana wanga o vha a khou to da kumangana kutswu. Zwigangana zwo naka nga maanda fhedzi ndi vhona u nga zwibuvhi zwi a takadzes. U zwi tundela a zwi duri nahone zwo tukufhalela lune nda kona u tshimbila nazwi masiari othe! Dzinwe khonani dzanga dzi a zwi ofha fhedzi a zwi lumi. Kubuvhi kwanga ku a takadza u fhira zwifhio zwa vhatu vhothe zwi boraho! Musi ndi tshi hula ndi khou to da u gudela Zoology. Ndi vhona u nga zwikhokhonono zwa milenzhe ya rathi zwi a takadza.

Zwino nwälani thalutshedzo ya mutambo we na tamba kana tshifuwo tshine na vha natsho. Ni shumise maiti na madadzisi a tshaka dzo fhambanaho.

Kha ri tshimbile

Lavhelesani zwifanyiso zwi re kha siatari ili ni kone u amba nga zwine na vhona marivala aya a tshi khou amba ngazwo. Rerani na khonani yanu nga mbudziso idzi.

- ❖ Vhathu vha swika hani tshikhalani?
- ❖ Vhathu avha vha vhidzwa u pfi mini?
- ❖ Vhaendatshikhali vha ambara mini musi vha tshi ya tshikhalani?
- ❖ Ni a zwi divha uri ndi ngani vha tshi tea u ambara zwiambaro zwa tshipentshela?

Kha ri vhale

Zwino vhalani ndaela idzi dza kuambarele kwa suthu ya tshikhalani.

1

Tsha u thoma vhaendatshikhali vha ambara tshipentshela tshi no nga vhurukhu ha nga tsini (andawea). Yo itwa nga lasitiki i re na vhutshubu ha raba he ha rungelewla khayo. Madzi a do elela kha vhutshubu honohu u itela uri vhaendatshikhali vha rotholelwae ngauri mufhiso wa muvhili a u koni u bvela nnha ha zwiambaro zwa suthu dza tshikhalani.

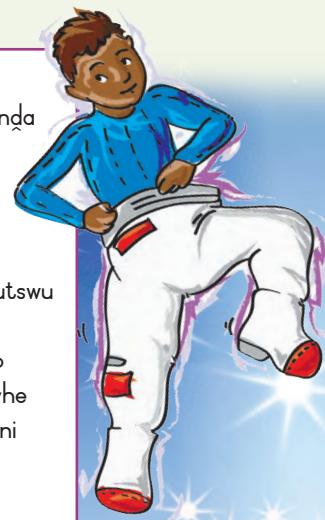
3

Vhatshimbilannda tshikhalani vha tou papamala vha dzhena kha tshipida tsha nga nthia tsha suthu yavho. Tshipida tsha nga nthia ndi gwangwa lo omaho li re na zwanda zwi no monisea. Thoho ya muendatshikhali i taha kha rinngi ya tsimbi kha mutsinga, ndi heneha hune helimetha ya do hakedzwa hone, na zwanda zwi taha zwi tshi nga ringi dzazwo dza tsimbi hune ha perezedza magilafu. Tshipida itsi tsha suthu ya tshikhalani tshi lemela nga maanda ngeno shangoni. Tshi na ndisedzo ya okhisidzheni madzi, fene na bitiri.

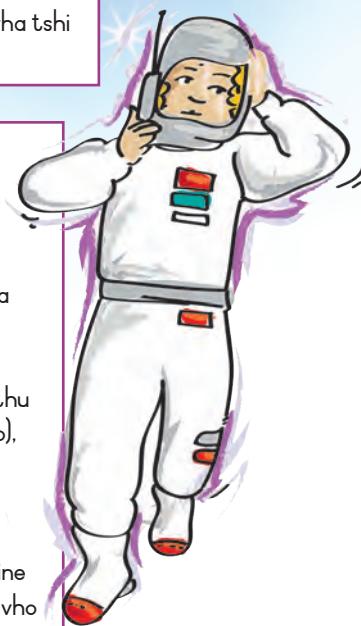
2

Tshi no tevhela ndi tsha uri mutshimbilannda tshikhalani u ambara tshipida tsha nga fhasi tsha suthu yawe, tshire tsha vha tshipida tshithihi tsho tanganelanaho – mabutswu mahulu o omaho a tumiwa kha vhurukhu ho vuleaho ho shatelwaho. Arali vho vha vhe shangoni, vhaendatshikhali vho vha tshi do thoma vha ganama fhasi uri vha disungusedze vha tshi dzhena nga ngomu marukhuni ayo. Musi vha tshikhalani, vha a kona u a ambara hu si na u kondelwa musi vha tshi khou papamala muyani.

4

Musi Vhatshimbilannda tshikhalani vha re vhavhili vho no dzhena suthuni dzavho, muhiwe wa vhaendatshikhali (ane a do sala ngomu ha tshiendatshikhali) u a vha thusa kha u perezedza zwipida zwa suthu. Musi vha sa athu ambara dzihelimetha (magondolo), vhaendatshikhali vha ambara gebisi dzine dza vha na zwipikara zwa radio kha magapagapa a no vala ndevhe na makhirofounu dzine dza tumiwa phanda ha milomo yavho uri vha kone u amba nga tshavho khathihi na vha vharinewho vha khuruu.

5

Hezwi zweṭhe zwi dzhia awara dzi re na tshivhalo. Fhedziha, zwino ho swika tshifhinga tsha uri vha ambare helimethe dzavho na magilavu mahuluhulu a ne a nga a a lemela. Vha nga si kone u ita hezwi zwithu hafhu u swikela vho no phetha u tshimbila nnda tshikhali.

6

Muendatshikhali we a vha a tshi khou thusa u a bva afha hu re na eločo a vala vothi. Zwenezwi vho ambara suthu dzavho khulukhulu, vhatshimbilannda tshikhali vhabili vha a nga vha sa dadza fhethu afha hu ṭukutuku vha tshi patana. Vha lindela vhe vhočhe ngomu ha eločo lwa miminete i no vhonala musi myua u tshi khou bommbelwa nnda nga zwituku nga zwituku. Vha a kona u zwi pfa ndehevhe dzavho dzi tshi khou thivha zwenezwi vho lindela geidzhi ya mutsiko i tshi vha sumbedza uri myua wo bva wočhe.

7

Zwino vha nga konaha u vula kuvothi vha bvela nnda tshikhali. Musi vha sa athu thoma u papamala vha tshi bva afha kha eločo, vha tea u haka vhudarača vhusekene kha suthu dzavho na shatili. Vhudarača uvhu vhu ita uri vhaendatshikhali vha si papamalele kule na shatili yavho ya tshikhali.

8

Musi vha tshi khou papamala vha tshi ya tshikhali, vhatshimbilannda tshikhali vha vha sathealathi dza vhathe. Vha vha vha tshi khou mona liphasi! A vha na mushumo na shatili hezwi vhe hafha, lwa tshifhinga nyana fhedzi, ngauri suthu dzavho dza tshikhali dzi na myua na bitiri zwe linganelaho u vha tshidza awara dza sumbe dzočhe. Na zwitiki (zwitanda) zwa zwiliwa zwi hone khathihhi na bege ya mađi nga ngomu ha dzihelimethe dzavho. Vha dzhena nga afha hu no dzula thundu. Ndi henefha hune ha dzula thulusi dzine vha dzi shumisa tshikhali bogisini ljhulu. Vha dzhia thulusi dzine vha dzi ṭoda vha dzi hakedza kha zwinungo kana khunduni. U shuma nnda tshikhali a zwi leluwi. Nala dzavho, zwanda na zwishasha zwi a neta ngauri u tsukunya huńwe na huńwe hune vha ita hu amba u sukumedza suthu iyi ya tshikhali muthu e nga ngomu hayo. Musi tshifhinga tshi vhuyelela kha vhalja vharwe tsho swika, nga muurahu ha awara dzi re na tshi vhalo vhe nnda, vha tshimbilaho nnda tshikhali vha a dovha vha papamala vha tshi vhuyelela kha eločo. Fhedziha, naho vho neta, vha a thoma vha ima uri vha sedze liphasi na litadulu lwa u fhedzisela vha sa athu vhuyelela ngomu.

1. Atikili iyi i khou ambesa nga ha mini?

A	Ndi ngani vhaendatshikhali vha tshi shuma nga vhavhili?
B	Shatili ya tshikhali yo tou itisa hani?
C	Ndi ngani vhatshimbilatshikhali vha tshi bva fulo?
D	U shuma kha tshikhali tsha nga nn̄da zwi hani?

2. Tshitihu tshitihhi tshine tsha itisa uri vhagadaneledzi vha bvele nn̄da ha shatili ya tshikhali ndi mini?

A	Uri vha kone u lugisa.
B	Uri vha kone u vhona Lifhasi zwavhudi.
C	Uri vha pfe murotho.
D	Uri vha fare lwendo.

3. Ndi ngani vhaendatshikhali vha tshi dzulela u bvela nn̄da nga vhavhilivhavhili?

A	Uri vha kone u thusana.
B	Uri vha kone u dzula nn̄da lwa tshifhinga tshilapfu.
C	Uri vha sa papamale vha t̄uwa.
D	Uri vha kone u diphinesa.

4. Tshupu dza raba dzi re nga fhasi ha suthu dzavho dza tshikhali dzi vha thusa hani?

A	Dzi vha thusa u amba na miñwe mirado ya khiriu.
B	Dzi vha nekedza okisidzheni.
C	Dzi ita uri vha dzule vha vhofhelelwa kha shatili.
D	Dzi ita uri vha dzule vha tshi rotholelwa.

5. Ndi mini zwi itaho uri vhaendatshikhali vha sa fhufhele kule musi vhe nn̄da ha shatili?

A	Zwiputo zwa betiri
B	Mabutswu a tshikhali
C	Vhudirata vhusekene
D	U farina zwanda

6. Nomborani zwipida zwa suthu ya tshikhali nga thevhekano ine vhaendatshikhali vha zwi ambarisa zwone. Ni zwi nombore u bva kha l u swika kha 4.

A	Hafu ya nthya ya suthu
B	Hehimethe
C	Tshipida tsha fhasi
D	Tshiambaro tsha tsini tsho tatamuwaho

U ya nga ha atikili, phambano khulwane vhukati ha u vha kha shatili ya tshikhali na u vha shangoni ndi ifhio?

Ndi ngani vhatshimbilatshikhali vha tshi ambara suthu dza tshikhali musi vhe nn̄da ha shatili? Neani zwiitisi zwivhili zwi bvaho kha atikili.

Ndi nga mini zwi tshi dzhiela vhaendatshikhali awara dzi re na tshivhalo u dilugisela u bvela nn̄da ha satili ya tshikhali?

Ndi nga mini tshipida tsha nga nthā tsha suthu ya tshikhalani tshi tshone tshi re na ndeme?

Ndi ngani muñwali a tshi bu la vhagadañeledzi "vha tshu khou kweta ning dzavho lwa u f'chedzisela" vha sa athu sunguvhela tshikhalani?

Didzhieni ni tshi khou ṭodou vha muendatshikhalani. Bulani tshithu tshithihi tshine na nga tshi takalela na tshiñwe tshithihi tshine na sa ño tshi takalela kha u vha muendatshikhalanni. Talutshedzani uri nga mini.

Zwine nda nga zwi takalela nahone ngani:

Zwine nda sa ño zwi takalela nahone ngani:

Rumelani mashaka kana dzikhonani dzañu posikaraña i no bva tshikhalani ni tshi vha vhudza uri tshikhalani ho tou itisa hani.

U shumisa khweshenee ya inthaviwu

Ri zwi vhona hani uri vhathu vha a takalela kana vha a vhenga muthu, kana tshithu? Irwe ndila ndi ya u tou ita inthaviwu navho vha vhudzisiwa ndila ine vha vhona uyu muthu kana itsho tshithu ngayo. Inthaviwu i yo raloho i tea u lugiselwa, zwa sa ralo ri nga swika hune ra vhudzisa mbudziso dzine ra tea u vhudzisa, kana ra vhudzisa mbudziso dzi si dzoneni Zwinori ita khweshenee, ine ra i shumisamusi wa inthaviwu. Shumisani khweshenee i reafho fhasi kha u wanulusa uri khonani dzañu dzi humbula zwifhio nga sisiteme ya tshikolo na uri ndi zwifhio zwine vha nga tama u shandula. Mbudziso ya u fhedza i ri "Zwiñwe". Hafha ndi hune na nga dzenisa mbudziso irwe na iñwe ine na funa, tenda ya vha i tshi amba nga mafhungo eneo mathihi. Humbelani khonanani dzañu dzi fhindule **ee** kana **hai** kha mudziso idzi.

Dzenisanī thanganyelo ya nomboro ya thiki

Thanganyelo ya ee Thangenyelo ya hai

Thodisiso ya u shandula sisiteme ya tshikolo	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	ee	hai
I. Ri fanela u ambara zwine ra funa ri tshi ya tshikoloni, hu si yunifomo fhedzi.												
2. Ri fanela u tamba mitambo tshikolo tshi sa athu dzhena, hu tshi kha di rotholela, nñhani ha nga masiari.												
3. Tshikolo tshi fanela u lenga u bva u itela uri tshurwahaya i si tsha vha hone.												
4. Zwikolo zwa vhana vha mbeu nthihi zwi khwiñe kha zwi no thanganya vhatukana na vhasidzana.												
5. Vhana vha tea u kwamiwa malugana na milayo ya tshikolo.												
b. Zwiñwe												

Kha thebulu iyi, dzenisanī mawanwa a inthaviwu:

Thebulu I: Mawanwa a thodisiso ya u shandula sisiteme ya tshikolo

Dzenisanī uri ndi khonani nngana dzine dza tendelana na tshitatamennde						
	Yunifomo kha i fheliswe	Mitambo nga matsheloni	Tshikolo tshi lenga u bva	Zwikolo zwa mbeu nthihi	U kwamana kha milayo	Zwiñwe

Zwino ñwalani muvhigo nga mawanwa. Ni tea u ñwala mafhungo a no swika mavhili nga mbudziso iñwe na iñwe ya idzi.

Mbudziso 1: Khonani dzañu dzo tenda uri dici fanela u ambara zwine dza funa dici tshi da tshikoloni?

Mbudziso 2: Khonani dzañu dzo humbula zwifhio siani la uri mitambo i tambiwe tshikolo tshi sa athu dzhena?

Mbudziso 3: Khonani dzañu dzo tenda uri tshikolo tshi fanela u lenga u bva itela uri tshunwahaya i si tsha vha hone?

Mbudziso 4: Khonani dzañu dici tama zwikolo zwi tshi vangana nga mbeu (pfunzoñhanganeli) kana zwi tshi vha zwa mbeu nthihi?

Mbudziso 5: Khonani dzañu dzo tenda uri vhana vha tea u kwamiwa malugana na milayo ya tshikolo?

Mbudziso 6: Ndi ifhio mbudziso ya "zwiñwe" ye na vhudzisa?

Khonani dzañu dzo humbula zwifhio nga mbudziso iyi?

Zwino vhunga no wana zwine vhathu vha khou humbula siani la izwi zwithu, ni vhona u nga hu tea u itwa tshanduko dzifhio kha sisiteme ya tshikolo?

Roꝝhe ri dzula kha puꝝlanete lifhasi

Kha ri vhale

Roꝝhe ri vhatu vha lifhasi lino. Ri dzula huriwe na huriwe, doroboni dzo tsitsikanaho na zwidzoroboni zwitukutuku. Ri dzula midavhini yo xwatudzwaho na matakanis madaladala a no fhisa. Ri dzula masogani, mabamani a dzithavha, na zwitangadzimeni lwanzeni.

Ri na mavala manzhimanzi. Vhariwe vhashu ri na khanda thethe dzo vhibvaho dza nga tshedza muꝝavhani. Vhariwe vhashu khanda ndi buraweni sa tshokoleithi yo diaho. Vhariwe vhashu vha na khanda dza vhutshena ha lirosi la pinki sa makole nga matambandou. Vhariwe vhashu vha na kanda dzo hashwaho nga vhutswuku ha muridili. Mavhudzi ashu na matꝝo a na mivhala yo fhambananaho na one. Ri na matꝝo a lutombo, matꝝo a buraweni, matꝝo maseꝝha kana matꝝo madala. Mavhudzi ashu ndi a bulondi kana buraweni kana matswuku kana matswu. A nga vha vhulidzhi kana a vha a musongano.

Ri da nga zwivhumbeo zwoꝝhe na saizi dzotꝝhe. Vhariwe ndi vhalapfu nahone vhariwe ndi vhapfufhi. Vhariwe ndi vhasenkene ngeno vhariwe vhe vhadanya. Ri na ndila nnzhi dzo fhambananaho dza kutshilele na lutendo lwo fhambananaho na sialala dzo fhambananaho. Ri pfana na zwiliwa zwa mifudafuda. Ri fhaꝝa midi yashu i sa fani. Ri vha mitꝝa yo fhambananaho, zwigwada, mirafho, na tshaka.

Fhedzi ri a fana roꝝhe kha masia a re mahulwane. Roꝝhe ri lila zwiliwa zwa u la. Roꝝhe ri lila u tsireledzea, u digeda na dakalo. Roꝝhe ri lila lufuno na vhukonani. Roꝝhe ri lila zwithu zwo nakaho. Roꝝhe ri vha muꝝta muthihhi muhulwane – muꝝta wa vhuthu, wa vhatu vha no hovhelela bilioni dza sumbe.

Roꝝhe ri na vhomakhulukuku vhatihi. Ndi zwone, roꝝhe ri vhatu vha pulanete Lifhasi, roꝝhe murango washu u fhanu, Afrika Tshipembe.

(Tshiko: World book: childcraft, vol 8:7)

Kha ri nwale

Munwali u bula fhethu ha sumbe ho fhambananaho hune vhatu vha dzula hone. Hu buleni.

Bulani ndila nna dzine munwali a ri vhatu vha fhamana ngadzo.

Roꝝhe ri fana kha zwifhio?

Kha ri vhale

Vhathu vhothe vha lila zwiliwa, zwiambaro na vhukhudo ha u dzula ngomu. Fhedziha, a ri li zwiliwa zwi no fana. A ri ambari zwiambaro zwi no fana. A ri dzuli midini i no fana. Na mita yashu na yone yo fhambana.

Chloe ndi MuEskimo. U na miñwaha ya malo. U dzula devhula ha Canada. Ene na vha muña wa haweha vha dzula fhethehu no rotholesa jifhasini lothe nahone vha ambara zwiambaro zwo itwaho nga mikumba ya zwipuka uri vha dudelwe. Vha ja mapfura a khovhe dza vhimbi u itela uri mivhili yavho i dzule i tshi dudelwe.

Kale VhaEskimo vho vha vha tshi dzula kha dziigiloo kana madenndeni e a itwa nga mikumba ya zwipuka.

Namusi vha dzula midini i no dudela.

John u dzula England. Na ene u na miñwaha ya malo. O thoma u dzhena tshikolo a tshee na miñwaha ya 3. U pfana na u ja khovhe na matshipisi. U ambara yunifomo ya tshikolo nahone u ya tshikoloni nga baisigiri tshilimo. Bola i mu tanganya thoho.

Ruth u dzula Isiraele, kha kibbutz, ine ya vha lushaka lwa bulasi. Ruth u na miñwaha ya sumbe. Kha kibbutz, vhabebi na vhana a vha dzuli fhethe huthihi. Vhabebi vha dzula nduni ya vhahulwane ngeno vhana vha tshi dzula nduni ya vhana. Ruth u dzhena tshikolo tsha bulasini nahone u ja lantshi tshikoloni.

Adil wa miñwaha ya fumiraru u dzula mudanani wa Malaysia. Mudana uyu u na ndu nthihi fhedzi. I vhidzwa u pfri ndi ndu ya mutapatila nahone i vha haya ha mita i no swika futuhanu. Mita i khetha thoho ya ndu iyi ya mutapatila.

Kofi u na miñwaha ya fumithihi, u bva mudanani u re Ghana. U dzula nduni ya Ashanti na makhlu wawe na makhulukuku wawe. Afha mudini Kofi u vhidza vhafumakadzi vhothe "vhomme", nahone vhana vhothe ndi dzikhala dzina na vhakomana na vharathu vhaweha.

Dadzani thebulu iyi ni tshi shumisa mafhungomatsivhudzi a no bva kha mbuletshedzo dze na vhala fho nt̄ha.

Dzina na miñwaha	Shango	Zwa mvelele yawe

Madzhango a sumbe

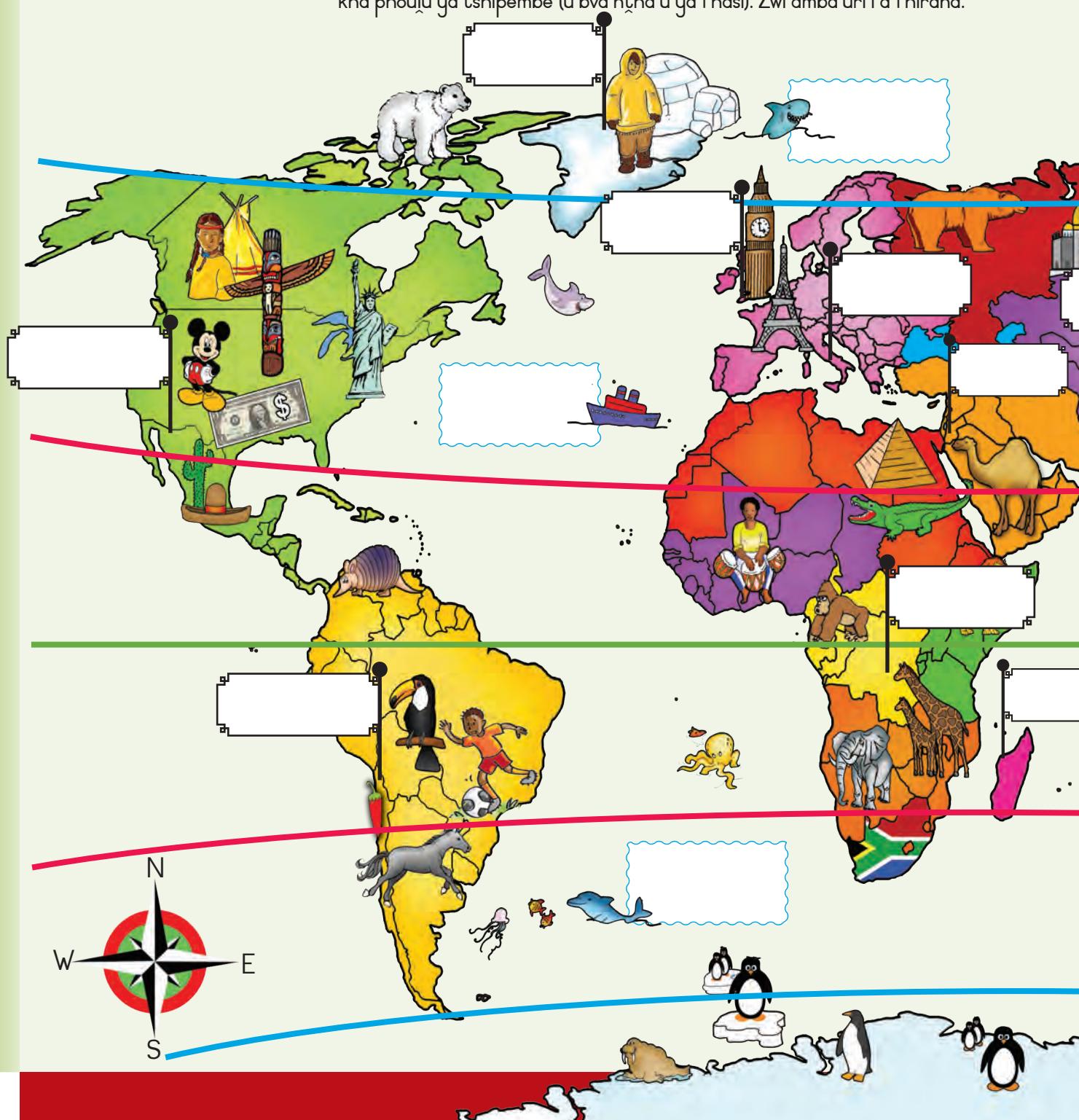
Kha ri ite nyito

Lavhelesani mepe u re nga murahu ha bugu ya u shumela iyi ni kone u dzhenisa madzina a madzhango a sumbe na madanzhe mahulwane.

Kha ri vhale

Mitalabudo na mitalambavhi ye ya sumbedzwa kha mepe ndi mitalo ya u tou humbulela i no shumiswa kha u wana f'hetu l'ifhasini. Mitalabudo i bva vhubvađuvha i tshi ya vhukovhela (kana i bva kha tsha monde i tshi ya kha tsha u ja), ngeno mitalambavhi i tshi bva kha phoulu (khangamutsho) ya devhula i tshi ya kha phoulu ya tshipembe (u bva nt'ha u ya f'hasi). Zwi amba uri i a f'hirana.

Leibulanî mepe ni tshi shumisa mafhungomatsivhudzi a tevhelaho:

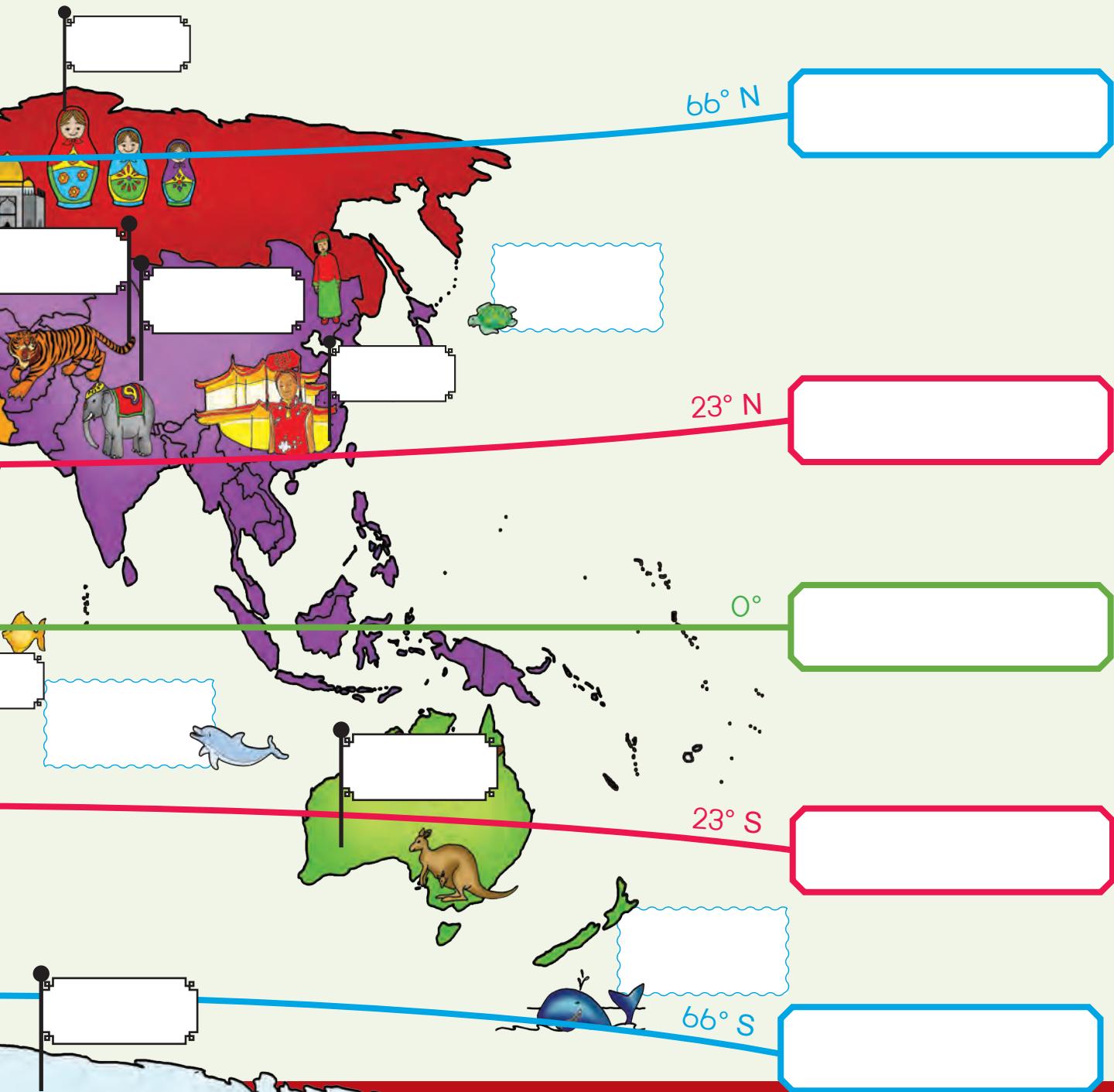
Malinganye ndi mutalo wa u tou humbulela u no mona lifhasi nga vhukati halo.

Thiropiki ya Dambatshekwa i 23° devhula ha malinganye.

Thiropiki ya Ngululu i 23° tshipembe ha malinganye.

Khangamutsho ya Devhula i anganganyelwa kha 66° devhula ha malinganye.

Khangamutsho ya Tshipembe i 66° tshipembe ha malinganye.

Ni nga kona u sumba
uri Vhukovhela ndi
nqafhi?

Shango li re na vhatu
vhanzhisa lifhasini ndi
lifhio?

Shango lihulwanesa kha
lifhasi ndi lifhio?

Musanda wa la Namibia ndi ngafhi?

Musanda wa la Brazil ndi ngafhi?

16

15

14

13

12

Mvelele nnzhinnzhi

Kha ri ite
nyito

Zwino ni khou ya u ita
t̄hodisisa nga inwi muñe.

Fhano Afrika Tshipembe ri na mvelele dzo fhambananaho khathihi na vhurereli ho fhambananaho. Itani inthaviwu na muñwe muthu ane vhurereli hawe ha vha ho fhambana na hanu. Vhudzisani uyu muthu mbudziso dzi re kha thebulu i re afho fhasi, ni kone u dzenisa phindulo kha kholomo i re kha tshanda tsha u la.

Vhurereli uhu hu rabela nnyi?	
Hu rabeliwa ngafhi?	
Vhathu vha rabela kangana?	
Hu vha na vhutambo, zwimima kana tshumelo nngana?	
Vhathu vha ambarela vhutambo uhu nga ndilade?	
Vhanna na vhfumakadzi vha rabela vhothe?	

Nangani shango lithihi ni gude zwinzhi ngalo nge na wana phindulo dza mbudziso idzi.

Ilo shango li ngafhi – kha dzhango lifio afho mepeni wanu? Swayani shango ilo afho mepeni.	
Dziñwe dza sialala dza afho fhethu ndi dzifhio?	
Ndi afhio mariwe mafhungomatsivhudzi e na kona u a wana a no takadza?	

Deithi:

Maṭaluli a digirii

Jim

Jabu

Andani

Fhedzisani mbambedzo idzi.

Jim u na maluvha **manzhī**.

Vhurukhu ha Jim ndi **vħulapfu**.

Jabu u na maluvha .

Vhurukhu ha Jabu ndi .

Andani u na maluvha .

Vhurukhu ha Andani ndi .

Bongi

Pam

Dembe

Bongi ndi **mulapfu**.

Bongi u na bugu **khulwane**.

Pam ndi .

Bugu ya Pam ndi .

Dembe ndi ene .

Bugu ya Dembe ndi .

Ndi na tshelede **tħukħu**.

Uyu mushonga **u a vħavħha**.

Uyu ene u na tshelede .

Uyu mushonga wone u a .

Ulla ene u na tshelede .

Muyu mushonga wone u a .

Haya ndi
mañwe maṭaluli
ane na dì tea u
a sedzavho.

n̥ħa

n̥ħanħha

n̥tanħanħha

mutswu

mutswumutswu

mutswumuswutswumutswu

kule

kulekule

kulekulekule

tsini

tsinitsini

tsinitśinitsini

Kha ri vhale

MAFHUNGO A VHANA

Mutukana wa tshikolo wa miñwaha ya ṭahe (q) u wana muthu wa u thoma

15 Thangule 2008

CRADLE OF HUMANKIND, Afrika

Tshipembe – Matthew Berger wa miñwaha ya ṭahe o giimedza mmbwa yaye, Tau, vhukati ha mahatsi malapfu fhano Maropeng linwe duvha nga matsheloni. A piringedzwa nga danda a kungulutshela kha tshitumbulwa tsha dkhiolodzhi tsha ndeme. "Baba, ndo wana masalela/fosili!" Ndi Matthew a no ralo a tshi amba na khotsi awe, Dokotela Lee Berger, vhe vha vha vhe kha fulo ja u ṭoda marambo a vhomakhulukuku washu vha kale zwa miñwaha i swikaho fumbili.

Matthew we a vha o fara masalela a mutukana a re 1,27 metere nga u lapfa, we a vha a tshi tou fhira Matthew nga mađuvha a si gathi musi a tshi lovha. Musi Dokotela Berger vha tshi sendela u vhona tshivhidzelwa, vho do mangadzwa nga u vhona mutukana wavho o fara gambakamba ja hominidi.

"A thi kholwo! Ndo pfa ndo tou oma," Ndi dokotela Berger vha tshi amba nga murahu. "Nda tou nga ndi sa fa [nga u ganuko]."

Dokotela Berger na vharñwe vhañodisini

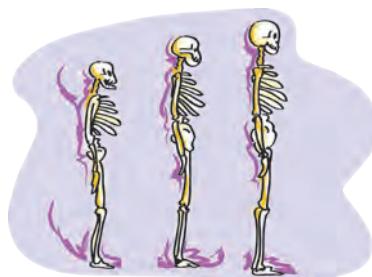
ngavho vha bvaho Yunivesithi ya Witwatersrand ngei Johannesburg vho vha vho no diwana zwitħu zwinzhi zwa muangarambo wa mutukana uyu, hu tshi katelwa na detheli. Vha khou humbulela uri hu na khonadzeo ya uri vha hawé vho vha khou ka madi na uri musi dziñwe phukha dze dza vha dzi tshi khou vha zwima dzi tshi vha kombetshedza u sendela lumemeni zwe zwa vhangalufu nga u wela

kha mulonga wo tsaho u swika kha mithara dza 30 u swika 45.

Dokotela Berger na thimu ya vhorasaintsi vho ri masalela o sumbedza uri mutukana o vha e lushaka lwa dzihominidi. Dzihominidi ndi vhomakhulukuku wa vhathu na mariwe mashaka a tsini a vhathu.

Vhorasaintsi vho nea lushaka ulwo dzina ja Sediba (line ja vha ipfi ja Tshisuthu li ambaho tshisima). Lushaka ulu lwo vha lu tshi tshimbila lwo tou tswititi nga milenzhe milapfu sa vhathu fħedzi lu tshi di gonya miri. Lwo vha lu na manu mađuku na tshifha tu u tshi fanaho na tsha vhathu vha ano mađuvha, fħedzi milenzhe yo vha i ya tshikale na maluhha a hone e mađuku vhukuma. Ngudo dza vhorasaintsi dzo sumbedza uri lushaka lwa Sediba lwo tshila miñwahani ya 1,78 miliyoni u ya kha 1,95 miliyoni yo fħiraho.

Deithi:

Mutukana na mmbwa yawe vho tumbula mini?

Ri zwi ḋivha hani uri khotsi awe vho vha vho mangala? Ndi ngani vho vha vho mangala?

Masalela/fosili ndi mini?

Sediba zwi amba mini? Ni vhona u nga ndi ngani vho vhidza masalela/fosili uri Sediba?

Lushaka lwa Sediba lwo vha lu tshi fana nga ndilade na vhathu?

Lushaka ulwu lwo vha lwo fhambana hani na vhathu?

Didzhieni ni Matthew Berger wa miñwaha ya ṫahe. Dzhenisani zwe zwa bvelela ilo ḋuvha kha dayari.

Dayari

Deithi:

Namusi ndo vha ndi tshi khou tshimbila na mmbwa yanga Tau

Mrs Ples na Nyakudenzhe (Little Foot)

Ri dzula kha pulanete ine ya dzulela u shanduka, nga huñwe tshanduko dzi vhangwa nga zwivhangi zwa mupo, zwi ngaho midzinginyo na mutsuku wa madanzhe. Fhedzi iñwe tshinyalelo i vhangwa nga vhathe, nga kha tshikafhadzo ya milambo na madanzhe na u tshinyadza madaka a mvula. Tshanduko idzi dzothé dzi ita uri ri xelewé nga zwithu zwine vhana vhanu a vha nga do dovha vha zwo vhona, zwi ngaho zwa madaka a mvula kana phukha khulwa dzi ngaho sa didinngwe ja Bengal, line ja khou ngalangala. Ri tea u tsireledza vhufa hashu u itela mirafho ya matshelo – vhana na vhaduhulu vhanu.

<http://en.workbookpedia.org.work.sterkfontein>

Yahoo! Google Maps YouTube Wikipedia News (585) Popular

Lutingo: +1-615-668-5422 Imeli

workbookpedia

Linki dla tshihagu Fhethu ha vhufa ndi mini? Huñwe fhethu ha vhufa Lushaka lwa vhathe lwo thoma Afrika Tshipembe Robben Island ndi fhethu ha vhufa

Fhethu ha vhufa ndi mini?

Vha United Nations Education and Science Organisation (UNESCO) vha humbela mashango uri a bule fhethu hune ha vha ha ndeme kha mashango ayo uri vha kone u hu tsireledza. UNESCO i ela fhethe afho, nahone arali hu ha ndeme lwo teaho, UNESCO i hu ta sa fhethu ha vhufa ha lifhasi. Afrika Tshipembe hu na fhethu ha vhufa ha malo.

Robben Island ndi huñwe ha hone. Huñwe ha ndeme ndi Cradle of Humankind, he vhorasantsi vha ri muthu wa u thoma u bva hone.

Ndi ngani fhethu afha hu ha ndeme?

Masalela/fosili o wanala phakhoni fhethu hu re mukanoni wa Gauteng na North West, tini na dorobo ya Krugersdorp. Hu tendiwa zwa uri marambo ayo ndi a zwipuka zwi no nga vhathe zwe zwa vha zwi tshi dzula shangoni.

Masalela/fosili o wanala hani?

Vhorasantsi vho thoma u bwa masalela a zwitumbu zwi no rangela ha divhazwakale nga vho 1890, musi we vhabwi vha migodi vhe vha vha vha khou toda musuku vha vha khou enda vha tshi wana masalela/fosili nga fhasi. Vhorasantsi vha wana masalela a miangarambo ya zwi ngaho vhathe zwe zwa tshila lifhasini miñwahani ya dzimilioni yo fhiraho.

⟳ google

Vhufa ndi mini?

U toda

O tshila lini?

Nga 1947, Dokotela Robert Broom o wana dethela la tshivhumbwa tsha tshisadzini tsha mualuwa, tshe tsha tshila tshi tshi divhazwakale tshi ngaho muthu, tshine tsha vhidzwa u pfì *Plesianthropustransvaalensis* ngei mapakoni a Sterkfontein. Vhathu vha a kondelwa u humbula dzina ili, zwenezwo vha tshi nea dzina la: Vho Mrs Ples.

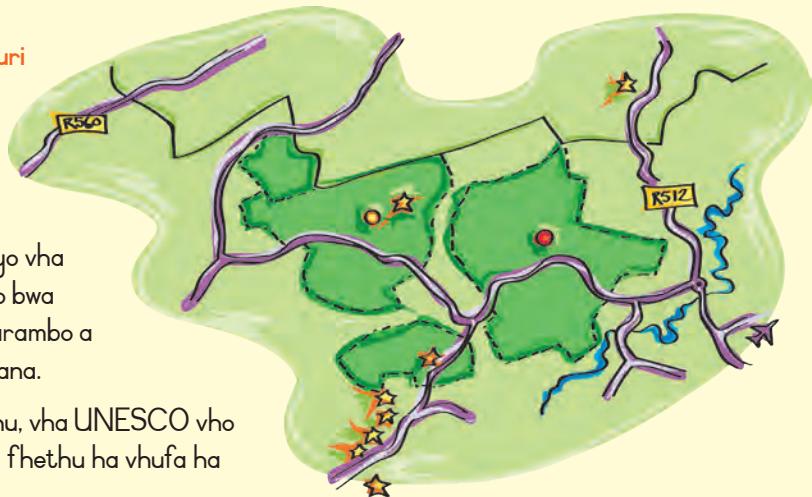
Tsho tshila lini?

Mrs Ples tsho tshila miñwahani ya dzimilioni yo fhiraho, hu sa athu tumbulwa mulilo kana zwishumiswa zwa u thoma zwa tsimbi zwi sa athu itwa. Vhorasaintsi vha tenda uri idzi hominidi ho vha hu vhomakhulukuku wa vhatu vha zwino na uri murafho wa vhatu wo bva hanefha fhethu. Ndi ngazwo afha fhethu hu tshi pfì *Cradle of Humankind*.

Vhuriwe vhutanzu vhune ra vha naho ha uri vhatu vha u thoma vha bva Afrika ndi vhufhio?

Nga 1995, muñwe rasaintsi, Ronald Clarke, o tumbula masalela a iñwe hominidi hanefha fhethu. Miangarambo yo vha itshi pfì *Little Foot*, ngauri vhorasaitsi vho bwa muangarambo, vha thoma nga u wana marambo a mulenzhe wa fhasi kha zwipida zwe vha wana.

Nga ñwambo wa ndeme ya vhatumbuli uhu, vha UNESCO vho mbo di ta afha fhethu tsini na mapako sa fhethu ha vhufa ha lushaka nga 2000.

Rerani nga mbudziso idzi ni na khonani yanu, ni kone u nwala phindulo zwikhali zwe na newa.

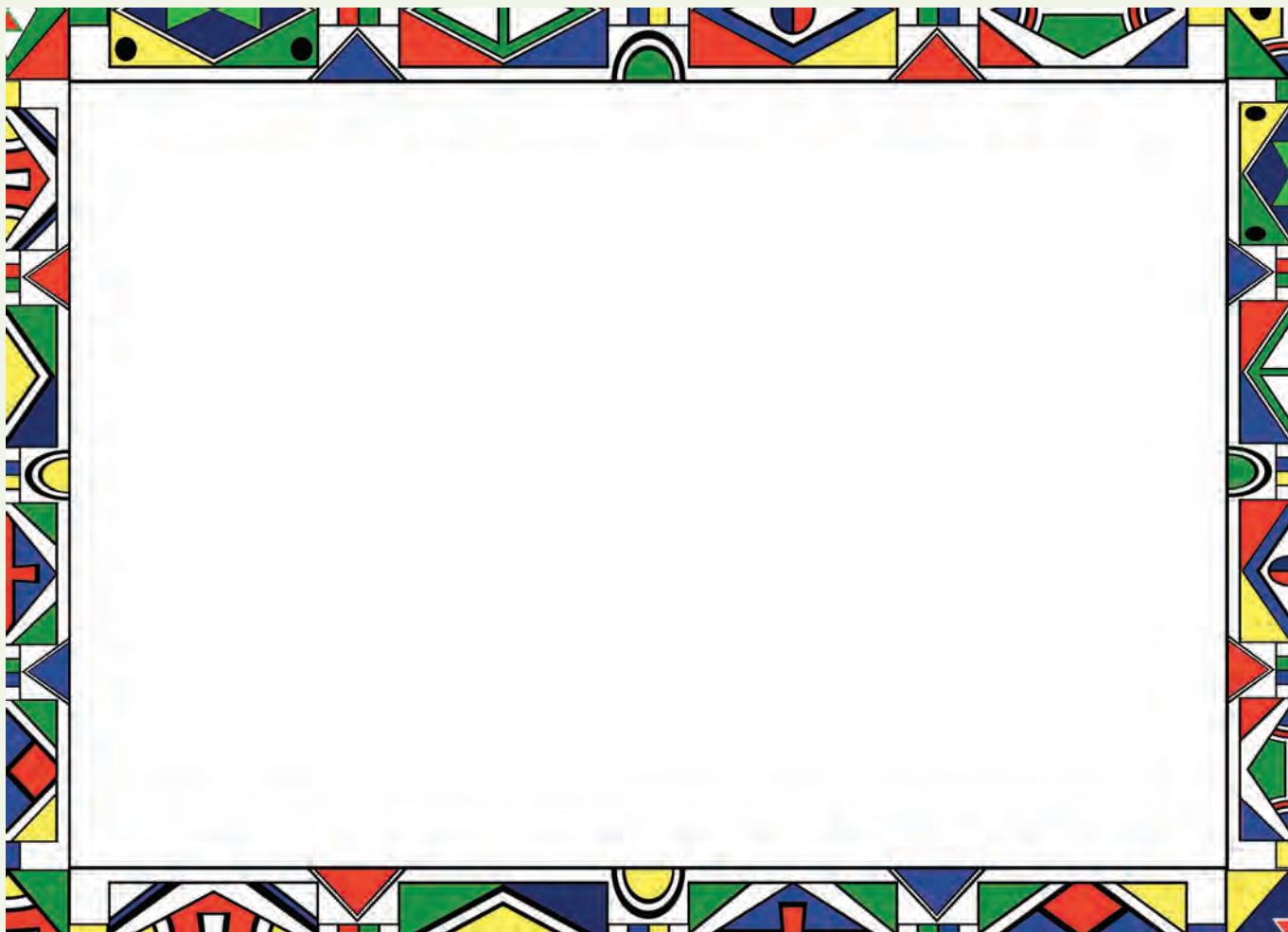
Fhethu ha vhuфа ndi mini?

Ndi ngani *Cradle of Humankind* hu na ndeme kha riñe sa vhathu vha Afrika Tshipembe?

Vhalululani atikili ya gurannda i no amba nga Matthew Berger na muvhigo wa inthanete u no amba nga *Cradle of Humankind*, ni ite phosítara ya u kungedzela Fhethu ha Vhuфа ha Lifhasi *Cradle of Humankind*.

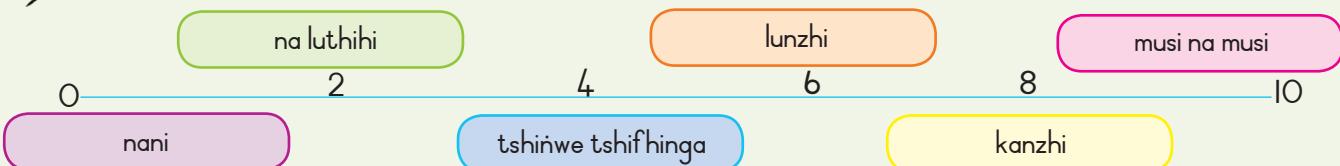
Olani phosítara. Phosítara yanu i tea u ita uri vhathu vha tóde u dalela *Cradle of Humankind*, na zwenezwo.

Zwinzhi nga luambo...

Rerani nga mādadzisi a nyanzelo ni na khonani yañu. A ri vhudza uri zwithu zwi itea lungana. Sikani mafhungo ni sumbedze uri liñwe na liñwe lao li amba mini. Ni kone u ñwala mafhungo kha thebulu i re afho fhasi.

Nyanzelo	Zwine nda ita
musi na musi	
kanzhi	
lunzhi	
tshiñwe tshifhinga	
na luthihi	
nani	

Ñwalani mafhungo ane a ḥalutshedza nyito nga u shumisa mādadzisi a nyanzelo.

Tshifhinga tshothe nga matsheloni
Tshiñwe tshifhinga nga masiari
Luthihi nga vhege
Musi na musi vhusiku
Musi tshikolo tsho vala ndi anzela
Nga matsheloni ndi anzela
Nga Mugivhela nga madekwana ndi ḥwela
Vhuria a thi _____ na luthihi

Ambigwithi

Mafhungo aya mavhili a na ḥalutshedzo mbili. Shumani na khonani u wana zwine a amba. Olani tshifanyiso ni tshi sumbedza ḥalutshedzo ya ambigwithi ya liñwe na liñwe.

Munna o limisa vhatukana tsimu.

Ri bikela vhuñanga.

U pulanelā phamfulethe

Kherulani siatari la seli ni li pete ni ite garaṭa ya burotsha ya Z. Sikani burotsha ni kungedzele *Cradle of Humankind*.

Ni do tea u vhala siatari la inthanete u itela u wana mafhungo. Siatari la u thoma li tea u sumbedza fhethu afha na lifurase li no kunga kana tshilogeni. Kha linwe siatari olani tshifanyiso ni nwale t̄halutshedzo ya zwine vha do zwi vhona.

Ni elelwe u katela:

- diresi ya fhethu afha,
- mbadelo dza u dzhena, na
- zwifhinga zwa u vula.

Dizainani khvara ya nga phanda.

1

2

Ñwalani mafhungomatsivhudzi o teaho.

3

4

Ñwalani mafhungomatsivhudzi o teaho.

5

6

Ñwalani mafhungomatsivhudzi o teaho.

Ñwalani mafhungomatsivhudzi o teaho.

Ñwalani nomboro dza vhukwamani na direse.

SIATARI LA NGANINDA: petelan phanda

1

SIATARI LA NGAMURAHU: Zwa mafhungomatsivhudzi ng u
angaredza sa nomboro dza founu, direse na direse ya imeli

6

5

2

3

4

Thero ya 8: Vhukonani na u vhavhalelana

Themo ya 4 - Vhege dza 5 - 8

Vhege dza 5 - 6: Tshifhinga tsha zwičori

113 Guru ja jaiburari 102

U vhala maríwala a nganetshelo.
U rera nga mbudziso dzi no kwama maríwala a nganetshelo.

114 Ndi nnyi ane a khou ja bugu dzashu? 104

U vhala maríwala a nganetshelo.
U rera nga magumo o fhambananaho a tshičori.
U ita litambwa nga magumo a tshičori a li tana.
U ríwala nga magumo oneone a tshičori.

115 Vhege ya Bugu 106

U fhindula mbudziso dzi no kwama maríwala a no amba nga vhege ya bugu.
U ríwala tshiřivalwa tsha dayari a tshi anetshela tshičori.
U ríwala mafhungo e kha khanedza.

116 U ríwala tshičori tshanu inwi muñe 108

U shumisa mepe wa mihibulo kha u pulanela u ríwala tshičori a tshi sedzesza vhaanewa, puloto, fhetuhvupo na zwiitei.

117 Vhana vha ya u gammiba 110

U vhala maríwala a nganetshelo.
U topola pfanywa dzi re maríwali.

118 U tandula sananga 112

U fhindula mbudziso dzi no kwama tshičori tsha bammbiri ja u shumela lo fhiraho.
U livhanya mafhungo a tshivhangna na mvelelo.
U tanganya mafhungo a tshi shumisa mačanganyi.
U ríwala phara ya u ɏalutshedza i no amba nga tshenzhelo sananga.

119 U potufa a ho ngo nnyima phanda 114

U vhala nganeavhutshilo.
U dubekanya zwitei zwe zwa bulwa kha nganeavhutshilo.
U ríwala dzina lawe kha bureila a tshi shumisa tshati ya alifabethe.

120 Ri lavhelesa luambo 116

U livhanya maiti na zwifanyiso zwo teaho.
U topola maiti, madadzisi na thangelavhuimo.
U rera nga nyambahuvhili dza phani.

Vhege dza 7 - 8: Zwirendo zwa vhana

121 U si ntambele mananga 118

U vhala tshirendo.
U ita litambwa ja tshirendo.
U topola maipfi a re na raimi tshirendoni.
U sedza maipfi kha dikishinari a rekhoa zwine a amba.

122 U elekanya nga phukha dza sananga 120

U vhalela tshirendo nt̄ha.
U ɏalutshedza zwiito zwa ndou
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshirendo.
U ríwala tshirendo tshawe ene muñe nga zwiito zwa tshipuka.

123 Lilavhathu ja tshičuhu 122

U vhala tshirendo.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshirendo.
U ita litambwa ja tshirendo.

124 Dzilimeriki 124

U vhala dzilimeriki.
U fhindula mbudziso dzi no kwama limeriki.
U ríwala limeriki ya ene muñe.

125 U diphina nga vhurendi 126

U vhala tshirendo.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshirendo.

126 Ndi Nwaha Muswa 128

U vhala tshirendo.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshirendo.
U ɏalutshedza zwithu zwe a guda na zwe a zwi kona kha ríwaha.
U ɏalutshedza pulane dza ríwaha u daho.

Guru la laiburari

Kha ri vhale

"Hu si kale hu do vha hu Vhege ya Bugu", ndi Vho Mme Maharaj. Tumi na kīlasi yothe vha mbo dzula tswititi vho takala. Vhege ya Bugu zwi amba mitatisano na a u ya laiburari ya doroboni na u vhala zwitiori zwinzhi.

"Uno nwaha theroy a Vhege ya Bugu i amba nga vhutshilo ha daka," ndi Vho Maharaj. "Zwino ri khou ya u ola dziphositorara ra nwala zwitiori nga phukha dzi re khomboni nahone dzine dza nga ngalangala. Ni kha di zwi humbula, ro amba ngazwo zwithu vhege yo fhelaho." Vha sumba zwirwe zwifanyiso zwe nambatedzwaho luvhondoni.

"Dzinwe phukha dzi khomboni ngauri vhatthu vha a dzi zwima vha tshi toda mikumba yadzo," ndi Tumi a no ralo, ane a dzulela u divha zwothe. "Nga huñwe dzi a fa ngauri a dzi koni u wana zwiliwa zwe teaho."

"Ni khou amba ngoho, Tumi," ndi Vho Mme Maharaj vha no ralo. "Zwino, vhana," vha isa phanda, "thomani u amba nga phositorara na zwitiori zwa zwi no kwama tshaka idzi dza phukha."

Vhariwe kīlasini vha ola dzipanda na zwivhingwi. Vhariwe vha ola tshugulu na nngwe. Vhariwe vha ola dodo na quagga ya Afrika Tshipembe. Fhedzi vhunzhi havho hu tshi katelwa na Tumi – vha nwala nga dainaso. Hu si dainaso iñwe na iñwe ya kale, ya tshipentshela. Vha nwala nga ha iguanodon, ye vha guda ngayo vhege yo fhelaho.

Tumi a kona u elelwa tshifanyiso tsha guru zwavhudivhud. Lo vha li na milenzhe mivhili mipfufhi ya phanda na mutshila mudenya mupfufhi. Kha milenzhe hu na zwikunwe zwitanu zwa zwigiligida. Lo vha li na minwe mitanu kha tshanda tshiñwe na tshiñwe na gunwe la thodzi ya mifa. Iguanodon i la miri – na zwothe zwi itwaho nga miri.

Zwikolo zwothe tshitshavhani zwa dzhena vhuñamponi ha Vhege ya Bugu ya Laiburari ya afha doroboni. Vhege dzi si gathi musi vhuñambo vhu sa athu swika, vhana vho vha vhe ngomu vha tshi khou nwala zwitiori na u ita phositorara dzine dza do rumelwa laiburari.

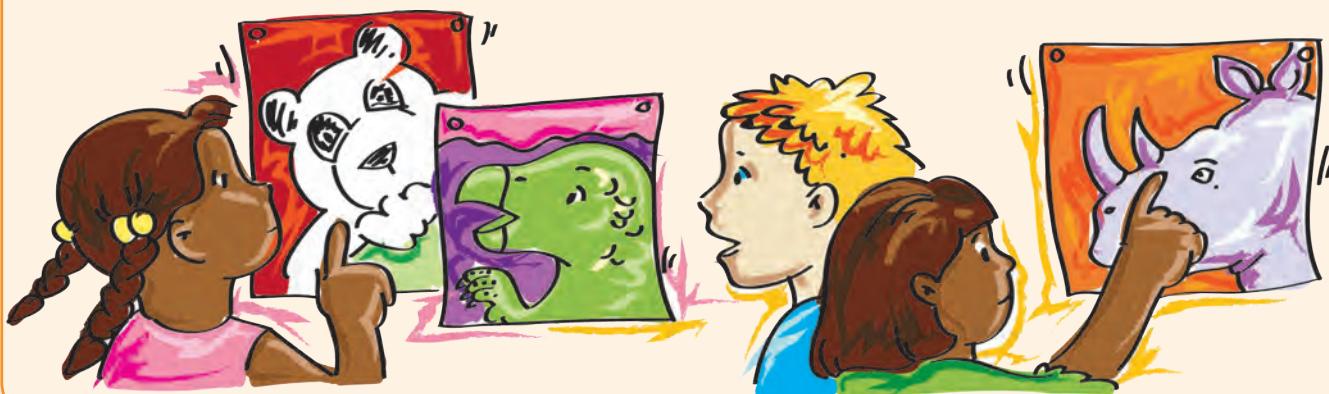
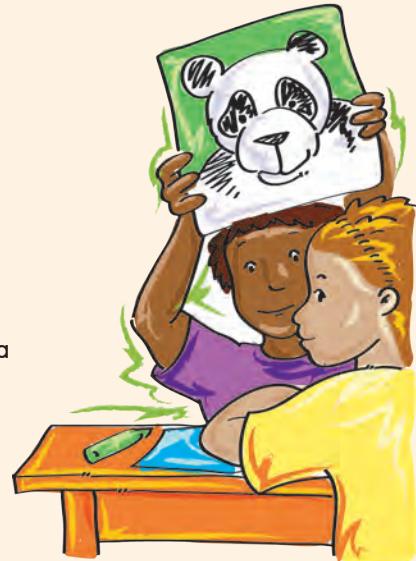
Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na thohwana ni lingedze u humblela uri mañwalwa aya a nga vha a tshi amba nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humblela na zwe na vhala.
- Arali ni sa pñsesi tshipida tshigede tshi vheleni hafhu nga u ongolowa. Tshi vhaleleni nthia.

Musi ilo duvha li tshi swika phositarara na zwitiori zwa taniwa laiburari, vha kilasi ya Tumi vha tsongana bisini ya tshikolo vha takuwa. Lo vha li duvha li sa rotholi zwone la vhuria nahone hu na muya.

Musi vha tshi swika, vhana vha thoma nga u todha hune phositarara dzavho dza vha hone.

"Yanga kheyi" ndi Tumi. Yo vha i tshi sumbedza dainaso i no khou sea i na liluvha li no khou nembela mulomoni, zwi tshi sumbedza lushaka lwa dainaso lu no la zwimela.

"Tshitiori tshanga tsha tshivhingwi tsha khangamutsho (phola) khetshi," ndi Ann.

"Nne zwe nda nwala nga tshugulu khezwi!", ndi Thami a tshi dihudza.

Musi vhana vhothe vho no swika, Mufumakadzi Vho Motha, muhulwane wa laiburari vha ri, "Ndi khou todou ni sumbedza tshimangadzo."

Vhana vha dzula fhasi vha mangala uri hu nga vha hu tshimangadzode. Ha vulea vothi ha dzhena tshivhingwi tsha khangamutsho tsho ambara ludzhasi lwa u naka lwa zwihaswa, ha tevhela ndau na panda. "Ndi zwa vhukuma!", ndi vhana vha tshi zhamba. "Hai, hai," hu amba muriwe.

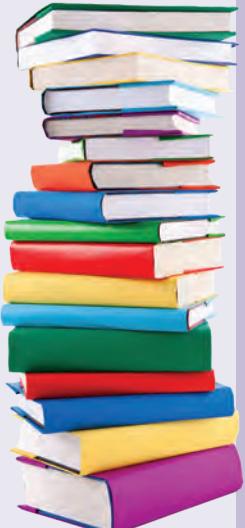
"Vho tou ambadziwa. Ndi vhathe vho tou ambadziwa."

Tshivhingwi tsha khangamutsho tsha tshina nyana tshi tshi ya ngei na ngei.
Tsha mona tshi tshi khada vhana vhothe.

Ni na Vhege ya Bugu tshikoloni tsha vheiwe kana doroboni ya hanu?
I a takadza?

- ❖ Tumi o bula zwiitisi zwivhili zwa u ngalangala ha phukha. Ndi zwifhio?
- ❖ Dodo na quagga dzo no ngalangala kana dzi khomboni ya u ngalangala.
No no vhuya na dzi vhona?
- ❖ Tumi o vha a tshi takalela mini kha Vhege ya Bugu?
- ❖ Dzina la dainaso ine vhana vha i divha ndi lifhio?
- ❖ Ndau dzi nga ngalangala? Ndi ngani ni tshi ralo?
- ❖ Maipfi o swifhadzwaho a amba mini? Rerani na muriwe nga inwi.

Ndi nnyi ane a khou ḥa bugu dzashu?

Kha ri vhale

Mufumakadzi Vho Motha vho vha vha khou dilugisela u thoma u vhala tshitɔri musi vothi lì tshi mbo di phamu, ha bvelela tshithu tshi khou dzungudza ḥhoho i tshi ya hangei na hangei.

"Hezwi a zwo naka, ngoho!" ndi muñwe wa vhagudisi.

"Hei khositshumu yo dinakela!"

"Yoo, vhonani! Ndi vhana vha no ralo. "Ndi iguanodon."

"Ndi zwa vhukuma!" ndi Mufumakadzi Vho Motha "Dainaso!"

Vho pfa vho mangala nyana ngauri vho vha vha si tsha elelwa uri vho vhuya vha oda khositshumu ya dainaso.

Dainaso ya ratha n̄ha ha vhana i tshi nga hu na muriwe muthu ane ya khou mu ḥoda. Ya ta Tumi a re murahurahu. Ya thamuwa i tshi ya khae ya mu khada.

"Haloo!" ndi Tumi a no ralo.

Vhana vhothe vha vho ḥodou khada dainaso zwino, zwenezwoha ya mbo mona yo tharamudza tshanda tsha makwanda. Dainaso ya kona u dzula fhasi tsini na Tumi. Ya alamula, ya vhea ḥhoho kha marimba ya edela. Tumi a lingedza u tsivhudza Vho Motha nga dainaso iyi i re tsini nae, fhedzi vha ri a thome a ime u swika vha tshi vhala tshitɔri tsha tshivhingwi tsha khangamutsho.

Tumi o vha a sa koni u thetshelesa tshitɔri ngauri ho thoma u pfala mibvumo i mangadzaho i tshi bva kha heli diuthu lì re tsini nae. Dainaso yo vha i tshi khou hona i tshi honela n̄ha na n̄ha. Vhothe vha rembuluwa vha lavhelesa khayo.

"Ni songo vha na ndavha nayo," ndi Vho Motha vha no ralo.

Tshitɔri tsha vhuya tsha fhera u vhaliwa dainaso ya sala i tshee yo edela. Vhana vhothe vha takuwa vha thoma u ḥala bugu dzi re afha laiburari, Vho Motha vho vha tshi khou sumbedza vhana bugu ya zwinoni, musi vha tshi pfa ipfi ngei murahu. Ho vha hu ḥhoho ya tshikolo.

"Pfarelo" ndi ḥhoho ya tshikolo vha no ralo. "Ndo vha ndo tea ndo ḥavhanya u swika. Zwo tshimbila zwavhu? Ndi khou vhona khositshumu dzo swika."

"Izwoha," ndi Vho Motha, vho mangala, "arali hu uri a si vhone vho ambaraho khositshumu ya dainaso, ndi nnyi o i ambaraho?"

Iguanodon yo tshila miñwahani ya miliyon i dza 130 yo fhiraho, i tshi la zwimela, i tshi lemela kg dza 2000, i na vhulapfu hu no hovhelela mithara dza 3 kha khundu na mithara dza 6 u swika kha dza 10 nga vhulapfu. Dzina layo lo bva kha manjo ayo a no nga a tswina ya iguana (mbulu).

"A thi ri ndo lingedza u vha vhudza," ndi Tumi a no ralo. "Ndo zwi diivha uri a si muthu o tou ambadziwaho."

"Eel!" ndi muñwevho nga fhalā, a tshi sumba tshipida tsha shelefū ya dzibugu. Dainaso yo vha i khou la bugu i no pfī *Great Oceans and Rivers of the World*.

Zwino Tumi a lingedza u ṭalutshedza. "Ndi iguanodon," u khou vhudza Vho Motha. "Dzi la zwimela na mabammbiri ngauri a itwa nga thanda nahone thanda dzi bva kha miri, miri ndi zwimela. Ndi ngazwo i tshi pfana na mabammbiri".

Vhana vha sedza dainaso i tshi khou la Ndima ya Vhurathi yothe ya bugu i no amba nga mađanzhe. "Mađoo," ndi Vho Motha vha no ralo, "hezwi a zwi takadzi." Dainaso ya vhone thulwi ya bugu ntswa dza zwitor.

Khavara dza mivhalavhala dzo vha dzo oma dzi tshi penya. "Kheruu!" ndi dainaso. "Kheruuu!"

Bugu ya u thoma ya tshitori ya mbo zhuvhulwa nga ṭhaha dzayo khulu.

Vhatu vhothe vha
lingedza u vhamba maano
ane vha nga khada
iyi dainaso ngao.

A huna ane a ṭoda dainaso i tshi la laiburari yawe.
Vhana vha tshitorini itshi vha nga ita mini uri dainaso i ṭutshele kule na laiburaru? Rerani nga hezwi ni kone u tambela kilasi litambwa la mihibulo yanu.

Musi no no ṭalela matambwa o fhambanaho, dzhiani tsheo ya uri la khwiñesa ndi liphio ni nwale thasululo. Zwino ni do kona u vha no wana kufhelele (magumo) kwa tshitori tsha Guru Laiburari.

Vhege ya Bugu

Kha ri nwale

Elekanyani nga tshitɔri itshi. Fhindulani mbudziso idzi.

Ho vha ho dzudzanywa nyito dzifhio dza Vhege ya Bugu?

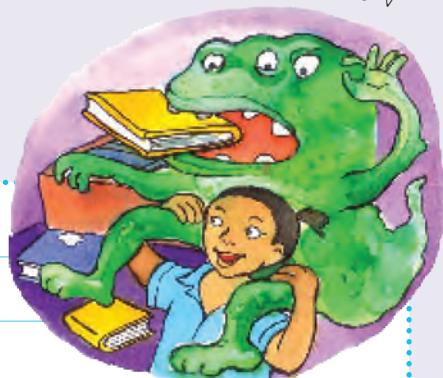

Kha ri ite nyito

Iguanodon i vhonala nga ndilade? Vhalani t̄halutshedzo i re tshitɔrini ni i ole.

Nwalani manweledzo a tshiñwalwa tsha dayari ni tshi t̄alutshedza zwe zwa bvelela laiburari ñamusi. Ni zwi nwale zwi kha muthu wa u thoma ni tshi shumisa "Nñe" nahone zwi kha tshifhinga tsho fhiraho.

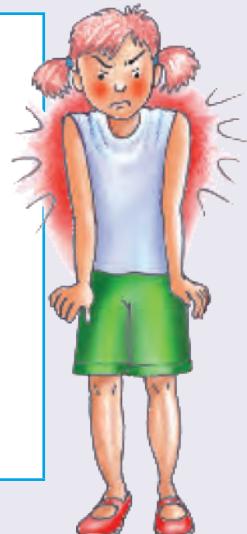
Dayari yanga

Namusi laiburari yashu ho dzhena guru la thoma u la bugu.

Ambani na khonani yanu nga thebulu iyi, ni i shumise kha u ita ndowendowe ya u vhumba mafhungo a re kha khanedza ni tshi shumisa a na ha.

Nne	a	thi	takaleli ragibii.
Inwi		ni	pfuki bada roboto yo tswuka.
Vhone		vha	tambi bola.
Wone		u	anwi mitshelo i no difha.
Yone		i	ini vhuria.
Tshone		tshi	kudzeli makumba
Zwone		zwi	fhufhi zwi zwinzhi.
Ene	ha		lengi u swika tshikoloni.

Zwino r̄walani khwethedzo ya maipfi a tevhelaho.

nga mini	ndi iwe	ndi itsho	ndi af'ho	ndi iyo
ngani				
nga iwe	tshenetsho	tshenetshi	mu mini	tshi mini

Zwino shumisani maipfi a re kha thebulu iyi kana maiñwevho ane na a ñivha kha u r̄wala mafhungo a re na khwethedzo. Ro dzula ro ni itela la u thoma.

Ri lavhelesa
khwethedzo
Khwethedzo ya maipfi
i vhumbiwa nge ra
t̄anganya maipfi mavhili
a vhumba ipfi liswa.

U bva tshetsho tshe a tuwa ha at̄hu dovhā a v̄huya.

U ñwala tshiṭori tshañu inwi muñé

Pulanelani u ñwala tshiṭori kana lungano. Thomani nga u ñwala mihibululo yanu kha mepe wa mihibululo u tevhelaho. Shumisani mepe wa mihibululo kha u ñwala tshiṭori tshañu kha siatari li tevhelaho.

Vhaanewa ndi vhonnyi?

Puloto ya hone ndi ifhio?

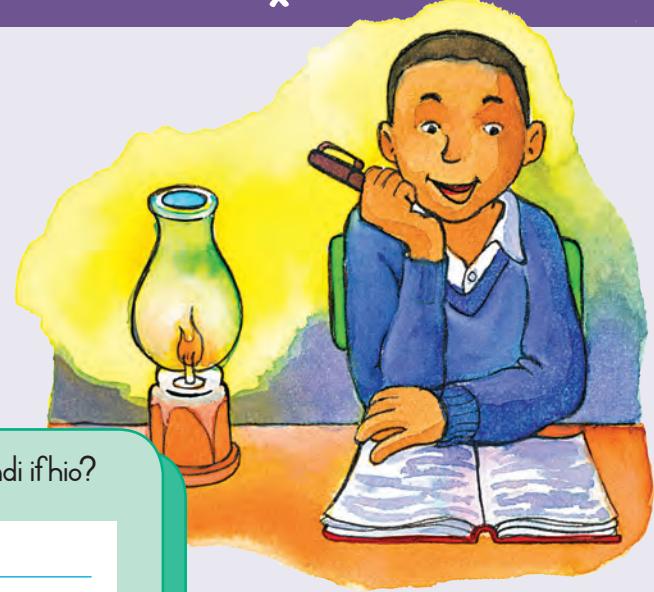

● Shumisani mepe wa mihibululo uri u ni thuse musi ni tshi pulaneli u ñwala ● Ñwalaní mvetamveto ● Humbelani khonani yanu uri a ni dzudzanyele yone ● Vusuludzani mariwalwa ajan ni shandukise he zwa tea ● Zwo no ralo, ni kone u i ñwala nga vhournwane buguni yanu.

Thoho ya tshiṭori tshañu ndi ifhio?

Fhethuvhupo ndi hufhio?

Ndi mini tshi no bvelela u thoma?

Hu bvelela mini tshi no tevhela?

Tshiṭori tshi fhele nga ndila ifhio?

Deithi:

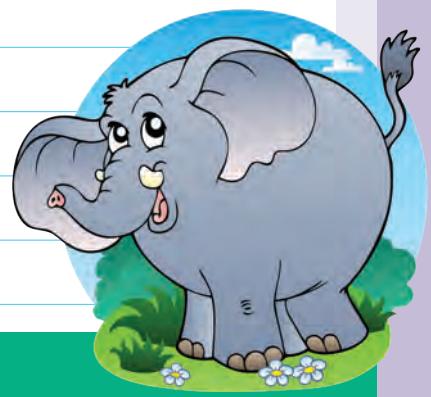

Vhana vha ya u gammiba

- ❖ Phambano khulwane vhukati ha zwimamisi na zwikokovhi ndi ifhio?
- ❖ Ni nga kona u bula zwikokovhi zwingana?
- ❖ Vhudzani kīlasi yanu nga zwa musi ni tshi ḥangana na tshikokovhi.

Kha ri vhale

Vusi u khou tshimbila murahu ha khonani yawe Mike, ane a khou zipulula zipi ya dennde. Vusi u a thamuwa o tshuwa nge a pfa khonani yawe a tshi tzhema lutzhemo lu no shavhisa na malofha, Vusi a thulana na Bongi a re murahu hawe.

"N...n...nowa!" hu tshema Mike, a tshi humela kha Vusi nga tshamurahu.

Khotsi a Vusi, Vho Musoma, vha swika vha tshi gidima vha tshi bva vhe muliloni wa henefho he ha gammbiwa hone. "Ni zwi ḫivha nga mini uri ndi nowa?" vha vhudzisa, vha tshi khou lingedza u dzumba uri vha khou setshelela zwenezwi vho lavhelesa avha vhana vhararu vha no khou tetemela.

"Lulimi lwayo lu khou mun̄edzamun̄edza lu tshi bva mulomoni, Baba, nahone i nga tswina khulukhulu!" ndi Vusi a tshi femeleka.

"Imani nōhe henefha, ndi kha ḫi ya u dzhia thotshi yanga ngei dzhipini. Thamusi a si nowa."

Bongi a kwama Mike kha shaḍa. "Zwi nga itea hani uri i si vhe nowa? Hu na tshiñwe tshipuka tshine tsha mun̄edzamun̄edza lulimi lu tshi bva mulomoni watsho?" u a vhudzisa.

Mike na Vusi vha dzungudza dzit̄hoho. A vha na ḫhalutshedzo yazwo.

Vho Musoma vha vhuya na thotshi vho i fara nga tshiñwe tshanda ngeno kha itsi tshiñwe vho fara fosholo. Vha vhidza Vusi uri a de khavho.

"Vusi, kha mpfare thotshi u itela uri ndi kone u fara zwavhuđi hei fosholo," vha ralo.

"Khezwi vha tshi vhidza nne, Baba?" hu vhudzisa Vusi nga kuipfi kučukukučuku.

"Ni songo vhilahela; hu do thoma u ya nne u ya u sedza hetsho tshikokovhi."

Vha imisa muñango wa dennde nga tshanda tshithihi vha vhotshela thotshi nga itsi tshiñwe tshanda. Avha vhana vhararu vha sendela nyana, vha tshi ñi vha kule zwavho na dennde.

"Aha, ndo zwi ñivha," hu amba Vho Musoma, vha tshi rembulutshela kha vhana. "Ndi Mbulu ya Kapa. Yo dzhena hani heneñha? Ndo ni vhudza uri dennde ya vhoiwe ni i vhotshela fhasi nga matungo."

Vusi a sokou sedza fhasi vhañwe vhavhili na vhone vha sokou sedzana vha si na phindulo. Matsheloni vho vha vhe kha mashithe sa nga misi. Vusi a vhone uri ndi khwiñe a tshi dzhena kha marñwe mañfungo a sa athu semiwa. "Mbulu ya Kapa ndi mini, Baba? Tshi a luma kana u huvhela?"

Bongi u sumbedza a tshi khou takadzwa nga u bvelela ha litzwina ili. Tshedzani tsha thotshi, li vhonala li na mavhala matshena mahulu a no penya kha lukanda lwalo lutswu lu re na makwanda. Li na nala ntswu dzi re kha marimba othe vhunq̄a hao, o onyanaho. Bongi a thamuwa nga u tshuwa zwenezwi tshikokovhi itshi tshi ita muungo u no hwasa nahone u na phosho.

"Hei, ni thanye vhoiwe vhana. Li a dina heli ñithu. Arali ja nga ni luma, ri do tea u wana mugwala wa u li ganulula thaha hedzo," hu amba Vho Musoma.

"Ohohoo!" hu ñuñuna Mike a tshi huma nga tshamurahu, a tshi ñutshela kule na fhañla luhoneni.

Vhalani tshit̄ori itshi hafhu ni lingedze u wana pfanywa dza maipfi a tevhelaho a no bva heneñho tshit̄orini. (Tshihumbudzi: pfanywa ndi maipfi a no nga sa tshimbila na enda, ane a vha na ñhalutshedzo dzi no fana).

fhufha	
u tsetsa	
mahodzhane	
madubo	
mubvumo	

U tandula sananga

Vhalani tshitiori tsha Mbulu hafhu, ni rere na nuñwe nga inwi malugana na phindulo dza mbudziso idzi. Dzhenisani phindulo zwikhali zwi re afho fhasi.

Vhana vha khou tshimbila vha tshi ya denndeni vha tshi tevhkana nga ndilade?

Wa u thoma

Wa vhuvhili

Wa vhuraru

Ni vhona u nga Vusi o vha o no vhuya a vhona Mbulu? Ndi nga mini ni tshi ralo?

Ndi nga mini Vusi o gekhana na Bongi?

Vho Musoma vha a ofha zwikokovhi? Ndi nga mini ni tshi ralo?

Ni zwi divha hani uri avha vhana vha a ofha zwikokovhi?

Mbulu yo dzhenisa hani denndeni?

Ri anzela u amba nga tshivhangi na mvelelo zwa tshiñwe tshithu. Ri tshi ita ngaurali ri shumisa **ngauri** kana **zwino**. Livhanyani mafhungo a re kha kholomo dala na tshivhangi kana mvelelo i re kha kholomo ya lutombo.

Litswina lo dzhenisa denndeni.

Litswina lo pfa lo hahedzwa nga vhana.

Vho Musoma vho ya dzhipini.

Mike o humela murahu nga tshamurahu.

Vusi ha a thu vhuya a vhona Mbulu.

Vho vha vha tshi khou ya u dzhia thotshi.

A gekhana na Vusi.

O humbula uri o vhona nowa.

Vhana a vho ngo vhofhelela dennde fhasi.

Lo ita phosho ya muungo u no hwasa li tshi munedzamuñedza lulimi lwalo.

Zwino shumisani **ngauri** kana **zwino** kha u tuma mafhungo aya mavhiili, ni nwale mafhungo maswa kha siatari li tevhelaho.

Nwalani phara nga musi we na ṭwa gammbani sananga (dakani). (Arali ni sa athu vhuya na ya u gammba, ṭalutshedzani zwine na vhona u nga zwi nga bvelela.) Shumisani maipfì a tevhelaho uri a ni thuse. Ṭalutshedzani uri no ḫipfa hani, munukho wa hone, zwe na pfa, hatsi na miri zwo ima nga ndilade.

Tshenzhelo yanga sananga

dennde tshipiedi bakete mađi khuni mulilo bodo ya milenzhe miraru vhunyunu muri phala vhuphuvhephuvhe tshikokovhi phele ndi noṭhe tshuwa ṭhonono kondà bada dza giravhulu vhugalaphuka bulasini u vaya thaela u kuna zwinoni

U pofula a ho ngo nnyima phanda

Kha ri ambe

No no vhuya na tama u thupha zwithu? Na pfa u nga zwithu zwi khou kondà lu sa kondeleleihò? Ni na thaidzo ine ya ni khakhisa lune na balelwa nga u humbula nga mushumo wa tshikolo?

Kha ri vhale

Kha ri vhale mafhungo a nwana we a si zwi thuphe.

Nne ndi pfì Obert Maguvhe. Ndo bebwa nga nwaha wa 1967 mudanani u re Vendà, vunduni la Limpopo. Ndo farwa nga tshifumbu musi ndi na minwaha ya rathi. Vhulwadze ho dowlawaho kha vhana. A tho ngo vha wa mashudu – ngauri vhulwadze ho mbbo di godombela lwe nda pofula. Nda pfa ndi si na fulufhelo na kathihi, ndi si na maanda nahone ndo xela. Ndi hune nda do fhelelahi nne ngoho?

Ndo ya nda dzhena tshikoloni tsha Bosale School for the Blind nga 1973, ndi henefho nda guda u vhala Bureili. Nda ita uri ndi vhuyelwe nga pfunzo yavhudivhuđi ya hafha fhethu. Ndo zwi divha uri ndi fanela u phasa matiriki zwavhudì. Vhana vha tshikolo tshiñwe tshifhinga a vha zwi talukanyi uri u shuma zwavhudì u tshee kha mirole ya tshikoloni ndi mafhungo mahulwane, vha fhedza vha tshi vho disola nga murahu vhutshiloni.

Musi ndo no fhedza tshikolo, nga 1987, ndo ya nda dzhena Yunivesithi ya Devhula ngei Limpopo. Nga 1991 ndo thoma ngudo dza digirii khulwane ngei Yunivesithi ya Witwatersrand, Johannesburg. Ndo vha ndi tshi t̄odou u vha ramilayo (Joyard). Ndo vha ndi tshi divha vhoramilayo vhanzhi vho pofulaho. Makhulu wanga vha ri ndi vhe mudededzi. Vho amba zwone mukegulu ngauri ndi henefha he mbilu yanga ya ta.

Nga 1997, Ndo wana bazari ya Fullbright Fellowship. Hezwi zwo amba uri ndo vha ndi tshi kona u ya Amerika u gudela pfunzo dza Digirii ya Masičasi ngei Boston College. Nda pfa zwo mpfara t̄haha. Nne, Obert Maguvhe, ndi pfì ndi do namela bufho nda ya shangoni li sili li re kulekule na zvitentsi zwa kuđana ku re Vendà! Ndi khou ya Amerika! A tho ngo zwi tenda. Fhedziha, ndo li namela nne bufho, na u swika nda swika nne duka. Ndo vha ndi tshi dzula ndi ndothe Amerika, nahone phurogireme ya ngudo dza minwaha mivhili ndo i phetha nga miwedzi ya fumimbili. Mapuhrofesa vhangwa vha ri ndi tshitshuden tshiñwevhò tshi songo dowlawaho. Ndo vhuya hayani ndo whilula nga nwaha muthihi, zwithu zwe rothe ra vha ri songo zwi lavhelela. Musi ho no fhelela minwaha ya sumbe ndo vhuya Amerika, ndo do fhedzisa digirii ya vhudokotela ngei Yunivesithi ya Pretoria. Tshiñwe na tshiñwe tshi a konadzea arali muthu a nga vha na lutendo kha ene muñe khathihia na u diimisela u shuma wo finya. Na t̄adulu ri a swika! Tshiñwe tshitihu tshe tsha nthusa uri ndi vhe na lutendo kha nne muñe ndi tshee mutukho vha khotsi anga. Vho vha vha tshi lavhelela uri ndi ite mishumo i no fana na ya vharwe vhana vha songo pofulaho, u fana na u lisa kholomo na mbudzi na u t̄ahula masimuni. Tshimangadzaho ndi uri khonani yanga ya mbiluni musi ndi Vhufuli ho vha hu muiwe mutukana we a vha o dzinga ndevhe. Naho ro vha ri sa shumisi luambo lwa tswayo ri tshi davhidzana, ro vha ri tshi pfana nahone ri tshi tambo na vharwe vhana.

Ro vha ri tshi vhumba kholomo na zwinoni nga vumba, ra bambela, ra hama mbudzi na u gonya miri. Zwino naho nne ndo vha ndi sa koni u vhona, ngeno khonani yanga a sa koni u pfa, a zwo ngo vhuya zwa nnđela muhumbuloni uri nzulele iyi i ri ita vhathu vha songo fhelelaho kana magake.

Nga nwaha wa 2008 ndo vha murado wa Muhasho wa Pfunzo ya Muteo ndi tshi langa khethekanyo ya fulo la u funza u nwala na u vhala la Kha Ri Gude. Fulo ili li na ndivho ya u funza vhaalua vha Afrika Tshipembe vha milijoni dza 3,5 u vhala na u nwala, zwino khethekanyo yanga i shuma u funza Bureili vhaalua vha sa vhoni u vhala. A ri koni u shumisa mađo kha u vhala, ri shumisa minwe!

Ndo pfa ndo takala vhukuma musi ndi tshi nangiwa sa Mupurofesamuthusi wa Yunivesithi ya Afrika tshipembe nga 2013. Afha kha vhuimo hanga huswa ndi shuma u funza vhadededzi u funza vhana vha re vha holefhani. Zwi a takadza u kona u thusa vharwe vhathu vhutshiloni.

Mulaedza wanga kha vhaswa ndi wa uri vha gude zwóthe zwine vha nga kona musi vha tshee tshikoloni. Ni songo tenda u konda ha vhutshilo na mbilu u vhavha zwi tshi ni ima phanda. Rothe nga huswi ri tea u vhona miloro yashu i tshi wedza, miloro i wedza nga u finya dza khwátha!

Dzhenisani zwe zwa bvelela vhutshiloni ha DR Obert Maguvhe kha miñwaha i tevhelaho. Dovhani hafhu ni vhale nganeavhutshilo yavho arali ni si tsha humbula zwidodombedzwa zwoñhe. Ni ño swika hune na nga tea u vhalela miñwaha arali i songo buliwa tshiñorini itshi.

Nwaha	Zwe zwa bvelela
1973	
1987	
1991	
1997	
2004	
2008	
2013	
Ndi mulaedza uf'ho wa tchipentshela wa vhaswa une Vho Obert vha vha nawo?	

Nganeavhutshilomun̄e ndi nganetshelo
ine muriwe muthu a ñwala nga vhutshilo hawew.
Nganeavhutshilo i ñwalwa nga muriwe muthu.
Nganeavhutshilomun̄e iyi yo ñwalelwina inwi
nga Vho Obert.

Bureili ndi mini?

Bureili ndi sisit̄eme i no shumiswa nga vhathu vha sa vholi kha u vhala na u ñwala, vha tshi shumisa minwe. Ledere linwe na linwe la alifabethe li imelwa nga phetheni ya zwithoma zwi no nga zwi no vhandea, vha a kona u zwi vhandea na u zwi talukanya nga thodzi dza minwe. Thebulu i re af'ho fhasi i ni sumbedza uri Bureili yo tou itisa hani.

•	• :	• •	• :	• .	• :	• :	• :	• :	• .
A	B	C	D	E	F	G	H	I	
• :	•	• :	• :	• :	• :	• :	• :	• :	• :
J	K	L	M	N	O	P	Q	R	
• :	• :	• :	• :	• :	• :	• :	• :	• :	• :
S	T	U	V	W	X	Y	Z		

Ñwalani dzina lanu nga Bureili. Dzhenisani maleledere a dzina lanu kha rou (muduba) ya nga fhasi ni kone u kopolola zwithoma zwa ledere linwe na linwe kha rou ya nga nth̄ha.

Maiti

Livhanyani maiiti na zwifanyiso zwo teaho. Nwalani nomboro ya tshifanyiso tsini na liiti lone.

☐	bika
☐	ita
☐	nwa
☐	reila
☐	la
☐	ya
☐	fuwa
☐	takalela
☐	thetshelesa
☐	dzula
☐	tamba
☐	vhala
☐	baka
☐	ta ^l e ^a la
☐	ambara
☐	namela
☐	dzima
☐	vhudzulani

1 fulétheni	2 baisigiri	3 tshifuwohaya
4 khekhe	5 Tshidzheremane Mein Name ist Heidi	6 VW
7 gurannda	8 radio	9 baisikopo
10 televishini	11 makhandela	12 thenisi
13 sangwetshi	14 kofi	15 zwiliwazwinonosi
16 tshilalelo	17 tshuriwahaya	18 ngilasi

Mafurase a maiti

Mafurase a maiiti a sumbedza nyito fhungoni.
A vhumbwa nga lipfanisi na liiti. A dovha a
vhumbwa na nga lipfanisi, litikedzi na liiti.

Talelani maiti a re mafhungoni aya ni tingedzele
maipfi a no tikedza maiti.

Ndi khou vhala bugu ntswa.

Mulovha ndo ṭodou siwa nga bisi ya tshikolo.

Vhana vho sokou ima fhasi ha muri.

Sundani o vhuya a vhuya nga masiari.

Vhana vha khou tamba phakhani.

Ro tou vhona nga ningyo yawe uri ndi ene.

Ni tou shuma vhukuma ḥwananga.

Mafurase a dzina

Mafurase a dzina ndi tshigwada tsha maipfi a no
shuma sa dzina fhungoni.

Phat̄hu o ya mavhengeleni. (Phat̄hu ndi dzina.)

Mukomana wanga o ya mavhengeleni. (Mukomana
wanga ndi lifurase la dzina)

Talelani mafurase a dzina mafhungoni aya.

Kurathu kwanga ku khou lwalla.

Khaladzi anga o vha e na phathi.

Nndu khulukhulu yo swa.

Musidzana musekene o xedza watshi,

Maluvha anga a u naka o puta nga ḫuvha.

Baisigiri yanga ya kale yo tswiwa.

Thavha ndapfundapfu yo tibiwa nga gole.

Diphineni nga phani

Vhalani phani ni ambe nga nyambahuvhili dzadzo.

Thoho ya thoma u rema, nda
pfa nangoho mbado i tsindeni.

Zwo vhlangwa nga ḫoho u sa pfa.

Thanga dzo fara thanga dzothe.

Ho swa ḫanga ya ḫanga ngoho?

Naho vho dzinga vha a dzinga a naka.

Vha vhenga
u vhenga zwa
vhanga vengo.

Ni a kona u elelwia idzi figara dza muambo?

Limethafore li vhambedza zwithu zwivhili nga u
bula uri tshithu tshigede ndi tshiñwe.

A li shumisi a sa na u fana na.

Tsumbo: Avha munna a vha ofhi, ndi ndau.

Asonentsi

Tsumbo: O la khekhe a tshi setshelela!

U si ntambele mananga

Kha ri vhale

Vhalani tshirendo tsha *Tshirendo tsha Mananga*. Itani litambwa latsho ni sumbedze zwiito zwa zwipuka zwe fhambananaho zwi re tshirendoni.

- Tagedzelani maipfi a re na raimi, (pfanapheledzo).
- Talani maipfi o swifhadzwaho sa zwine a vhonala e kha mariwalwa. Nwalani thalutshedzo dzao kha mitaladzi yo vhambelaho na tshirendo.

Tshirendo tsha Mananga

U si ntambele Mananga mulenzhe u kande zwavhudzi;

Hone khombole Mananga ndi muila;

I tshinyadza zwinzhi zwa u dala.

Zwa vhonyambengwa vhukati ha madaka.

Na u khwathha hawo munanga namusi matavhi a do vundea:

Phokho! Phokho! Phokho!

Ri a fhela ri a lovha iwe vhathu;

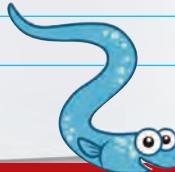
Amm – Am. Am –; Amm –mmm!

Nde ri ndi tshi dzhena madini.

Nda tokla lubada fhasi, nda ri tshaufakule

mudzimu u tshi lomba haya;

Vha Matongoni vha do phasa.

Lusunzi lwa monamona na tshiulu;

Lutshele lwa takuwa na mifhululu;

Luluu-! luluu! lulu-lulu-u-u-u!

Lukhohe lwa takuwa na dzinzambo.

Tshisindi tsha mbo bbumela;

Vho Mbila vha mbo kekela

Vha tshi monamona na dzithavha;

Vha ri: Kee-kee! Kee-kee!

Lo tsha mananga u fare dzi khwathé;

Hu onyolowa mboho khulu

Buka la mamvele kha khana;

Tshivhanda tshi si na khathutshelo.

I ri: Kurrrr-am! Kurrrr-am-am!

I ri: "Sinthumele murena, ndi rumela

A nthumelaho, Mananga wa dzhena lo kovhela;

U lala u tshi la mudzi wa Munanga.

Goni la mbo kavha kha muri la ri:

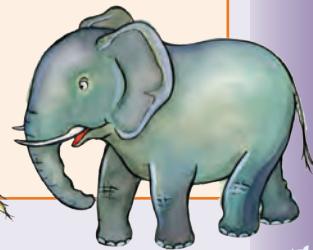
Malunguluse a shango ndi anga: La ri:

Twilo Vho Mugotwe, vha amba iwe;

Twilo Vho Mugotwe, vha amba iwe.

(AP Sigame)

U elekanya nga phukha dza sananga

Kha ri vhale

Vhalelani tshirendo nt̄ha ni ambe nga t̄halutshedzo ya phukha dziñwe na dziñwe mbili dze dza buliwa tshirendoni.
Ndi tshifhio kha izwi zwifanyiso tshi no sumbedza ndou na mbila,

Kha ri nwale

Mafhungo a tshirendo itshi a khou itea ngafhi?

Ndi maipfi afho tshirendoni a no ri vhudza uri afho fhethu he na bula ndi hone zwa vhukuma?

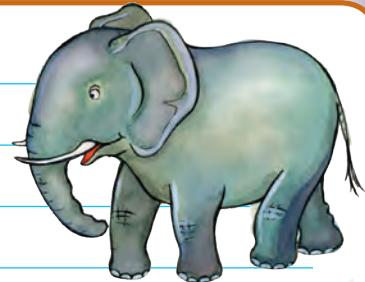

Uri "Buka la mamvele kha khana" zwi amba mini?

Khezwi murendi a tshi ri "Hone khombole Mananga ndi muila?"

Tshirendoni itshi murendi u shumisa maedzamuthu. Ndi liedzamuthu lifhio line murendi a li shumisa musi a tshi amba nga "tshivhanda tshi si na khathutshelo"?

Zwino ካልANI tshirendo tshañu inwi muñे tshi no amba nga phuka ya ፍaka ine ya ni takadza. ታልutshedzani tshivhumbeo tsha phukha iyi. I ita mini zwine zwa ni takadza? Rerani nga phukha iyi ni kha tshigwada tshañu. ካልANI maipfi ane a ታሉsa phukha iyi, ni kone u ካልANI maipfi a re na raimi na maipfi ane ndi kale e hone. Shumisani maipfi aya kha u ni thusa u ካልANI tshirendo. Shumisani maipfi a re na raimi a re magumoni a phere dza mitaladzi. ካልANI mvetamveto ya tshirendo tshañu kha bammbiri ni sa athu u tshi ካልANI buguni.

Handwriting practice lines for the text above. A large circle is drawn at the bottom right for drawing or writing.

Olanit shifanyiso tsha tshirendo tshañu.

Lilavhathu la tshituhu

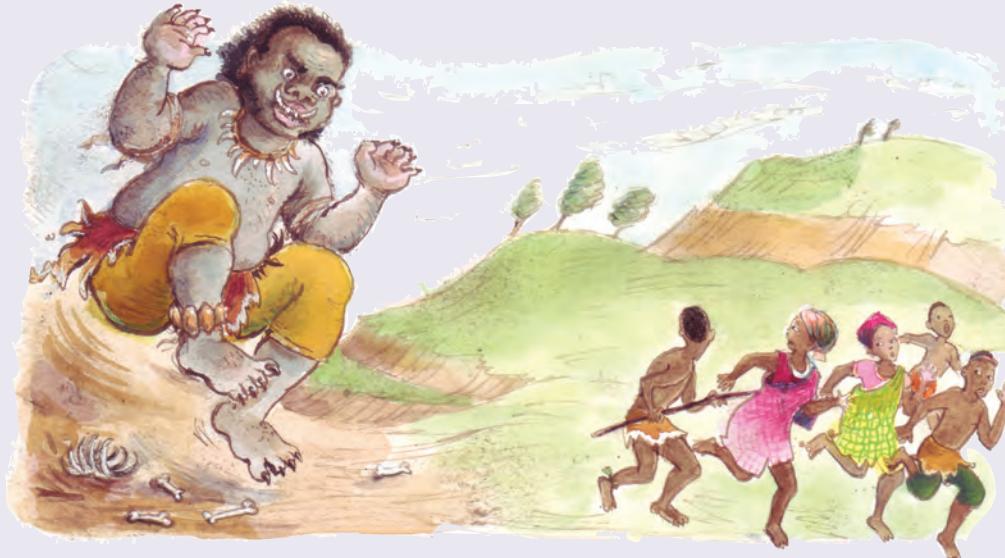

Kha ri vhale

Hu na ngano nnzhi dza Tshivenda dzi no anetshelwa
dzi no amba nga zwithu zwe fhambananaho sa zwa
malavhathu.

Vhalelani itshi tshirendo nthia ni kha tshigwada. Ni do wana uri tshi di nga lungano
nga nnda ha uri tshi pfala tshi na mudivhitho wa tshirendo.

Vese (ndima)
ndi tshigwada tsha
mitaladzi i re tshirendon.
Zwiñwe zwirendo zwi na
vese nthihi, zwiñwe zwi na
vese nnzhi. Tshirendo itshi
tshi na vese nngana?

Lilema la tshituhu

Kalekale shangoni la Ha Tshikundamalema la u naka;
Ho vha hu tshi dzula lilema la tshituhu.
Le la vha li tshi tambudza vhatheu nga tshituhu.
Li tshi vha gidimedza na u vhulaha thakha yavho.
Vhatheu vha ya musanda vha tshi humbelu u phalalwa:
"Hee ri a lovha Vhafuwi. A vha ri thusivho?"
Vhamusanda vha kundwa maanda a u vha phalala.
"Na nne ndo rali a thi na nungo. Zwe mpfara tħaha."
Vhatheu vha huma vha tshi dzungudza dzitħohoh vho
hanganea.

Liñwe duvha vhatheu vha shango vha humbulu u
pfuluwa;

Vha hwala thundu vha livha dzithavhani dza Ha
Rammbuda Tshiwangamatembele.

Ha Tshikundamalema ha sala khosi ya hone na musadzi
mutukku na vhana vhasumbe.

Na vha midi ya thondoni na vhone vha sala.

Lilema la tshituhu la vho thoma u la vhatheu ngauri
thakha yo vha yo tħuwa na vhe vha pfuluwa.

Ngeno phedza dza musanda dzo swiswiwa Thononda.

Vhamusanda vha tħuwa zwiħulu musi vha midi ya
thondoni vha tshi thoma u fħela;

Nga muthihi nga muthihi vha tshi dzhotiwa.

Vha vhidza dzulo la musadzi na vhana uri vha wane
thandululu ya dandetande ili.

Vha pfana uri ndi khwiñe vha tshi shavħela Thononda
he vha swiswa hone phedza.

La tsha nga matshelo vhatheu vha nengħa;

Vhunga lila vhatheu li tshi edela maduvha mavhili.

Vhamusanda na vhatu vhavho vho tou mangala musi
vhe tsini na u swika Ha Khakhu;

Vha pfa shango li tshi dzinginyea.

Vha zwi divha uri ndi Lilavhathu li ndilani. Vhothe vha
tetemela nga nyofho khulu.

Kutukana kwa lapedzi kwa ri kwone ko do zwi kona;
Lilavhathu ku do li laya.

"Vhatu kha vha ṭavhanye vha gonye muratho wa u
wela mulambo wa Mutale. Lilema li do ri tevhela fhedzi
li do lemela muratho, ngomu dzivhani la wela," lumememi
lwa dzivha Fundudzi.

Lilavhathu la mbo tevhela,

Fhasi hu tshi dzinginyea nga mitsindo yalo muhulu.

Vhatu vha ṭavhanya vha pfuka muratho phanda ho
ranga kutukana kwa phedzi.

Lilavhathu murathoni la swika fhedzi wa lemelwa wa li
thefulela dzivhani,

Dzivha Fundudzi la phulusa vha la vhatu.

Ndi ngazwo vho kunda malema!

Ndi nga mini tshirendo itshi tshi tshi yelana na lungano?

Kutukana kwa lapedzi ku nga dzhiwa sa muhali? Ndi nga mini ni tshi ralo?

Ni vhona u nga ndi nga mini shango le avha vhatu vha shavha khalo lo pf i ndi la Ha Tshikundamalema?

Itani litambwa la tshirendo itshi. Ni tea u vha ni na
vhabvumbedza vha tevhelaho: Lilavhathu, vhamusanda,
kutukana na vhatu vha shango (vha si vhanzhi).

Kha ri vhale

Vhalani limeriki ni fhindule mbudziso.

Tshiñoni tsha mukuku tsho lila.

Vhatukana vha pfa u nga ndi mbila.

Vha mbo gidima vha tshi ya ngei seli.

Ha dina vhuredzi,

Nge vha redzemwa na ndila.

Musingavhadzimu seli wo ḥoka.

Na mivhala yawo ya u naka.

Ndi tou nga ndi sa u tevhela.

Fhedzi hu ḫo vha u pelevhela.

Ngauri ndi ḫo wana phanda wo no swika.

Thuthuthu dzo vha dzi tharu.

Dzi khou fhufha dzi tshi dubisa buse.

Vha khou fhufha vha kundwa u vhona ḫharu.

Vha ḫala fhasi muṭavhani u no nga vhuse.

Vha takuwa vha ḫobilā vhe vhararu.

Limeriki i na mitaladzi mingana?

Ndi mitaladzi mingana i re na raimi?

Hu na madungo mangana kha mataladzi muñwe na muñwe?

Mitaladzi wa 1	Mitaladzi wa 2	Mitaladzi wa 3	Mitaladzi wa 4	Mitaladzi wa 5

Zwino ñwalani limeriki yanu, i thome nga hei ndila:

Ho vhuya ha vha na muñwe musidzana

Zwino ñwalani mutevhe wa maipfi a re na raimi na ipfi la u fhedza kha mataladzi wa u thoma - line la vha, musidzana. Mutevhe wa maipfi anu a re na raimi u nga dzhenisa maipfi a no nga: vhudzana, mona, vhona, rina, ana, nona na hana.

Edzisani u ñwala limeriki ni tshi shumisa maipfi a re na raimi na Mulalo.

Ni nga kha di shumisa maipfi a no nga: malo, mbalo, vhulalo, tshikolo kana tshikalo.

Hu na mutukana o no pfif Mulalo

U diphina nga vhurendi

Kha ri ambe

No no vhuya na vhona mbulu (iguana)?
Ni tshi i phuphuledza i pfala nga ndilade?
I na tshivhumbeode?

Kha ri vhale

I'm walking with my iguana
When the temperature rises to above eighty-five,

Ndi nənya na mbulu yanga
Musi ɖuvha li tshi fhisesa,
Thempheretsha i nt̄hesa,
yo no fhira fumaloʈhanu,
mbulu yanga i a karuwa.

Ra tshimbila u swika lwanzhe,
n̄ne na mbulu yanga,
yo dzula kha shaɖa langa,
ri tshi nənya muʈavhani lwanzhe ...

Kha vhane vha ri vhona,
ri tshimangadzo vha tshi ri vhona,
n̄ne na mbulu yanga,
ri kha u nənya hashu ha nga misi,

u swikela luʈingo,
mapholisani lu tshi swika
lwa ri mbulu ndi aligeitha,
ndi tshimbila nayo i muhungoni.

Ndi muʈodo u re na mipfa
u no ita uri vhavhoni vha tate
Ha dini ndi phola
i no takalela u kwetwa
afha fhasi ha tshiʈefu.

Ndi a zwi ɖivha uri mbulu yanga
maʈo zwino a vho lemela
ya mbo phidzhama t̄hwaa
ra vho tou pfa nga mahono.

Ndi nənya na mbulu yanga
Mbulu yanga mbumbumbu...
phirana yanga
chihuhua tshanga
chinchila yanga,
gorila langa,
khathaphila yanga...
Ndi nənya na mbulu yanga...

Brian Moses

It's the spaces on his back that make him look grim,
but he just loves to be tickled under his chin.

Livhanyani maipfi na t̄halutshedzo yo teaho. Bulani madzina a zwipuka izwo ni thetshelese mibvumo yao.

phirana
chinchila
chihuahua
gorila
khathaphila
aligeitha

kubevhā kwa mutshila mudenya wa mamvele
kubwa kutukutuku
khovhe i re na manō a vhuhali
buka l̄ihulu l̄a lushaka lwa t̄hoho
i fana na ngwēna ngeno mulomo wayo u mupfufhi i na muvhili u re na mipfwa na milenzhe minzhiminzhi nahone i nga tshivhungu, na mivhalavhala

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane ni kone u fhindula mbudziso idzi.

Ni vhabona u nga murendi o vha a tshi khou tshimbila na mbulu yawe zwa vhukuma kana tshi d̄i tou vhavho tshirendo tshi no seisa? Ndi nga mini ni tshi ralo?

Murendi u amba nga thempheretsha ya 85° F. Thempheretsha iyo ndi vhugai nga Selisiasi?

Ni vhabona u nga ndi ngani vhatku vha tshi vhabona u nga mbulu ndi aligeitha (ngwēna)?

Ni nga mangala musi ni tshi vhabona muthu a tshi khou tshimbila na mbulu yawe ya tshifubo?

Ni nga founela mapholisa arali na nga t̄angana na zwithu zwe raloh? Ngani?

Ndi afhio mariwe maipfī ane a raima tshirendoni itshi? Bulani phere dza maipfī a re na raimi.

UN yo dzhenisa dzinwe
dza mbulu kha mutevhe
wa tshaka dza mbulu
dzine dza khou t̄hotshela.

22 Thafamuhwe 2010
- Phurogireme ya

Vhupo ya Thanganelano
a zwiñwe zwikokovhi kha mutevhe wa zwipuka
zwine zwa khou t̄hotshela. Ndivho ya mutevhe
uyu ndi u thivhela vhatku liphasini lothe uri vha
si vhambadze zwipuka zwine zwa vha tsini na u
t̄hotshela.

Hu na tshaka nna dza mbulu dze dza dzheniswa
kha mutevhe uyu. Mbulu dze dza tsireledza
dzi a bativa dza rengiselwa vhatku, nga
maanda vhatku vha Yuropa na Amerika,
vhane vha t̄odou dzi fuwa sa zwifubo haya
zwi songo dowelwaho na zwi re mateletèle
(ekhizothiki). U dzhenisa idzi tshaka dza mbulu
kha uyu mutevhe zwi amba uri mivhuso i do
langa u rengiswa hadzo (mbambadzo).

Ndi Nwaha Muswa

Kha ri vhale

Vhalani tshirendo.

Huree! Huree! Ndi
Nwaha Muswa

Huree! Huree! Ndi Nwaha Muswa!

Ri thoma ḫuvha liswa.

Zwino nariwaha ndo humbula

u vha khangaruu.

Kana ndi ḫo guda u fhufha,

kana u tshimbila nda phuletshedza mbondoni,

kana u sokou dzadzadza,

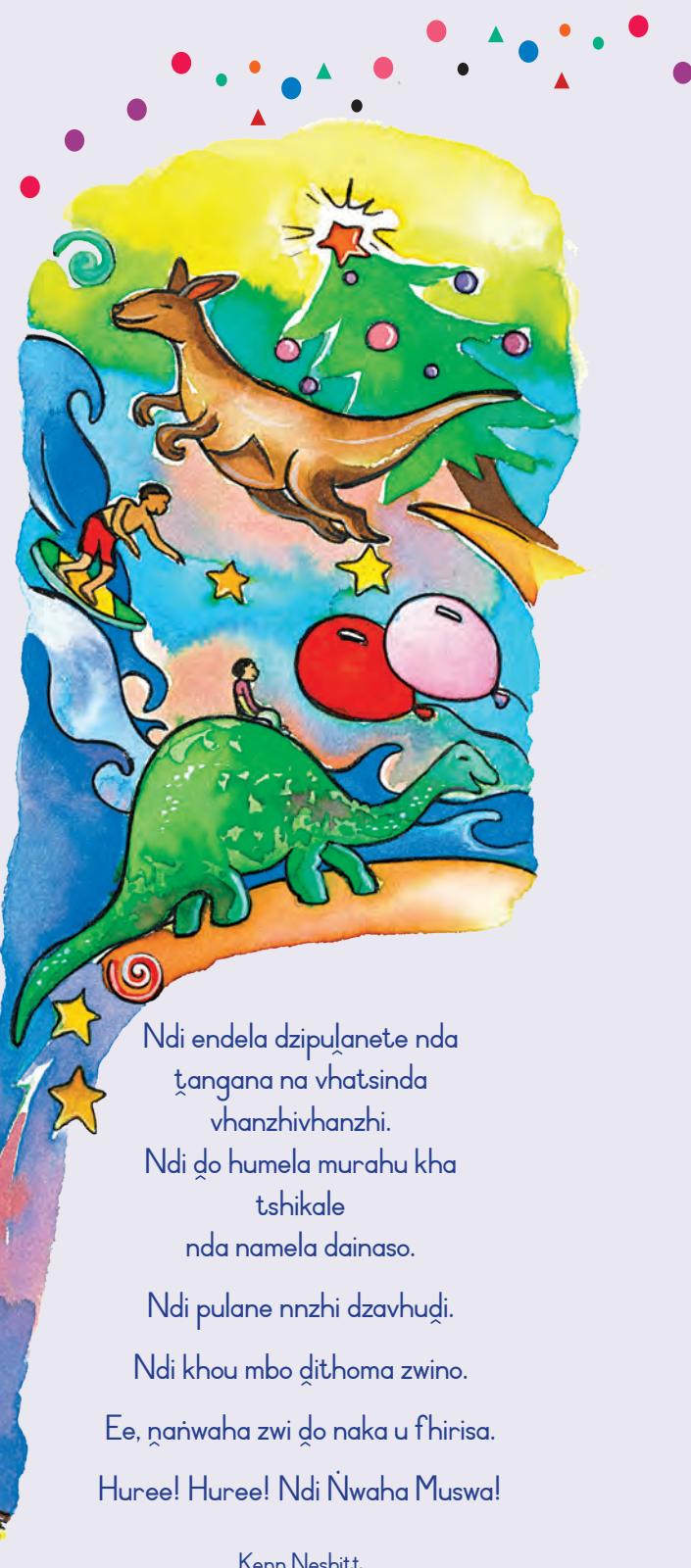
kana nda tsa na makuvhukuvhu.

Ndo ḫo ḫiita lasitiki

nda guda u hwetekana.

Ndi ḫo vha ludi

nda shuluwa ndi tshi tsa zinkini.

Ndi endela dzipulanete nda
tangana na vhatinda
vhanzhivhanzhi.

Ndi ḫo humela murahu kha
tshikale
nda namela dainaso.

Ndi pulane nnzhi dzavhudzi.

Ndi khou mbo dithoma zwino.

Ee, nariwaha zwi ḫo naka u fhirisa.

Huree! Huree! Ndi Nwaha Muswa!

Kenn Nesbitt

Ndi a kona		
u vhala mañwala a nganetshelo		
u rera nga mbudziso dzi no kwama mañwala a nganetshelo		
u rera nga magumo one a tshit̄ori		
u ita litambwa la magumo a tshit̄ori nda li t̄anelā kilasi		
u ñwala magumo mañwevhho a tshit̄ori		
u ñwala tshiñwalwa tsha dayari ndi tshi shumisa muthu wa u thoma		
u ñwala mafhungo e kha khanedza		
u ñwala tshit̄ori kana lungano ndo sedza vhaanewa, puloto, fhetuhvhu na zwiitei		
u livhanya mafhungo a tshivhangi na mvelelo		
u shumisa mat̄anganyi		
u ñwala phara ya u t̄alutshedza		
u vhala nganeavhutshilomuñe		
u topola maiti, mađadzisi na thangelavhuimo		
u rera nga nyambahuvhili dza phani		
u vhala tshirendo		
u ita litambwa la tshirendo		
u topola maipfi a re na raimi tshirendoni		
u vhalela tshirendo nt̄ha		
u rera nga t̄halutshedzo ya muanewa		
u fhindula mbudziso dzi no kwama tshirendo		
u ñwala tshirendo		
u ita litambwa la tshirendo		
u vhala dzilimeriki		
u fhindula mbudziso dzi no kwama limeriki		
u ñwala limeriki		
u ñea tsumbo dza mafanyisi		
u ñea tsumbo dza zwishumisa zwo fhambananho zwa vhurendi (tsumbo limethafore)		
u ñwala luñwalo lwa fomala		

Iuuu ni wa tshipentshela.

Muhili wau uothe ndi wa tchipentshela.

Muhili wau ndi wau!

**Arali muňwe muthu a nga kwama
vhudzimu hanu, vhudzani vhaňwe.**

**Arali muňwe muthu a nga ni
itisa zwithu zwine ni si zwi fune,
vhudzani vhaňwe.**

**Hune na nga founela hone
ni tshi ḥoda thuso:**

Child Line: 0800 05 55 55

Life Line: 0861 322 322

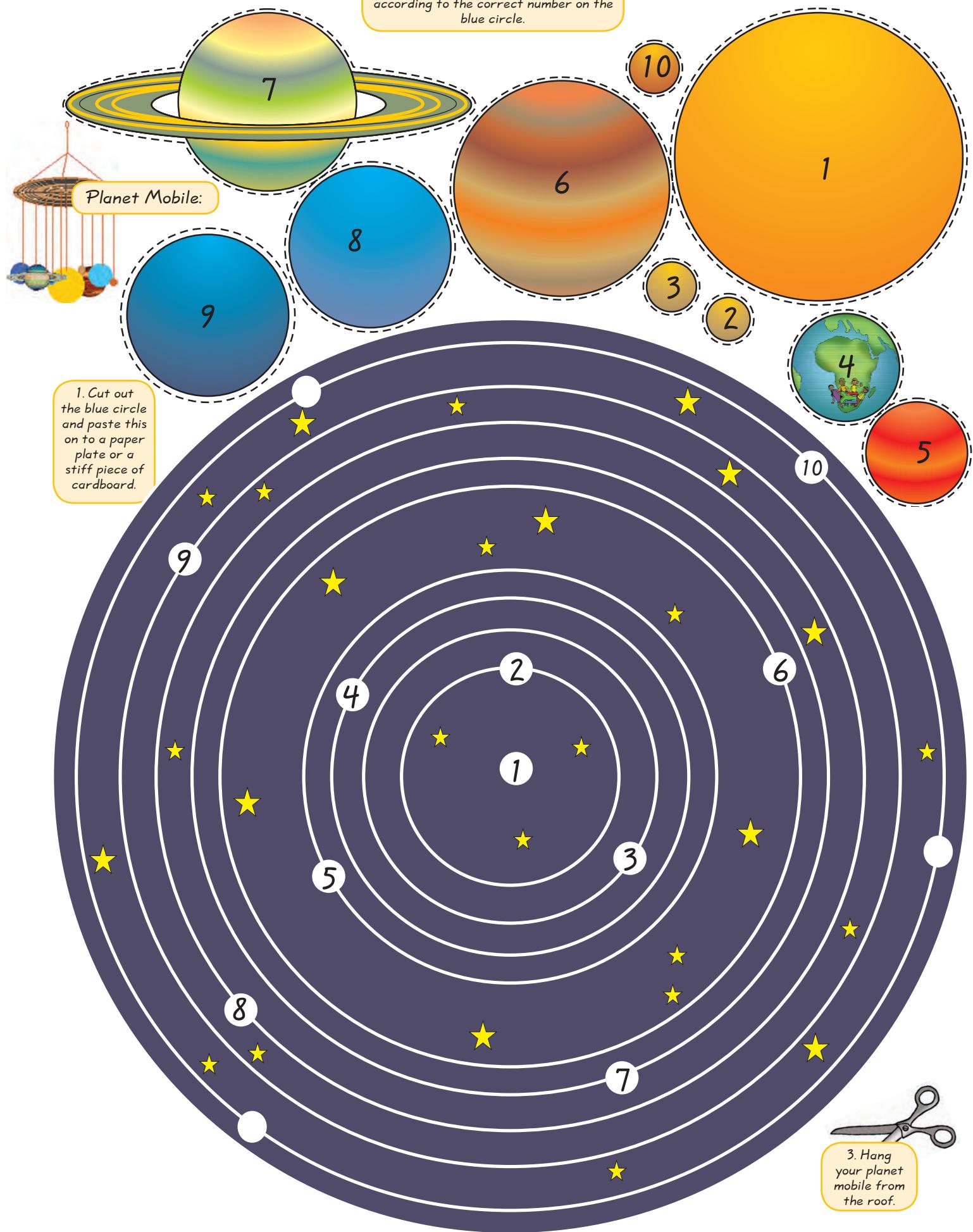
SAPS Crime Stop: 086 00 10111

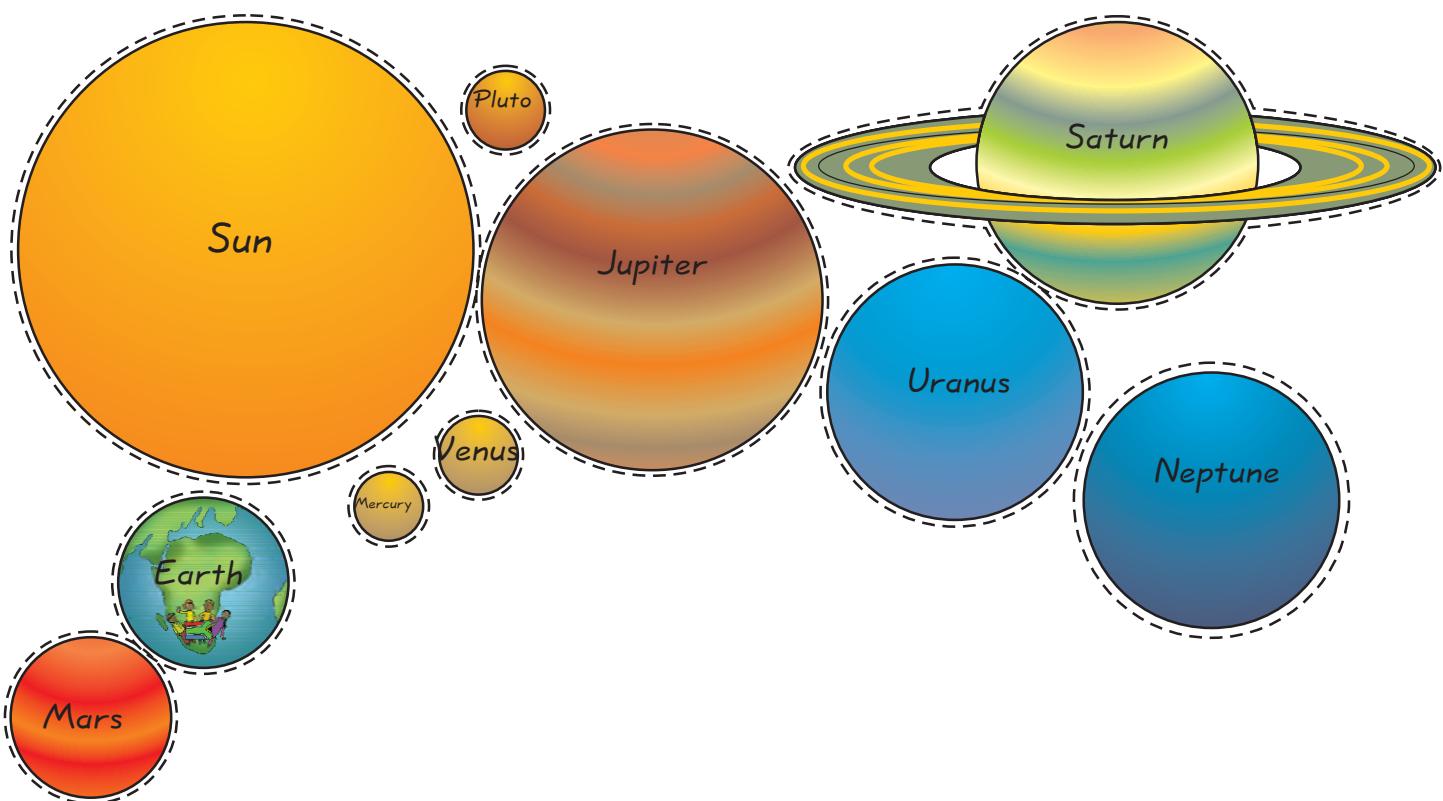
Nomboro ya shishi ya SAPS: 10111

**Nomboro ya Vha Tsireledzo ya Vhana:
012 393 2359/2362/2363**

2. Cut out the planets. Attach a thin piece of string to each and hang them according to the correct number on the blue circle.

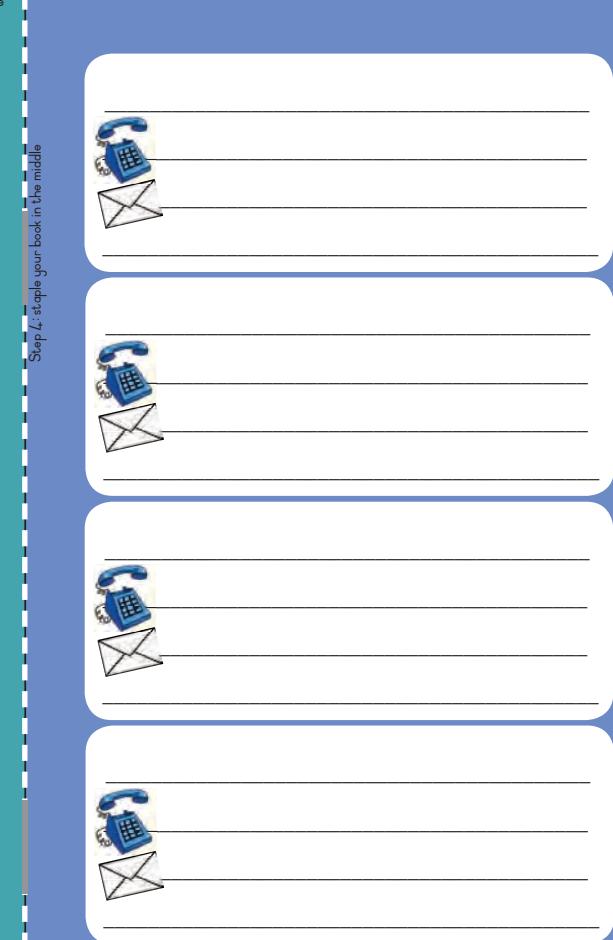
Step 1: Cut all around on the black line

DEF

ABC

OPQR

STUV

Step 2: Fold on the dotted line

KLMN

GHIJ

WXYZ

My Telephone and Address Book

This book belongs to: